

TÜRKİYE MEKTUPLARI

1717-1718

Lady Montagu

kutuphaneci - eskikitaplarim.com

Tercüman 1001 TEMEL ESER

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır

Tercüman
1001 TEMEL ESER

12

Lady Montagu

Çeviren :
Aysel Kurutluoğlu

TÜRKİYE
MEKTUPLARI

1717 - 1718

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren, ona yön veren konularda "Gerçek eserler" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "1000 Temel Eser" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "Tercüman 1001 Temel Eser" dizisini yayınlamaya karar verdik. "1000 Temel Eser" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâayık oldukları yere oturt-
maktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddi
hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gu-
fur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

*Lady Montagu; 18.nci yüzyıl başı değişik
bir kadın kıyafetiyle*

LADY MONTAGU VE TÜRKİYE MEKTUPLARI

1717-18'de İstanbul'da İngiliz Elçiliği yapan Edward Wortley Montagu'nun zevcesi olan Lady Mary Wortley Montagu, Türkiye'deki ikameti sırasında Türk hayatına ait mektuplarıyla sadece seyahat edebiyatında değil, fakat Türk sosyal hayatına ait tarih içinde de önemli bir isim yapmıştır.

Lady Mary Pierrepont 1689'da Nottinghamshire'de, Thoresby'de doğdu. Küçük yaşta annesini kaybedince, babası hemen bütün vaktini kızının yetişmesine sarfetti ve onu zamanının en münevver kadınlarından biri olacak şekilde büyüttü. Wortley Montagu ile evlendikten sonra, kocasının vazifesi dolayısıyla yerleştiği Londra'nın bilhassa edebiyat çevrelerinde büyük bir şöhret kazandı. Meşhur şair Alexander Pope ve onun etrafındakilerle kurduğu yakın dostluk sayesinde Lady Mary adı münevver mühitlerin pek iyi tanıdığı bir isim haline gelmişti. Wortley Montagu'nun İstanbul'a elçi tayin edilmesi üzerine o da kocasıyla birlikte Hollanda, Almanya, Avusturya ve Macaristan yoluyla Türkiye'ye geldi. Bizde Türkiye mektupları diye bilinen meşhur mektuplar 1718 Mayıs'ına kadar iki yıl süren bu seyahatin eseridir.

Lady Montagu İngiltere'ye dönüşünden uzun bir zaman sonra (1730) kocasından ayrılarak İtalya'da ve Venedikte yaşadı, 1761 de tekrar memleketine döndü ve orada 1762 yılında öldü. Hayatında İngiltere'de meşhur bir sima idi, fakat ölümünden bir yıl sonra (1763) Türk mektupları neşredildiği zaman şöhreti Avrupa'ya da yayıldı. Bilhassa Voltaire bu mektuplar üzerine hararetili övgüler yazdı. Gerçekten o devirde Türkiye bütün Avrupa'nın merak konusuydu ve korku ile karışık bir saygı duyulan bu ülke (ve imparatorluk) hakkında görgüye dayanan malûmat pek azdı. Maamafih, Montagu'nun mektupları edebî kıymeti bakımından da övgüye değer bulunuyordu. Nitekim Türkiye mektuplarının neşrinden kırk yıl sonra Montagu'nun diğer bütün mektupları ve yazıları da neşredildi. Sonraki tarihlerde, 1861'deki en son baskıya kadar, ele geçen yeni metinlerle birlikte bu eserin çeşitli baskıları yapıldı.

Türkiye mektupları bizde ilk defa merhum tarihçi Ahmet Refik tarafından «Şark Mektupları» (1) adı altında bazı not ve açıklamalarla 1912 yılında neşredildi. Ahmet Refik bey eserin başına yazdığı önsözde bu mektupları hangi orijinalinden çevirdiğini söylemiyor; bazı ifadelerle bakılırsa Fransızca bir tercümeden Türkçe'ye naklettiği anlaşılıyor.

Biz bu tercümede Lady Montagu'nun bütün mektuplarını içine alan ve şimdiye kadar çıkan edisyonla-

(1) *Hilmi Kitaphanesi, Genç Türk Kütüphanesi Tarih serisi.*

rın en mükemmeli olan «The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu» (1) adlı eseri esas tuttuk. Türkiye mektupları üç ciltlik bu eserin birinci cildinde yer almaktadır.

Lady Montagu'nun mektupları bilhassa o devirdeki Türk sosyal hayatı ile ilgili müşahedeler ihtiva eder. Zaman zaman müslümanlık, Osmanlı idaresi ve bazı tarihi vakalar hakkında verilen malûmat ikinci elden amatörce bilgilere dayandığı için ya yanlış, yahut çok sathî görünüyor. Fakat Montagu'nun Türk hayatına ait bizzat yaptığı müşahedeler bir sosyal tarihçi için oldukça kıymetlidir. Bu müşahedelerin kıymeti daha ziyade ancak bir kadının görebileceği ev ve aile hayatı konusunda belli olmaktadır. Osmanlı evi batılılar için olduğu kadar bugünkü Türk'ler için de dalma büyük birecessüs konusudur. Bilhassa büyük konakların ve sarayların haremlerinde kadınların yaşadığı hayat, çoklarının muhayyesinde binbirgece masallarındaki gibi birer egzotik manzara haline girmektedir; kalın duvarlar ve kapalı kapıların ardında cariyelerle yapılan sefahat âlemleri, despot kocaların elinde inleyen, gün yüzü görmeyen kadınlar bu masal âleminin esas figüranlarıdır. Montagu'nun müşahedeleri bir taraftan bu batıl itikat ve hurafelere iyi bir cevap teşkil ettiği gibi, bir taraftan da kıymet hükümleri verirken o devrin kıymet sistemini mutlaka gözönünde tutmak gerektiğine dikkati çekmektedir.

Onsekizinci yüzyıl başındaki Türkiye, Avrupa'nın zevkleri, âdetleri ve dünya görüşü üzerinde pek çok

(1) Ed. Robert Halsband. Oxford, Varendon Press, 1965.

tesirler yapmıştır. O devir Avrupa'sı yabancı ülkelerin, yabancı hayat, inanç ve idare sistemlerinin gittikçe daha çok tanınması neticesinde yapılan kıyaslamalar ve genişleyen dünya görüşü yüzünden ciddi zihniyet değişmelerine sahne olmuştu. O kadar ki, mevcut sosyal ve siyasi bünyeyi tenkid etmenin bir vasıtası olmak üzere uydurma seyahat eserleri yazmak da bir âdet haline gelmiş bulunuyordu. Bu arada en çok ilgi çeken ülkelerin başında da Türkiye geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu 1683'teki Viyana bozgunundan sonra Belgrad'a kadar büyük toprak kayıplarına uğramış olmakla beraber, yine dünyanın en büyük devleti idi. Avrupa'lıların müttefik ordular halinde devamlı saldırılarına rağmen bir türlü sarsamadıkları böyle bir kuvveti besleyen siyasi, idari ve sosyal bünyeyi tanımak elbette büyük bir merak konusu olacaktı. İşte bu merakı kısmen tatmin eden ilk vasıtalarından biri Montagu'nun Türkiye mektupları oldu.

Burada toplanan mektuplar, Lady Montagu'nun Türkiye'ye ait mektuplarının tamamıdır. Halsband neşrinde bunların dışında bir de Fransızca yazılmış mektup vardır, fakat orada anlatılan hususlar Montagu tarafından başka şahıslara yazılmış mektuplarda parça parça anlatılmış olduğu için ayrıca tercümesine lüzum görülmedi.

Lady M-y W-r-t-l-y M-nt-g-e
The Female Traveller.
In the Turkish Dress.

Let Men who glory in their better sense,
Read, hear, and learn Humility from hence;
No more let them Superior Wisdom boast,
They can but equal M-nt-g-e at most.

*Lady Montagu
18. Yüzyıl başı Türk Ka'ım Kıyafetiyle*

I am glad to hear Paul; that
you begin to find Peace in
the word. I despair of
God knows, the Devil
will, & a father to drive
me out - I don't believe I
shall go to Hell for all
that, tho' I have no more
hope of Paradise than if
I was dead & bury'd a 1000
Fathom. To say truth, I have
been this 10 days in debate
whether I should hang or
marry. in w^h time I have

I shall not then be so old, I may
not possibly live 20 year longer, when
it is requisite to make life easy,
Rappiness is it I should not think
of. After all these prudent
considerations, the Bias of my heart
is in yr Favour, I hate it. Man they
propose to me, if I did not hate him,
my reason would tell me, he is not
capable of either being my friend or
my Companion, I have an esteem
for you, & a mixture of more
kindness than I imagin'd. that
kindness would persuade me to
abandon all things for you, my
Name, my Family, the Settlement
they have provided for me, &
rather embark with you, through
all ye Calands of perhaps finding

Lady M. P. Montagu'nun el yazısından bir örnek
"E. W. Montagu'ya yazdığı 15 Ağustos 1712 ta-
rihli mektubundan"

M E K T U P L A R

Alexander Pope'a

Belgrad, 12 Şubat 1717

Üç dört gün kalmak niyetiyle gittiğim Petervardin'den size oldukça uzun bir mektup yazmaya karar vermiştim. Fakat Belgrad Paşa'sının bizi görmek için gösterdiği acele o kadar fazla idi ki, muhafaza kıt'asının bizi nereden alması gerektiğini anlamak için, Lord Montagu'nun gönderdiği postayı hemen geri yolladı. Bir dakika bile boş kalmadan, ertesi gün hareket etmemiz gerekti. Almanlardan ve Rasiyenden (1) tertip edilmiş büyük bir kıt'a ile şehirdeki askerin başlıca subayları bize refakat etti. İmparatorun birkaç alay teşkil etmiş olduğu Rasiyen'lere askerden ziyade yağmacı demek daha uygun olur. Bunlara maaş verilmiyor, üstelik de silâhları ve atları kendileri buluyorlar. Kısacası, insan bunları askerden ziyade eşkıya veya dilenciye benzetiyor.

Macaristan'da pek fazla görülen bu ahaliye dair size biraz bilgi vermeden edemeyeceğim. Rasiyenler, Rum mezhebindeler ve Kahire'de bir patrikleri var. O de-

(1) *Rascian'ler.*

rece cahiller ki, papazın dediği şeye hemen inanıyorlar. Bu papazlar, tıpkı Hintlilerin Brahmanları gibi, saçlarını ve sakallarını hiç traş etmezler. Halkın bütün parası umumiyetle bunlara miras kalıyor, onlar da halka cennete girmeleri için imzalı, mühürlü birer belge veriyorlar. Ölen bir kimsenin karısı ve oğluna, varsa evinden ve davarından başka hiç bir şey kalmıyor. Diğer hususlarda tamamen Rumların mezhebine tabiler. Bir an için konudan uzaklaşmam, size Karlofça ovasından geçtiğimizi anlatmama engel oldu: Prens Öjen Türklere karşı mühim bir zaferi (1) bu ovada kazanmış. Bu kanlı vak'anın izleri halen mevcut. Muharebe meydanında bir yağın kafa, insan, hayvan, deve kemikleri var; bunları gömmek zahmetine bile katlanmamışlar. Parça parça edilmiş bunca insan cesedini görünce o derece dehşet içinde kaldım ki, öldürmeyi şart, hattâ sevap gösteren harp aleyhinde isyan etmekten kendimi alamadım. Gayet geniş ve münbit arazileri çopçorak ve tenha bıraktıkları halde, insanların, bir karış yer için böyle dehşetle boğaz boğaza gelmeleri ne kadar akla yakın olursa olsun, bence bunun kadar insanların deliliğini ifade eden hiç bir şey yoktur zannedirim. Nitekim harbin lüzumluluğu bir âdet haline gelmiştir, fakat bu âdetin devamı insanlıkla o derece taban tabana zıt ki, insanlarda akıl ve mantığın yokluğunu ispat etmeye yeter. Tabiat devamlı bir harp halindedir; bu hususta Mr. Hobbes'un fikrini ben de kabul ederim. Fakat bütün bunlardan şöyle bir netice

(1) *Zenta Muharebesi (1697)*

çıkarılabilir; eğer akıl ve mantığın mânâsı, benim zannettiğim gibi, herkeste mevcut olan bir duygudan ibaret ise, insanın yaratılışında hiç akıl ve mantık yok demektir. Bu görüşümü ispat etmek için çeşitli deliller gösterebilirim; fakat canınızı sıkmamak için seyahatlerimi anlatmaya devam edeceğim.

Bir yeniçeri ağası bizi Belgrad'la Petervaradin arasındaki Beçko kasabasında karşıladı. Belgrad Paşası, bize Alman'larinki kadar bir kuvvet göndereceğine dair söz verdiği halde, ağanın yanında onlardan ancak yüz kişi daha fazla bir kuvvet vardı. Türk'lerin ne kadar korktuklarını anlayın. Adetçe Almanlardan üstün oldukları halde, kuvvetlerinin Alman'lara eşit olduğuna inanmıyorlar. Türkler oradan ayrılıncaya kadar ne büyük üzüntüler içinde kaldım. Her ne kadar söz vermişlerse de, aralarında patırtı kopar diye çok korktum.

Belgrad dağlarından geçmeyi, karların çokluğu bayağı zorlaştırıyordu. Bu yüzden Belgrad'a pek geç ulaştık. Belgrad, doğusunda Tuna, güneyinde Sava nehirleri ile çevrelenmiş. Vaktiyle Türklere karşı Macaristan'ın yegâne engeli imiş. Önce Kanunî Süleyman, daha sonra Bavyera elektörü (1) maiyetindeki imparator kıt'aları tarafından kuşatılmış. İki sene imparatorun idaresinde kalmış, daha sonra Sadrazam (2) tarafından geri alınmış. Türkler burayı ellerinden geldiği kadar san'atla tahkim etmişler. Şehirde muhafız asker olarak en cesur yeniçeriler var. Kumandanları bir Pa-

(1) *Maximilian II (1688)*

(2) *Köprülüzade Mustafa Paşa (1690)*

şa, bir Serasker. Fakat aslını söylemek gerekirse, aslında yeniçeriler Serasker'in kumandanları. Yeniçerilerin büyük bir nüfuzu var burada. Hareket ve tavırları inzibatlı askerlerden fazla asi askerlerinkine benziyor. Anlatacağım olaydan bunu daha iyi anlayacaksınız. Bu olay, oracıkta oturan Petervaradin valisinin ne kadar zeki olduğunu size anlatacak. Valinin anlattığına göre Belgrad halkı ve askerleri harpten o kadar bezmişler ki, beş kese yani beşyüz İngiliz lirası rüşvet alarak Tatarlara Almanya hududunu yağma ettiren paşayı, aşağı yukarı iki ay önce öldürmüşler. Fakat buraya geldiğimizde, Petervaradin valisinin işi iyi anlamadığını söylediler. Aksine yeniçerilerin Almanlara karşı taarruzda bulunmak isteklerine paşa mani olduğu için yeniçerleri öfkelenmiştir. Bunlar Paşayı Alman'larla anlaştı zannetmişler. O sırada Edirne'de bulunan Padişah III. Ahmed'e durumu bildirmişler. Fakat kendilerinin hemen memnun edilmediklerini görünce, büyük bir gürültü ile toplanmışlar. Paşayı, kadı ve müftünün huzuruna sürükleyip gayet akılsızca haklarını istemişler. İçlerinden birisi paşanın Hıristiyanları koruduğunu, diğeri de paralarını çaldığını söylemiş. Paşa bunların fikrini almamış. Kendisine tevcih edilen sualleri cevapsız bırakıp, bir canı olduğunu, onu da fedaya hazır bulunduğunu söylemiş. O vakit şeriat reislerinin kararını beklemeden yeniçeriler paşanın üzerine hücum etmişler ve paşayı bir anda parçalayıvermişler. Halefi olan paşa ise bu suça hiç bir ceza vermediği gibi suçluları haklarını istemeyi bilen kahramanlar olarak takdir eder görünmüş. Askere paralar dağıtarak mes'eleği örtbas etmiş, Macaristan içlerine

akın etmelerine izin vermiş. Halen yeniçeriler zavallı Rasiyenlerin evlerini yakıp yıkıyorlar.

Askerin keyfine göre idare edilen bir şehirde daha fazla kalamayacağımı tahmin edersiniz. Burada uzun müddet kalmamak, hattâ ancak bir gece yatmak niyetindeyiz. Fakat paşa bizi Edirne'den emir gelinceye kadar alıkoydu. Öyle zannediyorum ki, emir ancak bir ayda gelir. Şimdilik şehrin en güzel evinde kalıyoruz. Bu, nüfuzlu birinin, evi. Emniyetimiz için tam bir yeniçeri bölüğü verdiler. Ev sahibi Ahmet Bey'le görüşmek tek eğlencem. Burada Bey ünvanı Almanya'daki Kont'la aynı. Bu adamın babası büyük bir paşaymış. Babası kendisine Şark'ta mümkün olan en yüksek terbiyeyi vermiş. Arapça ve Farsça'yı mükemmel bildiği gibi, okumuş yazmış, yani burada efendi denilenlerden. Bu ünvanı umumiyetle birinci sınıf ekâbire veriyorlar. Fakat sakın, rahat, emin bir hayatı Babiâlinin tehlikeli mansıplarına tercih edecek kadar zevkli. Her akşam birlikte yemek yiyoruz, teklifsiz şarap içiyor. Benimle serbestçe sohbet etmekten ne kadar zevk duyduğunu tahmin edemezsiniz. Bana birkaç Arapça şiir anlattı. Arapça'da pek çok şiir var, bunlar gayet âhenkeli, musikiye pek yakın. Bu şiirlerde aşk, gayet şiddetli ve ihtirash tasvir olunuyor. O kadar hoşlanıyorum ki, birkaç ay daha kalırsam, Arapça öğreneceğim.

Ahmet Bey'in yegâne meşguliyeti, bu havaliye ait kitaplarla dolu kütüphanesi. Ona dikkati çekici bazı Arapça nikâyeler anlattığım için beni âlim yerine koyuyor. Önceleri benim Farsça bildiğimi zannetmiş. Bazı âdetlerimiz, bilhassa memleketindeki kadınları eziyet içinde yaşatan âdetlerle bizimkiler arasındaki fark

kı pekçok defalar tartıştım. Onun dediğine göre hanımlar bizimkiler kadar serbestmişler, tek fark olarak da «Hanımlar bize ihanet ederler, kimsenin haberi olmaz» diyor. Bu şahıs Hıristiyanların pek çoğunda olmayan fikir olgunluğuna ve nezakete sahip. Velhasıl kendisiyle görüşmekten büyük bir zevk duyuyorum. Kendisi için uşaklarımdan birine İngilizce harflerle bir alfabe yazdırmış. Şimdi Romen harfleriyle yazı yazmayı biliyor. Grönland hariç olmak üzere, burada her yerden fazla soğuk var. Bu kadar fazla eğlenceye rağmen şehirden çıkmayı çok istiyorum. Evde kocaman bir soba var, içinde hiç ateş eksik değil, yine de odamızın pencereleri buz tutuyor. Mektubu ne zaman yollayacağımı bilmediğim halde vazifemi yapmış olmak için yazıyorum. Herhalde artık sizin bir mektubunuz benim on mektubuma bedel diyemezsiniz, Allahaismarladık.

Prenses dö Gal'e

Edirne 1 Nisan 1717

Madam, Şimdi Rum İmparatorlarından sonra hiç bir Hıristiyanın yapamadığı bir seyahati yapmış bulunuyorum. Londra'da hemen kimsenin bilmediğı bir memleketi anlatırken zat-ı âlilerinin ilgisini uyandırabilsem bütün yorgunluklarımı unutacağım. Çünkü İmparatorun sefirleri ile buraya gelen İngilizlerin pek azı Niğbolu yolunu seçmişlerdir. Nehir tamamen donmuştu. Lord Montagu de yüce zatınıza hizmet etmekte acele ettiği için, nehrin gemi geçebilecek hale gelmesini beklemedik. Sırbistan ovalarından geçtik. Burası son derece münbit bir yer olduğu halde her taraf ormanlık. Halk sanayi ile uğraşiyor, ama yeniçerilerin memleketlerinde yaptıkları hasar yüzünden evlerini barklarını terketmeye mecbur kalıyorlar. Bu yüzden araziyi ekip biçmeyi düşünemiyorlar. Yanımızda bize koruyuculuk eden beşyüz yeniçeri var. Geçtiğimiz köylerin hepsinde o derece hasar yapıyorlar ki, ağlayacağım neredeyse. Yedi günde gayet sık bir ormandan geçtikten sonra Sırbistan'ın başkenti Niş şehrine geldik. Şehir güzel bir vadide, Nişova nehri üzerinde. Havası temiz, toprağı bereketli. Söylediklerine göre, geçen se-

ne o kadar fazla üzüm yetişmiş ki, fıçı bulunamadığı için şarapları kazılan çukurlara koymuşlar. Fakat halk o kadar zulüm görüyor ki, bereketi düşünemiyor. Gördüğüm acınacak hallerden biri de şu oldu: Buraya Belgrad'tan gelirken eşya taşımak için yirmi araba kiralanmıştı. Bunlara on para vermeden eşyaları taşıtıkları gibi, üstelik yolda hayvanların uğradığı zararları bile ödemediler. Zavallılar evin etrafında ağhıyarak, saçlarını sakallarını yolarak dolaşıyorlar, askerler de onları sopa ile kovalıyorlar. Bu manzara o derece üzücüydü ki, bedelini kendi kesemden vermek istediğim zaman, «Ağa herifleri öldürtür, parayı da kendisi alır» dediler. Dağlarda dört gün kadar yolculuk ettikten sonra Sofya'ya geldik. Bu şehir İsker nehri üzerinde ve bir vadidedir. Bu kadar güzel manzaralı memleket düşünülemez. Şehir çok büyük, nüfusu da bir hayli fazla. Sıcak hamamları ile meşhur. Dört gün yolculuktan sonra Filibe'ye geldik. Geçtiğimiz Balkan ve Rodop dağlarının üzeri daima karlı. Filibe, Ebrus nehri civarında bir tepe üzerinde. Halkı Rumlardan meydana gelmiş ve hepsi zengin. Fakat zenginliğin kendilerini zarara sokacağını bildikleri için bunu belli etmeğe çalışırlar. Burada bir Rum piskoposu ve birkaç eski Rum kilisesi var. Buradan Edirne'ye kadar olan kırların görünüşü çok güzel. Sırtlar tamamen bağlık ve asmalar da üzümle dolu. Burada daimi bir bahar kırlara renk veriyor. Bu memleket ne kadar güzel olursa olsun, buzları ve karlarıyla İngiltere'ye hiçbir zaman tercih edilmez. Zira İngiltere, saadetini milletin hürriyetinde arayan ve efendiden ziyade baba ola-

rak görölmek isteyen bir krallık tarafından idare ediliyor.

Bu mes'ele sözü pek çok uzattırır. Zaten Prenses Hazretlerinin sabırlarını tükettim zannederim. Maa-mafih, mektubum elinizde olduğuna göre, canınızı sık-tığım zaman derhal ateşe atabilirsiniz. Mektubumu kısa kesmek için hemen hürmetlerimi sunayım.

Lady'ye

Edirne 1 Nisan 1717

İşte içine girdiğim yeni bir âlem. Burada her şey bana yeni bir manzara gösteriyor. Mektubu büyük bir zevkle yazıyorum, zira bu satırlarda pek çok yenilik bulacağınızı, size olağanüstü bir şey yazmadım diye beni suçlamayacağınızı zannediyorum. Seyahatimin tafsilâtiyle canınızı sıkmadan, Türk İmparatorluğunun en güzel şehirlerinden birinden, yani Sofya'dan bahsetmeden geçemeyeceğim. Sofya'nın meşhur sıcak hamamları sıhhate çok faydalı. Buralar çok kalabalık. Herkes oldukça eğleniyor. Bir gün Sofya'da hamamları görmek için kaldım. Tanınmamak için bir Türk arabasıyla gittim. Bu arabalar bizimkilerden farklı, ama burada yolculuk etmek için çok müsait. Çünkü kışın buzların tesirine, yazın da sıcağa tahammül etmek çok zor. Bu arabalar tıpkı Alman'larınki gibi. İçlerine bilmece tarzında, şiirlerle karışık çiçek sepetleri çizilmiş, boyalı ve yıldızlı kafesleri var. Üzerlerinde ipek astarlı, ağır işlemeli kırmızı çuha örtü, kenarlarında da gayet ince saçaklar var. Bu örtü arabada oturanları gizliyor. Pencereden bakmak gerektiği zaman örtü kaldı-

otabiliyor. Dört kişinin rahatça oturabildiği bu arabaların oturma yerleri yastıklardan ibaret.

Hamama geldiğimde saat on'a gelmişti ve kadınlar dolmuştu. Hamamın aydınlığı üç tane kubbesinden alan taş bir bina. İçerisi gayet aydınlık. İçeri girer girmez görülen ilk kubbe biraz küçük. Burada hamamcı hanım oturuyor. Kibar hanımların verdiği beş ve hattâ altı şilini ben de verdim. Daha sonraki mermer döşeli kısmın etrafında iki sıra yine mermerden, birbiri üzerinde oturacak yerler var. İki tane de soğuk su çeşmesi var. Sular mermer kurnalara dökülüp sonra yine yere akıyor, oradan ufak kanallarla yandaki kısma geçiyor. Burası öbüründen küçük ve yine oturacak yerler mevcut, fakat yanındaki hamamdan gelen kükürtlü sular burayı o kadar ısıtıyor ki, elbiseyle durmak imkânsız. Diğer kubbelerden ikisi de halvet. Burada sıcak suyu aşlamak için soğuk sular var. Sırtımda ata bindiğim zaman giydiğim elbise bulunduğu için Türk hanımlarına pek garip göründüm. Yine de hiç biri bana hayret eden veya küçümseyen bir merakla bakmadılar. Bilâkis hepsi de nezaketle karşıladılar. Hiçbir Avrupa Sarayı düşünemem ki, bu derece namuslu hareket etsinler. Hamam'da aşağı yukarı ikiyüz kadın vardı, hiç birinde değişik kıyafetle içeri giren birine gösterilen küçümseme tebessümüne, fısıldaşmalarına tesadüf etmedim. Aksine benim için «Güzel, hem de pek çok» dediklerini işittim. Öndeki sıralarda yastıklar ve kıymetli halılar var. Cariyeler arka sıralara, hanımlar da buralara oturuyorlar. Onları birbirlerinden ayıracak kıyafetlerini çıkarmışlar, hepsi de güzellikleri ve çirkinlikleri ile meydanda çırılçıplaklar. Fakat

dürüstlüklerini ve namuslarını bozacak en küçük bir hareket ve tebessümleri yok. Bazıları Milton'un Havva'da tasvir ettiği vakarlı bir tarzda giyniyorlar. Bir kısmı ise Git'in veya Titien'in fırçasından çıkan ilâhe resimleri gibi boylu poslu. Tenleri, hemen hepsinin, göz alacak kadar beyaz. İnciler ve kordelalarla süslenmiş birkaç örgü halinde zarif saçlar, omuzlarından aşağı sarkıyor. Hepsi güzellik perilerine benziyorlar. «İnsanların çıırılıplak gezmeleri âdet halini alsa, yüz'e pek az ehemmiyet verilir» sözünün doğruluğuna bir kere daha inandım. Vücudu güzel, tenleri güzel kadınları, yüzleri fevkalâde olanlardan daha fazla seyrediyordum. O sırada. Mösyö Gervaise kimse görmeden gelseydi, çeşitli durumlarda çıırılıplak bir yığın güzel kadın seyrederek san'atını daha fazla ilerletirdi diye düşündüm. Ekseriyetle onyedi, onsekiz yaşındaki cariyele saçlarını örerken bu kadınların kimi görüşüyor, kimi düşünüyor, kimi kahve ve şerbet içiyor, kimi de yastıklara uzanmış yatıyorlar. Velhasıl bu hamamlar bir nevi Türk kadınlar kahvehanesi. Şehrin bütün dedikodusu burada anlatılıyor. Kadınlar böylece burada haftada bir kere eğleniyorlar. Dört beş saat kalıp, sıcak halvetten soğuğa geçtikleri halde hiç nezle olmuyorlar. Buna hayret ediyorum. İçlerinde en seçkin olanı beni yanına oturmam için zorladı. Soyunmam için ısrar etti, hattâ yardım teklif etti. Ben bir müddet çekindim, fakat bütün diğerleri de aynı şekilde ısrar edince elbisemi çıkardım. Korsemi görünce eşimin beni oraya hapsedtiğini zannedip daha fazla zorlamadılar. Hislerine ve inceliklerine hayran oldum. Kendileriyle daha uzun zaman *almayı arzu ederdim ama Lord

Montagu ertesi günü erken hareket etmeye karar vermişti. Zaten ben de Justinyanus harabelerini görmek istiyordum. Zira bunların manzarası da bıraktığım manzara kadar güzel. Kilisenin yerinde ancak bir taş yığını kalmış.

Adiyo, Milady. Size anlattığım, ömrünüzde göremiyeceğiniz ve hiç bir seyyahın yazılarında bahsedemeyeceği bir manzaradır. Zira buralara girecek bir erkek derhal hayatından olacaktır.

Rahip Conti'ye

Edirne, 1 Nisan 1717

Gördüğünüz gibi, size verdiğim sözü tutuyorum. Size vereceğim bilgilerin merakınızı giderip gideremeyeceğini tam olarak bilemiyorum. Fakat inanın ki her hususta sizi memnun etmek için mümkün olan her türlü araştırma ve incelemeyi yaptım. Tahmin ederim, Türk'lerin dini ve ahlâkı hakkındaki bilgilerimiz pek eksiktir. Çünkü memleketlerine ya ancak kendi işleriyle uğraşan tacirler, yahut da doğru ve eksiksiz malûmat alamıyacak kadar az oturan seyyahlar gelirler. Türkler bu basit ve yanlış bilgilerden başka bir şey toplamayı beceremiyen tacirlerin sohbetleriyle gururlanırlar. Bunlar Türkiye'de olan biten şeylerden o kadar uzaktırlar ki, Londra'nın Rum sokağında bir eve sığınmış, Fransız'ın, İngiltere'nin Kral Sarayında olan biten olaylardan haberdar olmayışına benzerler. Belgrad'tan buraya kadar olan yoldan geçmek yabancı tâbiyette olanlara yasaktır. Sırbistan ovalarındaki ormanlıklar ellişer ellişer toplanan eşkıyalar ile dolu. O kadar ki; ancak muhafızlar sayesinde emniyet içinde olabiliyoruz. Burada lâzım olan bir şey ancak kuvvetle bulunabiliyor, zira köyler çok fakir. Tabii yeniçeriler için bu hiç önemli değil. Tavuk, koyun v.s., ne bulurlarsa vakalıyorlar. Sahipleri ses çıkaramıyorlar, korkularından. O derece ki yeni doğmuş kuzuları, kazları, kuluçkadaki tavukları hemen boğazlıyorlar. Köylülerin yüz-

lerindeki keder izleri bana Melibée'nin sürüsü için çektiği üzüntüleri (1) hatırlatıyor. Bu zulümler pašalar seyahate çıktıkları zaman daha da artıyor. Bunlar sadece zavallı köylülerin erzakını yemekle kalmıyor, yediklerine karşılık diş kirası olarak para istemek küstahlığını da gösteriyorlar. Bu olaya hayret edersiniz, ama üzülererek anlatıyorum ki, bir hakikat. İşte askerî hükûmetin normal kötülüğü. Aslında İslâm dini de bizimki gibi bütün bunların aleyhinde. Belgrad'ta kaldığımız üç hafta zarfında bir efendinin, âlimlerden bir zatın evinde kalmak şerefine nail oldum. Bunlar aynı zamanda ruhani mertebe ile hukukî selâhiyetleri de haizler. Aslında her iki hükûmet şubesi için de aynı bilgiye lüzum var, öyle ki âlimler ile imamların birbirlerinden farkı yok; Türkçe'de her iki kelime de aynı şekilde söyleniyor. Bütün mühim mevkiiler ve vakıflar onların elinde. Padişahın teb'asının meşru varisleri bulunduğu halde, âlimlerin varlığına kat'iyen el sürülemez. Âlimlerin mirası daima çocuklarına kalıyor. Gerçi âlimler sarayda bir mevki ve paşa ünvanı alırlarsa bu imkândan mahrum oluyorlar, fakat böyle bir tedbirsizlikte bulunan pek az var. Artık bütün bu bilgilerden, hükûmetin bütün mallarına sahip olan bu kişilerin ne derece nüfuzları olduğunu anlarsınız. Bütün isyanları onlar yaparlar, askerler sadece aktörlük ederler. Padişah için onları idare etmek oldukça önemlidir. Nüfuzlarını bilmeyen yoktur. Sultan Mustafa'yı taht'tan indiren onlardır. İşte yine konudan uzaklaştım. Anlatmak istediğim şey, Ahmet Bey'le yaptığım samimi sohbetlerden, Türk'lerin dinleri ve âdetleri

(1) *Virgil'in birinci Eglog'unda*

hakkında öğrendiğim gayet doğru bilgilerdir. Anglikan dini ile Roma Katolik dini arasındaki farkı kendisine anlattım. Resimlere ve Meryem'e tapınmayan Hıristiyanların da bulunduğunu söylediğim zaman çok memnun oldu. İsa'nın cevheri mes'elesi ona bir hayli mübalağalı göründü. Türk'lerin inancını bizimki ile karşılaştırdığım zaman tam olarak anladım ki, dostumuz Doktor'un burada vaiz etmesine izin verilse Türk'lerin pek çoğuna Hıristiyanlığı kabul ettirmekte zorluk çekmez. Türk'lerin dinî konulardaki bilgileri kendisininkinden pek farklı değil. Burada Mösyö Viston da iyi bir havvarî olabilir. Mektubumdan bahsederseniz bu husustaki şevkini arttırmış olursunuz. Fakat kendisine bu memlekette işe başlamadan önce lisanı öğrenmesi gerektiğini söyleyiniz.

Hıristiyanlık gibi İslâmiyet de mezheplere ayrılmış. Bu hususta insanların harikalara ve yeniliklere karşı gösterdikleri tabii meyli etraflıca düşünmekten kendimi alamıyorum. Zeydiler, Kaderiler ve Cebirîlerin hepsi bana Katolikler, Lüteriyenler ve Kalvenistler'i hatırlatıyor. Onlar da bir diğerine aynı şiddeti gösteriyor. Ülema arasında hakim olan, kendilerince gizli tutulan din, muvahhitliktir. Bunu halka öğretmekten çok, şahsi menfaatlerine göre halkı çeşitli kurullarla oyalıyorlar. Ahmet Bey'in sözüne göre, onlar içinde dinsizliğini serbestçe açıklayan pek az veya hiç yok gibi. Şövalye Paul Rıycaut (1) diğer birçok şeyde olduğu gibi burada da yanılıyor. Mosrin mezhebine men-

(1) *Paul Rycout (1628-1700). 1661'den itibaren altı yıl kadar İstanbul'da İngiliz Sefareti kâtibi. «The Present State of Ottoman Empire (1668) adlı eserin yazarı.*

sup olanlar için dinsiz diyor, oysa ki bunlar Tanrı'nın varlığına inanıyorlar; dinsizlikleri ise peygambere yeteri kadar saygı göstermemekten ibaret. Kendisinin de bu fikirde olduğunu söylemedi, Ahmet Bey. Fakat İslamiyetin hükümlerinden biraz uzaklaşmaktan da çekinmiyor. Bizim gibi rahatça içki içiyor. Kendisine neden içtiğini sorduğum zaman, Allah herşeyi insanlar için yaratmıştır, Kur'an'da şarabın men edilmesi makuldür fakat bunu, sadece halk arasında intizamsızlığa sebep olduğu için yapmıştır, dedi ve şöyle devam etti: Peygamber şarabı ölçülü bir şekilde içmeyi asla men etmemiştir, fakat yine de dedikoduya meydan vermemek için şarabı alenen içmem. Bu düşünce dolayısıyla ki, şarabı satın alabilenler mükemmel içiyorlar. Sonra bana «Arapça bilseydiniz Kur'anı büyük bir zevk ile okurdunuz» dedi. Kur'an bizim inandığımız gibi derme çatma sözler değil, son derece yüce ve son derece dürüst bir şekilde ifade edilen temiz ahlakı ihtiva ediyor. Bunun böyle olduğunu birçok Hıristiyanlar da tarafsız olarak söylediler. Hiç şüphesiz, bizdeki Kur'an tercümeleri Rum papazlardan gelme kopyalar olduğu için kasten aslını bozmuşlar. Dünya'da bunlar kadar bozguncu ve cahil insan yoktur. Papa'yı kilisenin umumi reisi olarak tanımadıkları için bunlara her fırsatta o derece kötü muamelelerinden dolayı sizin rahiplere karşı kinim var.

Filib'e'de Polen diye bir Hıristiyan mezhebine rast-

ladım. Bunlar oradaki eski bir kilisede Sen Paul'ün vaaz ettiğini iddia ediyorlar. Roma'da Sen Piyer'e ne kadar hürmet ediliyorsa burada Sen Paul'e o derece hürmet ediliyor, diğer havarilerden üstün olduğunu söylüyorlar. Fakat gördüğüm en garip din Arnavutlarınki. Bunlar eski Makedonya'da yani Arnavutluk'ta oturuyorlar. Makedonya'lılar isimlerini kaybetmekle beraber cesaret ve sağlıklarını kaybetmemişler. Yeniçerilerin gözlerini korkutan yegâne askerler, imparatorluğun en mükemmel askerleri bunlar. Hepsi piyade olan bu askerlerden muhafız olarak bize bir kıt'a verildi, her şehirden geçtikçe de değişti. Bunlar kendi hesaplarına giyinip silâhlanıyorlar. Uniformaları çok temiz olmamakla beraber beyaz abadan yapılmış. Tüfekleri uzun olduğu halde omuzlarında hiç bir şey yokmuş gibi koşuyorlar. Yürüyüşe çıktıkları zaman kumandanları kaba bir şarkı söylüyor, onlar da refakat ediyorlar. Bu şarkı o kadar da tatsız değil. Bunlar Hıristiyanlarla, müslümanların arasında yaratıldıklarından ve muhakeme kaabiliyetleri de az olduğundan hangisinin daha iyi olduğunu bilemiyorlar. Hakikati inkâr eder gibi görünmemek için her ikisine de meylediyorlar. Böylece Cuma günü camiye, Pazar günü de kiliseye gidiyorlar ve kıyamet günü belli olacak hakiki peygamberin kendilerine şefaateceğine inanıyorlar. Fakat hangisinin hakiki peygamber olduğuna bu dünyada bir türlü karar veremiyorlar. Öyle zannediyorum ki, bunlar kadar kendi kaabiliyetleri hakkında alçak gönüllülük gösteren yoktur.

İşte gördüğüm dinlerdeki farklar hakkındaki görüşlerim bunlar. Katolik aleyhinde söylediğim şeyler için asla mazeret beyan etmiyorum. Biliyorum ki siz de

benim kadar ulvi hakikatlere karşı hürmetkârsınız ve taassuptan nefret edersiniz. Fakat burada eski Yunan'dan kalma pek az eser var. Burada basit deyimle, Trajan Kapısı denilen yerin yakınından geçtik. Halk İmparatorun bu kapıyı Sofya ile Filibe arasındaki dağlar üzerindeki geçidi kapatmak için yaptırdığını zannediyor. Fakat üzerinde hiçbir yazı yoksa da herhalde zafer tâkı olması lâzım; çünkü bu geçit kapansa da diğer birçok geçitler var ki, oralardan bir ordu rahatça geçebilir. Tarihin bahsettiği Flandr Kontu Boduvan Konstantiniyyeyi fethettikten sonra bu geçitlerde mağlup olmuş, ama hiç sanmam ki, bugün burada Alman'ları durdurmak mümkün olsun. Türkler bu yolda ordularının yürüyüşünü kolaylaştırmak için çok uğraştılar; Belgrad ve Filibe arasındaki hendekler ve bataklıklar üzerinde gayet geniş, sağlam köprüler yaptılar. Fakat bahsi geçen uçurumlar o kadar derin değil. Hasköy'de bu dağların yakınında oturduk. Bulgaristan'ın diğer kasabalarındaki gibi burada da Hıristiyanlar oturuyorlar. Evleri kerpiçlerden yapılmış kulübeler. Halk Türk ordusunun gelişini hisseder etmez hemen dağlara kaçıp, sürüsünü, malını mülkünü de birlikte götürüyorlar. Aksi takdirde askerler yağma ediyorlar. Arazinin büyük bir kısmı ellerinde olduğu için tedbirli davrandıkları takdirde istediklerini ekip biçiyorlar. Bunların hemen hespi iyi çiftçi. Evlerinde nefis şaraplar ikram ettiler. Kadınların elbiseleri renk renk boncuklarla süslü. Çirkin sayılmazlar ama tenleri güneşten bir hayli yanmış. İşte seyahatim sırasında sizin için dikkati çeken şeyler olarak topladıklarım bunlar. Her ne kadar nazarı dikkatinize lâıyk değilse de. İstanbul'dan daha önemli şeyler yazacağımı sanıyorum.

Lady Bristol'a

Edirne 1 Nisan1717

Sizi asla unutmadım. Buraya gelir gelmez ısmarladığımız kumaşı aradım. Fakat size uygun bir şey bulamadım. İngiliz kadınının işine yarayacak kumaşlar bulmak çok zor. Çünkü kadınların giyiniş tarzı Londra'dakilerden çok farklı. Maamafih yine aramaya devam edeceğim. Burada bulabileceğimi ummuyorum ama İstanbul'da bulurum zannediyorum. Şimdi saray halkı hep burada, çünkü ben gelmeden birkaç gün önce padişahın kızı evlendi. Bu sebeple bütün Türk hanımları süslerini ortaya döktüler. Yeni gelin eşinin sarayına büyük bir debdebe ile götürüldü. Hanım Sultan Petervaradin'de vefat eden Sadriazamın eşiydi. Fakat birinci evliliği sadece bir nikâh addolunabilir. Çünkü vezirle oturmamış, fakat servetinin çoğu ona kalmış. O zaman devletin en yakışıklı adamlarından olan sadriazam saraya gidip sultanı görmek için müsaade almış, hanım sultan da eşine âdeta bir sevgi bağlamış. Şimdi elli yaşında olan yeni eşini görünce göz yaşlarını tutamamış. Aslında bu da liyakat sahibi, padişahın gözdesi, ama onüç yaşında bir kızın hoşuna gitmesi için bütün bu hususiyetler kâfi değil. Türk devleti tamamen ordunun

arzusuna boyun eğmiş. Padişah her ne kadar mutlak hakim ise de alelâde bir adam gibi bağlı. Yeniçerinin kötü bakışlarından bayağı korkuyor. Fakat burada dış görünüş olarak daha fazla bağlılık var. Hükûmete mensup herhangi bir adama dahi diz çökerek söz söyleniyor. Paşa hakkında herhangi bir kahvehanede bir şey söylenecek olursa etrafta bol miktarda bulunan hafiyeler yüzünden derhal kahvehane altüst oluyor, hattâ bunların hepsine işkence yapılıyor. Burada halkın ne alkışı, ne de tahkirane yazıları görünmüyor. Londra'da olduğu gibi — hürriyetin acı nişanesi olarak — hükûmetin işlerine müdahale eden yok. Burada bir nazırdan intikam hakaret edilerek alınmıyor, nazır halkının hoşuna gitmezse onu padişahın kollarından bile alıp başını kesiyor, sarayın kapısına atıyorlar. Bu anda kendisine görünüşte büyük bağlılık gösterilen padişah, korkusundan gözdesini ne koruyabiliyor, ne de intikamını alabiliyor. İşte dünyanın en müstebid, kendi arzusu dışında kanun tanımayan hükümdarının hali.

Öyle olmalı ki; Parlâmento, devamlı olarak körükörüne itaatten bahsedenleri bir gemiye doldurup buraya göndersin. Keyfi hükûmetin bütün teferruatını burada öğrensiner. İşte ancak o takdirde padişah mı, halk mı, nazırlar mı daha bedbaht imiş, anlarlar. Aklima bir sürü şey geliyor, fakat Madam, sizin aklınıza gelenler benimkinden fazladır.

Dün Fransız sefirinin eşi ile beraber Padişah'ı camiye giderken gördük. Öncü olarak başlarında iri beyaz tüyler bulunan bir sürü yeniçeri gidiyor, sipahiler de büyük bir kalabalık meydana getiriyorlardı. Bun-

ların rengârenk, koyu renkte, gayet zarif elbiseleri var. O kadar ki, uzak bir yerden bakınca bir lâle bahçesine benziyor. Arkalarında yeniçeri ağası, elbisesi kırmızı kadifeden, astarı gümüş rengi. Gayet süslü iki uşak da atını götürüyor. Ondan sonra saray kadınlarının muhafızı olan kızlar ağası geliyordu. Kara tenine uygun, koyu sarı, kürk kaplı bir elbisesi var. Daha sonra padişah geliyordu. Arkasında yeşil bir elbise, Moskova'nın siyah tilki derisinden, bin İngiliz lirası kıymetinde bir kürk vardı. Güzel bir atın üzerinde oturuyordu. Atın eğeri tamamen mücevherlerle işli. Daha debdebeli eğerlenmiş altı at daha getiriliyordu. Sarayın üç baş ağasından biri altın biri gümüş kahve takımı taşıyor, diğeri de padişahın oturması için güzel bir iskemle taşıyordu. Rütbeleri belli eden bu çeşitli elbiseleri, sarıkları ne kadar saysam bitmez, fakat bunlar o kadar çok ve zengin ki, böylesine güzel bir merasim düşünülemez. Padişah aşağı yukarı kırk yaşında ve son derece yakışıklı. Gözleri alnına yakın ve iri siyah. Tavırları bana bir hayli sert göründü. Bizim orada olduğumuzu söylemiş olmaları lâzım ki, pek dikkatle baktı. Bu vesileyle biz de kendisini bol bol seyrettik. Padişahın yakışıklılığı hususunda Fransız sefirinin hanımıyla mutabıkız. Genç madamı sık sık görmüyorum. İnsanı bu derece rahatsız eden teferruattan vaz geçmiş olsa kendisiyle görüşmekten büyük bir zevk duyacağım. Ziyarettime yanında kavasları, yirmidört yaya uşakları v.s. ile geliyor. Yalnız olarak gelmeye ölmeyi tercih ediyor zannediyorum. Arabasına da binmeyi bir türlü ihmal etmiyor. Bu halleri benim canımı sıkıyor, çünkü ben de kendisini aynı şekilde ziyaret etmek mecburi-

yetinde kalıyorum. Halbuki meslektaş olmamız dolayısıyla her zaman bir arada olmamız lâzım. Geçenlerde kendisi ile açık ve yaldızlı arabayla şehri dolaşmaya çıktık, halk bir daha göremeyeceği bir şeyi, iki genç Hıristiyan sefireyi böyle gördü. Artık düşününüz, ne kadar baktılar, fakat hiçbir şey söylemediler. Bizim halkın debdebeli tiyatrolarda bağırdıkları gibi yapacak olsalar yeniçerilerimiz hiç gözlerinin yaşına bakmadan kılıçtan geçirirler onları. Çünkü onlar kanunun üstündeler.

Yine de bu yeniçerilerin bazı iyi halleri var. Hizmetinde buldukları şahsa büyük bir bağlılık gösteriyorlar. Kavaslarımızın bizi karşılamaya geldikleri Filibe ötesindeki bir köyde buna şahit oldum. Akşam yemeği için istediğim güvercini bulmak için yeniçerilerimden biri derhal Kadıya gitti ve benim için birkaç düzine güvercin ısmarladı. Fakat zavallı adam bulamamış. Bizim yeniçeri bana yararlılığını göstermek için Kadı'yı odasına hapsedti ve benim isteğimi yerine getirmediği için cezasının ölüm olduğunu, fakat bana bağlı olduğundan emrim olmadıkça öldürmeyeceğini söyledi. Bana ne istediğimi, şayet istersem Kadı'nın başını bana getireceğini söyledi (1). İşte yeniçerilerin ne kadar sözü geçen insanlar olduklarını anlıyabilirsiniz.

(1) *Baronde Tott, Mantogu'nün bu ifadesi ile istihza ediyor, çünkü Montagu'nün tercümanı Yeniçeri'yi yanlış tercüme ettiği için böyle gülünç bir yanlış anlama oluyor.*

Bunlar birbirlerine yeminle bağlılar. Bu bağlılık onlara öyle bir kuvvet veriyor ki; saray erkânı bile onlarla yumuşak bir tarzda konuşmaya mecbur. Anadolu'daki zenginler mallarının emniyette olması için yeniçeri oluyorlar. Herhalde artık bu kadar yetişir zannedirim. İkinci mektubumu ancak altı ay sonra yazabileceğimi söylersem herhalde memnun olursunuz madam. Bu yüzden mektubumda pekçok gevezelik ettim, bu sebeple beni mazur görürsünüz herhalde.

Lady Mar'a

Edirne, 1 Nisan 1717

Artık sizden şikâyet hakkım var, sevgili kardeşim. Ben sizleri eğlendirebilmek için burada olanları yazıyorum, siz ise Londra'nın çok kasvetli olduğundan bahsediyorsunuz daima. Sizin için bir değişiklik olmadıkça bunun böyle olması normaldir. Ama benim gibi iki aydır hiç haber almayanlar için, size göre en eski havadisler bile, gayet hoştur. Beni memnun etmek istiyorsanız lütfen daha teferruatlı anlatınız. Size Edirne'nin yeniliklerinden uzun uzadıya bahsedeceğim. Beni Türk elbisesiyle görerseniz şaşarsınız. Ama yine de benim gibi siz de bu elbiselerin bana çok yakıştığını söylersiniz. Size resim göndereceğim, ama yine de kıyafetimi tarif edeyim.

Önce, gayet geniş bir şalvarım var. Bu gayet ince, gül pembesi, kenarı sırmalı kumaştan yapılmış bir şalvar. Terlikler sırma işlemeli beyaz deriden yapılmış. Şalvarın üstüne sarkan tül gömlek tamamen işlemeli. Gömleğin kolları, kolumun yarısına kadar iniyor ve çok geniş. Yakasını elmas bir düğme ilikliyor. Göğüsün renk ve şekli gömlekten tamamen görünüyor. En-

tari ise sanki vücuda göre biçilmiş ceket. Fakat benimki beyaz Şam kumaşından yapılmış, kenarı ise gayet kalın sırma işlemeli. Bu çeşit elbiselerde düğmenin elmas veya inci olması lâzım. Kollar arkaya doğru genişliyor. Mintanım ise şalvarımın kumaşından. Elbise vücuduma çoy uygun. Uzunluğu ayaklarıma kadar. Belle aşağı yukarı dört parmak genişliğinde bir kemer takılıyor. Kolları uzun ve dar. Zengin kadınların kemerleri elmas veya sair kıymetli taşlarla süslü. Fazla masraf olmasın diye bazılarını işlemeli satıyorlar. Ayrıca önden bir elmaslı toka ile bağlanıyor bu kemerler. Türk kadınları kürk'ü ev elbisesi olarak bazen giyip bazen çıkarıyorlar. Bu kürkler ağır dibâdan, içleri samurla kaplanmış, kolları omuzlardan aşağı inmiyor. Benimki kenarları sırmalı yeşil kürk. Başa giyilen şapkalara kalpak deniliyor. Kışın giyilenleri inci ve elmaslarla işli kadifeden, yazın ise bol sırmalı kumaştan yapılıyor. Başın öbür yanındaki saçlar da toplanıyor, üstüne çiçek veyahut sorguç gibi şeyler konuluyor. En revaçta olanı da muhtelif taşlardan müteşekkil büyük bir demet takmak. İncilerden çiçek goncaları, elmaslardan yaseminler, yakutlardan güller, sarılarından da fulyalar yapılıyor. Bütün bunlar o derece güzel yapılıyor ki, daha güzelinin yapılabileceğini tasavvur edemezsiniz. Saçlar olduğu gibi arkaya dökülüyor, inciler ve fiyonklarla süslenmiş örgüler yapılıyor.

Bu derece güzel ve gür saçlı kadınlara hiç bir yerde rastlamadım. Hiçbir takma saç kullanmadan yüzon adet örgü saydım bir tanesinde. Burada güzel kadın

İngiltere'dekinden çok daha fazla ve çeşitli. Çirkin bir genç kadın göremezsiniz. Hem hepsinin gözleri kara, tenleri dünyanın en güzel rengi. Her ne kadar bütün Hıristiyanlık âlemi içerisinde, İngiliz Kral Sarayı en güzel kadınların bulunduğu yer ise de, orada bile bu kadar güzel kadın yok. Buradaki kadınlar kirpiklerine çok itina ediyor, gözlerinin etrafına süme çekerek kirpiklerini uzaktan bile fark edilecek derecede parlak göstermesini biliyorlar. Sürmeyi Rum kadınları da kullanıyor. Bizimkiler de kullansalar memnun olurlar zannedirim. Sürme gündüzün, aydınlıkta çok dikkati çekiyor. Türk kadınları tırnaklarını kma ile boyuyorlar, ama alışkın olmadığım için bu benim hoşuma gitmedi.

Kadınların âdetleri ve tavırları için, Arlequin'le beraber ben de «Tıpkı bizdeki gibi» diyeceğim. Onlar da bizimkiler kadar günahkârlar. Burada kadınların tavır ve hareketlerini gördüğüm için Türk kadınlarının safetinden bahseden yazarlara hayret ediyorum. Bunlar bizimkilerden çok daha serbest. Bunun örneğini göreceksiniz. Hangi sınıftan olursa olsunlar iki yaşmak örtünmeden sokağa çıkamıyorlar. Bu örtülerin biri gözler açıkta kalmak üzere yüzü örtüyor, diğeri saçlarını örtüp vücutlarının yarısına kadar arkalarından sarkıyor. Bir ferace ile de vücutlarını kapatıyorlar. Feracesiz sokağa hiçbir kadın çıkamıyor. Feracenin kolu dar ve parmak ucuna kadar uzun. Erkeklerin cübbeye büründükleri gibi, bunlar da feraceye bürünüyorlar. Bunlar kışın çuhadan, yazın da ince ipekli kumaştan yapılıyor. Bu kadınlar feraceyi giydikleri zaman o derece değişiyorlar ki, en kıskanç bir koca bile eşini so-

makta tanıyamıyor. Tabii ayrıca sokakta hiç bir erkek bir kadına dokunamıyor ve takip edemiyor. İşte bu maskeli kıyafet sayesinde ki, kadınlar hiç yakalanmadan bütün ihtiraslarını tatmin etmekte tamamen serbest oluyorlar.

Âşıklarına buluşma yeri olarak Yahudi dükkânlarını seçiyorlar. Burada Yahudiler bizdeki Hintliler gibi her yola geliyorlar. Bir çok erkek hiçbir şey almaya ihtiyacı olmadığı halde sırf kadın yakalamak için bu dükkânlardan alış veriş yapıyorlar. Kibar kadınlar âşıklarına kendilerini tanıtmıyorlar. Hattâ öyle ki, bir erkek bir kadınla altı ay münasebette bulunuyor da kim olduğunu öğrenemiyor.

Kadınları, âşıklarının kendilerini ele vereceklerinden, öbür dünyada uğrayacakları cezalardan korkmayan bir memlekette, eşine ihanet edenlerin ne kadar fazla olacağını tahmin edebilirsiniz. Bu gibileri bizde de var ama onlar bu ihanetten görecekları cezayı göze alırlar. Zengin Türk kadınları kocalarından hiç korkmazlar. Çünkü onların gelirleri kendi ellerindedir. Divan da kadınlara hürmet eder. Bir paşa öldürülünce Padişah haremın üstünlüğüne kat'iyen tecavüz edemez. Dul bir kadın her bakımdan emniyet içinde yaşar. Hanımlar cariyelerinin hakimidir, bunlar çok genç ve güzel olsalar bile eşler asla yan bakamazlar.

Türkler'de şeriat dört kadınla evlenmeye izin veriyor, ama kibar erkekler bu izinden istifade etmiyorlar. Kadınlar ihanete asla tahammül edemezler. Erkeğin ihaneti gayet normal olduğu halde, sevgilisini ayrı bir evde oturtup gizlice ziyaretine gider, tıpkı İn-

giltere'deki gibi. Tanıdığım kibarlar arasında, sadece defterdarın birkaç cariyesi var. Bunlar selâmlığın bir kısmında oturuyorlar. Çünkü bir hanıma hizmet etmek üzere alınan cariyeler tamamen o hanımın hakimiyeti altına giriyorlar. Bu anlattığım defterdar için çok çapkın diyorlar ve hiç saygı göstermiyorlar. Eşi yine aynı evde oturuyor, ama onu görmek bile istemiyor.

Sevgili kardeşim, görüyorsun ki, uydurma seyyahların bizi ikna etmeye çalıştıkları gibi, erkeklerin ahlâkı arasında o kadar büyük bir fark yok. Garip şeyler uydurarak sizi eğlendirmeye çalışmak istemiyorum. Zira dünyada hakikatten daha iyi ve size lâıyk bir şey yoktur. İşte, bu düşünce ile size hakikati arzeder, vs...

Alexander Pope'a

Edirne 1 Nisan 1717

Asırlardan beri pek çok Hıristiyanın gitmeye cesaret edemediği bir memlekette bulunmaklığım dolayısıyla şüphesiz mektubumda meraklı şeyler bulmak istersiniz. Başıma gelen en büyük kaza, arabamın Tunca'ya düşer gibi olmasıydı. Eğer ölümünden sonra meşhur olmayı isteseydim, birçok asırlar önce Orphe'nin ahenkli sahili üzerinde şiirler söylediği bu nehir boyunca yüzmediğime esef ederdim: — Caput a cervice revulsum..... (1).

Böylece İngiltere'deki ince ruhlularımız benim için mersiyeler yapar, sonumuzun Orphe ile aynı olduğundan, ruhlarımızın birleştiğinden bahsederek, bütün dünyaya yayarlardı. Fakat mezarımın üzerine güzel şeylerin böyle fevkalâde bir kazadan dolayı konulmasını beklemezdim.

Mektubu Tunca kenarında bir evde yazıyorum. Nehir odamın pencereleri altından akıyor. Bahçemde

(1) *Tunca, (mermer) boyundan bağlanmış o başı dalgalar arasında yuvarlarken...*

yüksek serviler var. Üzerlerinde ise sabahtan akşama kadar birbirine bin çeşit cilve yapan güvercinler dolu. Şu anda aklımda hep onların cilveleri var. Şiir söylemek hususundaki aşırı düşkünlüğüme nasıl galebe ettiğime siz de şaşarsınız. Özellikle böyle bir köy manzarası karşısında. Dünyanın bu bölgesinde yaz pek çabuk geçiyor.

Edirne'nin tamamı bahçelerle dolu. Nehir kenarına hep meyve ağaçları, dikmişler. Altlarında kibarlar eğleniyorlar. Onlarca eğlence gezinti değil, çayırlarda gölgelik yerlerde bir daire şeklinde toplanarak altlarına kilim serip oturmak ve bir taraftan hizmetçilerden birinin saz çalmasını dinleyip kahve sefası yapmaktır. Böyle suların sesini dinleyerek eğlenen küçük küçük topluluklar görülüyor. Bu zevk Türkiye'de herkesi sarmış, bahçıvanlara kadar. Çocukları ile beraber nehir kıyısına oturmuş, bize sık sık anlatılan eski kavallara benzer bir köy çalgısını çalarak eğlenen pek çoklarını gördüm. Birbirine eşit bir kaç kamıştan meydana gelmiş bu alette ses gayet sade, fakat güzel.

Addison, seyahatlerinde anlattığı tecrübeyi burada deneyebilir. Halk, eski Yunanlılar ve Romalılarda görülen çalgı aletlerinin hemen hepsini kullanıyor. Genç çobanlar sevdikleri kuzuları için çiçekten çelenkler yapıyorlar. Kuzular içerisinde kınalı, çeşitli tarzda süslenmişlerini bile gördüm. Çobanlar çalıp söyleyerek eğlenirken, kuzuları da dizleri dibinde yatıyorlar. Bunlar roman okumuyorlar; maamafih memleketlerinin eski eğlencelerini aynen muhafaz etmişler. Bu eğlenceler onlara bizim İngiliz köylelerinin değnek ve top oyunları gibi, tabii geliyor. İklimin tesiriyle bura hal-

kı yumuşamış ki, sert hareketler yapmıyorlar ve böyle bir şey bilmiyorlar. Bu gevşeklik yüzünden işlerini de sevmiyorlar. Bu durumu devam ettiren sebeplerden biri de arazinin bereketli olması. En mutlu Türk köylüleri bahçe sahibi olanlar. Bütün şehrin sebzesini, meyvesini onlar yetiştirdikleri için rahat para harcıyorlar. En fazlası Rum'lar olan bu köylüler bahçelerinde yaptıkları ufak kulübelerde oturuyorlar. Burada kadın ve kızlar örtüsüz gezebiliyorlar fakat şehirde örtünüyorlar. Oldukça güzel ve kıyafetleri yerinde olan kızlar, bütün vakitlerini ağaç gölgelerinde bez dokumakla geçiriyorlar.

Bu memleket köylülerinin tabiatlarına dair en doğru fikri vermiş olan Teokrit için artık hayali bir yazar diyemeyeceğim. Demek; tazyikler onları sefalete sürüklemeyden önce hepsi de bu gün içlerinden bir kısmının yaşadığı gibi yaşıyorlarmış. Teokritus bir Briton olsaydı, yazdığı idillerde şüphesiz buğday dövmek ve tereyağ yapmak usulleri de bulunurdu. Burada buğday döğülmüyor, öküzlere çiğnetilmiyor, tereyağ ise tamamen yok. İşte buna canım sıkılıyor. Burada Omiros'u sonsuz bir zevkle okuyorum. Omiros zamanında yerleşen birçok âdetleri hâlâ muhafaza ediyorlar. O zaman giyilen elbiselerin pek çoğunu şimdi de giyiyorlar. Çok uzaklarda kalmış bir asrın kalıntılarını diğer memleketlerden daha çok muhafaza etmeleri şaşılacak bir şey değil. Çünkü kendilerini gayet nazik zanneden diğer memleketler gibi Türkler de mœdalarını yaymak zahmetine katlanmıyorlar. Omiros'un şimdiki âdetlere uyan fıkralarının hepsini yazsan canınız sıkılır. Fakat emin olun ki, yüksek tabakadan kadınlar vakitlerini

tezgâh üzerinde bez veya elbise işlemekle geçiriyorlar. Etrafları hizmetçilerle dolu. Cariyelerinin adetleri de pek çok, tıpkı Andromak'la Elen'i tarif eden şairin anlattığı gibi. Bugün büyüklerin taşıdıkları kemerler tıpkı Menelaus'un kemeri hakkındaki tasvire benziyor. Bu kemerlerin etrafı çok işlemeli, önde kıymetli bir altın toka ile bağlanıyor. Elen'in yüzüne örtmüş olduğu beyaz peçe halen moda. Pek uzun ve geniş sakalları olan paşaları güneşlenirken gördüğüm zaman hemen aklıma Kral Priyamos'la müşaviri geliyor.

Buradaki danslar hakkında bilgi edinmek için Di yana'nın Örotas Çay'ı kenarında oynayışını anlatan levhayı bilmek kâfi. Önce en seçkin kadın dansa başlıyor, arkasından bir yığın genç kız onun ayak atışını aynısını yapıyor, kadın şarkı söyleyince onlar da karşılık veriyorlar. Şarkılar çok tiz, çok oynak. Ayaklar, son derece ölçülü olarak, dansı idare edenin ayağına göre değişiyor.

Kısacası bunların danslarını bizimkilerden daha eğlenceli buluyorum. Bazen ben de, dansı idare edecek kadar usta olmadığım için onların aralarına karışıyorum. Bu danslar Rum kadınları arasında yapılanlar; Türk kadınlarımızki büsbütün başka. Yalnız şurası da var ki, Şarklıların âdetleri ve dilleri Kutsal Kitap'ın en belirsiz görünen bir çok kısımlarını aydınlatacak derecede. Saray veya kibar Türkçesinde Arabî ve Fari-sî karışık olduğundan, halk dili çok farklı. Kibar bir zat'a halk Türkçesi ile hitap etmek, İngiltere Kralının anti-şambr'ında York veya Sommerset eyaletlerinin lehçesini kullanmak kadar ayıp ve gülünç. Şiir'e mahsus yüksek bir dil daha var. İşte bu dil mukaddes ki-

taptakinin aynısı. Bununla ilgili bir misal görürseniz herhalde canınız sıkılmaz. Padişah'ın şimdiki gözdesi İbrahim Paşa'nın eşi genç sultan için yazdığı şiirin aynen tercümesini gönderirsem hoşunuza gider zannederim. İbrahim Paşa eşiyle oturuyormuş, fakat yanlarında birisi olmadan kendisini göremiyormuş. Paşa pek âlim ve fikir sahibi. İyi bir şair olmamakla beraber, memleketin seçkin şairlerinden faydalanmayı biliyor. Bu yüzden bu şiir en iyi Türk şiirlerinden biri sayılır. Şüphesiz bu manzume ile Süleyman'ın yine böyle bir yeni gelin, bir melikeye hitaben yazmış olduğu Ağni-yetülagani'si arasında münasebet bulacaksınız.

«Şimdi bülbül bağlarda uçuşuyor; Bülbülün hevesi gülü aramaktır; bağların güzelliğini göreyim derken, cazibenizin letafeti kalbimi büyüledi. Gözleriniz siyah ve sevimli; fakat ceylanınki gibi canlı ve gururlu.

«Kavuşma günden güne uzaklaşıyor; Merhametsiz Sultanahmet o güllere benzeyen penbe yanakları görmeme engel oluyor. Sizden öpücük almaya cesaret edemiyorum. Cazibenizin letafeti ruhumu büyüledi. Gözleriniz siyah ve sevimli; fakat ceylanınki gibi canlı ve gururlu.

«Bu şiirler talihsiz İbrahim'in ah ve inlemesini anlatıyor. Bakışlarının ok'u ruhumu yaraladı. Ah kavuşma anı ne zaman olacak. Daha çok bekleyecek miyiz? Cazibenizin letafeti ruhumu büyüledi. Ah Sultanım! Ceylan gözüm! Melekler Melikesi! İstiyorum fakat bu isteğim asla yerine getirilmiyor. Kalbimi yaralamaktan zevk mi duyuyorsunuz?

«Feryatlarım göklere yükseliyor. Gözlerim uykuya hasret. Sultanım bana dön ki yüzünü doyasıya seyredelim. Elveda, mezara iniyorum, sen istersen yine dönerim.

«Kalbim kükürtler gibi yanmaya hazır. Yalnız bir bakış ona yeter. Ömrümün tacı! Gözümün nuru; Sultanım, meleğim! İşte yüz sürüyorum. Göz yaşları ve acı içinde boğuluyorum. Kendimi kaybediyorum. Bana hiç acımaz mısın Bir mültefit bakışını göremiyecek miyim?»

Bu şiirleri bana harfiyyen tercüme edecek birini bulmak çok zor oldu. Tercüme edenin kim olduğunu bilerseniz, bu şiirin mütercim tarafından asla süslenmemiş olduğunu söylememe lüzum kalmaz. Bambaşka bir dile nesir olarak tercüme edilirken meydana gelen mecburî hatalar nazarı itibare alınmazsa, şiirin ne kadar güzel olduğunu anlarsınız. Ceylân gözlü deyimi dilimizde basit olmakla beraber benim çok hoşuma gidiyor. Bu deyim sevgilinin gözünde görülen ateşin ve kayıtsızlığın canlı bir timsali sayılabilir. Mösyö Boileau'nun dediği gibi, eski bir yazarın kullandığı bir deyimdeki asaleti kendi dilimizde de karşılığı olan tabirde bulmak icabetmez, çünkü bu tabir o yazarda pek ulvî olduğu halde bizde çok adi olabilir. Homeros'u çok iyi bilirsiniz. Onun için de aynı mülâhazayı yürütmemiz imkânsızdır. Fakat Şark şiirleri hakkında bu mülâhaza geçerlidir. İlk kıt'anın sonundaki tekrarlar, eskilerdeki gibi bir çeşit nakarat. Üçüncü kıt'ada terennüm değişik, nitekim nakarat da aynı değil. Bana göre san'at daha fazla son kısımlarda. Şair en fazla burada heyecanlanıyor. Çünkü söyledikçe, daha ziyade

kendisiyle alâkalı mevzua geldikçe ateşleniyor. Bu tarz, âşka dair bir manzumeyi büsbütün başka bir tarzda bitirmek gibi son zamanda bizde de moda olan usulden daha faydalı. Şiirin ilk mısraı senenin ve mevsimin bir tasviridir. Şimdi bütün kırlar bülbüllerle dolu. Bizdeki Ovid gibi burada da güllerin bülbüllerle sevişmesi hakkındaki Arap masalı çok meşhur. Bizde bir şarkıya başlandığı gibi: Şimdi bülbül ötüyor... Bakınız bütün bir şiiri İngiliz üslubuna göre tercüme edince nasıl görünür:

Şimdi bülbül o tatlı nağmesine yine başladı...

İkinci mısraın tercümesinde şairin, kelimelerle ifade etmemekle beraber, kastedtiğini sandığımı manâyı verdim. Bağların güzelliğini hayranlıkla seyretmeye gittiğini ve onun (sevgili) cazibesinin ruhunu teshir ettiğini söylediğine göre, zannederim ki sevgilisini ilk defa baharın güzelliğini seyretmeye gittiği bir bahçede görmüş. Gözlerinin ceylan gözüne benzetilmesini aynen alıyorum; gerçi böyle yepyeni bir benzetme bizim dilimizde buna gülünç bir hava verebilir. Şiirin tercümesinde, bütünü itibariyle, ne kadar başarılı olduğumu bilemiyorum. İngilizcenin bizde pek nadir görülen böyle şiddetli bir sevgiyi ifade etmeye uygun olduğunu da sanmıyorum. Türkçe'de pek sık görülen ve kuvvetli manâ ifade eden mürekkep kelimeler bizde yok.

Görüyorsunuz ya; Şark edebiyatında bir hayli ilerledim. Doğrusunu söliyeyim, çok okuyorum. Bütün bu çalışmaları ise sadece sizlerin merakını tatmin edebilmek için yapıyorum, bundan emin olunuz...

Sarah Chiswell'e

Edirne, 1 Nisan 1717

Muhterem Sarah, sanırım bugüne kadar ikinci bir mektup yazmakta geciktiğim için özür dilemem gerekirdi, ama Ağustos'da yazılan mektuba Kasım ayında cevap verdiğiniz için benim size kızmam lâzım. Karadan yaptığım uzun yolculuk beni o kadar yordu ki, bu yüzden yazamadım. Yolculuğun sonu zannettiğiniz kadar tatsız değil. Çünkü burada büyük bir sessizlik içerisindeyim. Tahmin ettiğiniz kadar da yalnız değilim. Sabahtan akşama kadar himayemizde bulunan Rusların, Fransızların, İngilizlerin, İtalyanların bir çoğu bana iltifatta bulunuyorlar. Emin olunuz, içlerinde gayet güzelleri de var. Tehlikeye en fazla maruz kalan Hıristiyanlar, sefirlerden birinin himayesinde bulunmayanlar. Bunlardan zengin olanları daha çok tehlikeye maruz. Türklerde veba'nın müthiş tesirlerine dair anlatılan şeylerin hepsi masal. Maamafih şu kadarını da söylemek gerekir ki, bana korkunç görünen bu kelimenin telâffuzuna kulağım yavaş yavaş alışıyor ve anlıyorum ki, veba dedikleri şey sıtmadan başka bir şey değil. Hastalığın bulunduğu iki üç şehirden

geçtim. Birinde yattığımız evin yanındaki evde iki kişi öldüğü halde benden gizlemeye himmet ettiler.

Bizim aşçı yamağı da bu hastalığa yakalandı. Fakat beni şiddetli bir nezle geçiriyor diye kandırdılar. Doktorumuzu kendisine bakması için bıraktık. İkisi de dün gayet sıhhatli olarak geldiler. Adamın hastalığının veba olduğunu şimdi öğrendim. Bu hastalık havayı bozmuyor. Çok kişi de kurtuluyor. Türkiye'yi bu hastalıktan kurtarmak öyle zannediyorum ki İtalya veya Fransa'nıkinden daha kolay olacak. Tehlikesi az olduğu için hastalığa pek önem vermiyorlar. Hastalığa karşı hastalık. Türkiye'de bilinmeyen, bizim memleketimizde tutulduğumuz hastalıklara bunu tercih ediyorlar.

Bu hastalıkla ilgili bir şey anlatayım, siz de mutlaka burada bulunmak istersiniz. Bizde pek çoy yaygın ve çok zalimane olan çiçek hastalığını burada keşfettikleri bir aşı ile önlüyorlar. Bir çok kocakarının san'atları sırf bu ameliyatı yapmak. Aşılama için en uygun zaman sıcakların sonu, sonbaharın başlangıcı. O zaman aile reisleri ailelerinde çiçek hastalığına tutulmuş kimse olup olmadığını öğreniyor ve bir kaç aile topluyorlar. Sayıları onbeş onaltıyı bulan aile toplulukları bu aşıcı kocakarılarından birini çağırıyorlar ve ceviz kabuğu içine doldurulmuş çiçek hastalığı aşısını hangi damardan açılmasını isterlerse, o damarı büyük bir iğne ile açtıktan ve iğnenin ucu kadar aşığı buraya koyduktan sonra yarayı bağlıyor ve üzerine bir ceviz kabuğu yapıyorlar. Bütün bu ameliye sırasında en küçük bir acı hissedilmiyor. Aynı şeyi dört beş damara daha yapıyorlar. Rumlar haç taklidi yapmak

için birer tane kollarına bir tane de alınlarına yaptırıyorlar, ama bunun neticesi fena. Çünkü bu ufak yaralar yer ediyor. Aşı için vücudun kapalı yerleri seçiliyor. Aşılanan çocuklar sekiz gün kadar oynuyorlar, bir şey olmuyor, daha sonra bir sıtmaya tutuluyorlar ki iki gün, üç gün yatakta yatıyorlar. Yüzlerinde yirmi, otuz sivilce çıkıyor. Fakat sekiz gün içinde hiç hastalığa tutulmamış gibi oluyorlar. Açılan yaralar hastalıkları boyunca akıp çiçeğin zehrini atıyor, başka taraflara yayılmasına mani oluyor. Her sene binlerce çocuğa aynı ameliye yapılıyor. Fransa Sefiri, başka yerde yapılan banyolar gibi, burada da eğlence olsun diye herkes çiçeğe yakalanıyor, diyor. Aşıdan kimse ölmüyor. Aşının faydasına inandığım için sevgili yavruma da yaptırmaya karar verdim. Vatanımı çok sevdiğim için aşının oraya da girmesini çok isterim. Doktorların, kendi menfaatlerini insanlığın iyiliğine feda edebilecek ve gelirlerinin büyük bir kısmını gözden çıkarabilecek kadar fedakâr olabileceklerine inansam bunu onlara yazmaktan geri durmazdım. Bilâkis onları kızdıracağımı zannediyorum. Büyük bir hata işlemiş olursam tehlikeli olur. Maamafih, İngiltere'ye döndüğüm zaman onlara bir harp ilân ederim. Kahramanca gayretimi takdir ediniz, v.s.....

Anne Thistlethwayt'e

Edirne 1 Nisan 1717

Sevgili T., artık size uzun bir yolculuğu bitirdiğimi haber verebilirim. Ne kadar yorulduğumu anlatmaya-
cağım. Burada gördüğüm harikulâde şeylerden bahset-
mem sizi daha fazla memnun edecektir. Türkiye'den
yazdığım mektubun içinde garip bir şeye rastlamazsanız
şaşarsınız. Nitekim Londra'ya döndüğüm zaman da beni
görmeye gelenlere fevkalâdeden bir şey gösteremezsem
hayret ederler. Neden bahsedeceğimi bilemiyorum. De-
ve'yi hiç görmemişsinizdir. Deve'den bahsedersem can-
nınızı sıkacağımı tahmin ediyorum, ama emin olun ki,
hayvanları yalnız resimlerinden tanıdığım için develer
hakkında pek bilgim yoktu. Onlara ait gayet cüretkâr ve
ihtimal ki yalnız bazı görüşlerde bulunacağım. Fakat
benden önce kimse bu görüşlerde bulunmamıştır. Ben
develeri bir çeşit geyik olarak kabul ediyorum. Rengi,
bacakları, boyunları, vücutları tıpkı onlar gibi. Ashın-
da develer geyiklerden ve beygirlerden daha büyük.
Petervaradin muharebesinden sonra en hafif beygir-
leri dahi geçerek muharebenin kaybedildiği havadisini
Belgrad'a ilk önce onlar getirmişler. Develerin tama-
mını tutmadan, kuyruklarından iplerle birbirlerine

bağlamak suretiyle bir kervan teşkil ediliyor. Ekseriya elli tanesi bir arada görülüyor. En öndeki eşeğin üzerine bir kılavuz oturuyor. Böyle altıyüz deveyi birden götüren bir gezici tacirler heyeti gördüm. Ayrıca bu hayvanlar beygirlerden üçte bir fazla yük taşıyorlar. Yalnız bu yükü oraya yerleştirmek için hayli maharetli olmak lâzım. Sırtlarında pek çirkin görünen bir hörgüç var. Başları vücutlarına nazaran pek küçük ve biçimsiz. Yük taşımakta develer, sabanlarda ise mandalar kullanılıyor. Siz mandayı da bilemezsiniz. Öküzden daha ağır ve daha büyük. Boynuzları yukarı doğru eğri, kısa, siyah. İyi cilalanırsa gayet güzel oluyor bu boynuzlar. Manda ekseriyetle kısa, siyah tüylü, gözleri ufak ve beyaz, velhasıl tıpkı şeytan. Köylüler mandaların tırnaklarıyla alnını kına koyarak süslüyorlar. Yorucu işlerde kaabiliyetleri olmadığı için atları kullanmıyorlar. Bunlar küçük fakat güzel ve ateşli hayvanlar. Soğuk memleketlerdeki atlar kadar kuvvetli değiller. Şiddetli olmaları uysallıklarına mani olmuyor. Koşarken ayaklarını gayet hafif ve sağlam basıyorlar. Dünyanın hiç bir şeyine değişemeyeceğim beyaz bir atım var. Onu çok seviyorum. O kadar maharetle şahlanışı var ki, ona binmek için çok cesur olmak gerekiyor. Fakat inanın, ömrümde bu kadar sadık hayvan görmedim. Kullandığım kadın eyeri bu memlekette ilk defa görülen bir şey. Eyere bakışları, Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfettiğinde yerlilerin gemisine bakışları gibi şaşkınlıkla dolu. Burada masumiyetlerinden dolayı güvercinlere dindarca bir hürmet besliyorlar. Bu yüzden adetleri gün geçtikçe artıyor. Leyleklere de aynı saygı gösteriliyor. Çünkü bunların her kış Mekkeyi ziyarete git-

tiklerine inanıyorlar. Velhasıl bunlar Türk İmparatorluğunun en bahtiyar teb'ası. Zaten onlar da imtiyazlarını farkettileri için sokakta rahatça dolaşiyor, evlerin üst katlarına yuva yapıyorlar. Evlerine yuva yapılan halk kendilerini şanslı sayıyorlar. Bütün sene ne yangına ne de vebaya uğramıyacaklarına inanıyorlar. Odanın penceresinde bu uğurlu yuvalardan bir tane bulunduğu için ben de bahtiyarım.

Oda deyince aklıma geldi. Bu memleketin tavuklarını, dört ayaklı hayvanlarını tasvir etmekten fazla evlerini anlatırsam hoşunuza gidecek zannederim. Eminim ki, Türkiye'ye ait diğer seyahatnamelere bakıp da buradaki evlerin gayet acınacak bir şekilde inşa edildiğini zannedersiniz. Ben bu evlerden pek çoğunu gördüğüm için bilgince söyleyebilirim ki, yanılırsınız. Şimdi padişahın bir sarayında oturuyoruz. Mimari tarzı gayet zarif ve çok uygun memlekete. Evlerin dışını süslemek âdet değil. Hemen hepsi tahta. Bunun çok mahzurlu olduğunu söyleyebilirim. Fakat bu yüzden milletin zevkine kabahat bulamam. Bunun tek sebebi hükûmetin teşkilât tarzıdır. Sahibi ölünce her ev padişaha itikal ediyor. Bu yüzden, ailesinin istifade edeceğinden emin olmadığı bir masrafı hiç kimse yapmak istemiyor. Kendileri yaşadıkları müddetçe rahat edebilmek için bir ev yaptırıyor, öldükten sonra da ne olacağını düşünmüyorlar. Buradaki evler küçük veya büyük, iki kısımdan ibaret, aralarında dar bir geçitle bağlantı sağlanıyor. Birinci kısmın önünde geniş bir avlu ve etrafında da üstü örtülü galeriler var ki, bu benim çok hoşuma gidiyor. Galerilerin bütün odalara bağlantısı var. Odalar umumiyetle büyük. Renkli camlardan ya-

pılmış iki sıra pencereleri var. İki kattan fazla evler çok az. Hemen hepsinin de galerisi var. Otuz basamağı geçmeyen merdivenler çok geniş. İşte bütün bu anlatıklarım ev sahibinin oturduğu kısımla ilgili. Kadınların oturduğu kısmın da —ki buraya harem diyorlar— bir galerisi var, odaların pencereleri buraya bakıyor. Pencere sayısı diğer kısımlardaki kadar. Renkleri ve eşyaları itibariyle bu odalar daha ferah. İkinci sıradaki pencereler çok alçak. Bu demir parmaklıklı pencereler tıpkı manastırlardaki gibi. Odaların zemininde hep İran halıları serili. Odanın bir ucunda iki ayak yüksekliğinde bir peyke var. Benim odamda iki tane. Bu peykelere sofa diyorlar. Üstünde diğer döşemelerden daha ağır bir halı var. Etrafında yarım ayak boyunda bir yükseklik var; üzeri evsahibinin zevkine göre ipek kumaşlarla örtülü. Benimkinde ise sırma kenarlı, kırmızı çuha var. Etrafına, yani duvardan tarafına, büyüklü küçüklü yastıklar konmuş. Burada Türkler bütün kibarlıklarını gösteriyorlar. Bu yastıklar basit diba'dan veya sırma ile işlenmiş beyaz satenden, o kadar parlak, göze o kadar hoş görünen, üstelik de o kadar rahat ki, bir daha sandalyeye oturmak istemeyeceğim zannediyorum. Odaların tavanlarının alçak ve ahşap oluşunu bir mahzur sayıyorum. Ahşap tavan üzerine oyma veya boyama çiçek yapılmış. Duvarlardaki dolaplar bizimkilerden daha kullanışlı. İki pencere arasına da ufak raflar yapılmış, üzerine kokular veya çiçek sepetleri konuluyor. Harem'de en çok hoşuma giden şey, oda ortasındaki mermer fiskiye. Bir çok borulardan fışkıran sular lâtif bir serinlik meydana getiriyor. Havuzdan havuza geçerken de şırıltılar çıkarıyor. Bun-

lardan bazıları son derece ince. Her evde bir hamam var. İki veya üç odadan müteşekkil, mermer döşeli, kurnalı ve çeşmeli, alelâde, üzeri kurşunla örtülü hamamlar. Velhasıl bunlarda sıcak ve soğuk hamamlara mahsus her türlü kolaylık var.

Öyle zannediyorum ki, bütün bunları okurken, bil-medikleri şeylerden bahsetmek için kendilerini bir türlü tutamayan basit seyyahların hatıralarından büsbütün farklı şeyler gördüğünüze hayret edersiniz. Oysa ki, seçkin bir zümreye dahil olmadıkça veya olağanüstü bir fırsat çıkmadıkça hiçbir Hıristiyan, Türkiye’de ki-bar bir adamın evine giremez. Özellikle harem tamamen yasaktır. Bu yüzden basit seyyahlar içeriye nüfuz edemedikleri için evlerin ancak fazla gösterişli olmayan dış kısımlarını anlatabilmektedirler. Zaten harem-ler arka tarafta olduklarından sokaktan görülemezler. Dışarıdan yalnız gayet yüksek duvarlarla çevrilmiş bahçeler görülebilir. Bunlar bizdekiler gibi çiçek tarhları olmayıp, geniş gölgeli ve bence zarif bir manzara arzeden yüksek ağaçlarla süslenmiştir. Bahçenin ortasında büyük bir odadan ibaret bir köşk vardır. Bu odaya dokuz-on basamaklı bir merdivenle çıkılır. Duvar yerine yaldızlı pancurlar yapılmıştır. Etrafı yüksek ağaçlarla çevrelenmiş olan köşk, asmalar, yaseminler ve hanımelleri ile süslenmiştir. Eşler en gizli zevklerini burada yaparlar. Kadınlar burada elişi ve müzikle günlerini geçirirler. Kendi evinin bahçesine köşk yaptıramıyanlar için de umumi bahçelerde köşkler vardır. Burada kahve ve şerbet içilir. Türkiye’de bütün binalar gayet sağlam yapılı. Hanlar çok güzel, camiler tamamen yontma taştan. Etrafları taştan kemerlerin altına ya-

pılmış dükkânlarla çevrili, gayet geniş bir alanı işgal eden bir çok büyük hanlar var. Buralara fakir sanatkârları yerleştiriyorlar. Daima camilerin etrafında yapılan bu hanlar gayet güzel, üç, dörtyüz kişi alabilecek kadar büyük. Bizim kollejlere olduğu gibi geniş bir avlusu var. Etrafı, üzeri kapalı galerilerle çevrili. Bu müesseseleri bizim manastırlardan daha faydalı buluyorum. Zannederim size bir anda pekçok şey söyledim. Seçtiğim mevzu hoşunuza gitmediyse bana başka bir konu yazınız. Sevgili T., şuna emin olunuz ki, benim kadar kimse sizi eğlendirmeyi arzu edemez...

Lady Mar'a

Edirne 18 Nisan 1717

Aziz hemşirem, İngiltere'de kendileriyle mektuplaş-tıklarımın hepsine olduğu gibi, size de mektubumu son vapurla gönderiyorum. Bir daha ne zaman yazabileceğimi Allah bilir. Maamafih, yine de mektup yazmak-tan kendimi alamıyorum. Dün gördüğüm şeylerle ka-fam o kadar dolu ki, içim rahat etsin diye bunları he-men bildirmem gerekiyor. Bu yüzden hikâyeme giriş yapmadan başlıyorum. Sadriazamın eşi tarafından akşam yemeğine davet edildim. Böyle bir ziyafet şimdi-ye kadar hiçbir Hıristiyan kadınına verilmemiş oldu-ğu için sonsuz bir zevkle hazırlandım. Bu ziyafete her-kesin alışkın olduğu bir kıyafetle gidersem dikkati pek fazla çekmeyeceğimi tahmin ettiğim için Viyana Sa-raylarında giyilen elbise ile gittim. Bu kıyafet bizimki-lerden daha süslüdür. Fazla merasim olmasın diye bir Türk arabasına bindim. Yanıma sadece eteğimi tutmak için, hem tercümanım ve hem de oda hizmetçim olan bir Rum kadını aldım. Avlunun kapısında beni Sadri-azamın eşinin haremağası karşıladı. Arabadan inmeme yardım etti, birçok odalardan geçirerek iki sıra dizil-miş zarif cariyeler arasından en sondaki odaya götür-

dü. Hanımefendi burada üzerinde zerdova kürkü bulunduğ u halde bir mindere uzanmıştı. Beni büyük bir merasimle karşılayıp dostlarından yarım düzine kadına takdim etti. Kendisi elli yaşlarında ve yüzünden gayet iyi bir kadın olduğ u anlaşılıyor. Evinde fazla gösteriş olmayışına şaştım. Eşyaları çok sade idi. En fazla masraf elbiseye ve hizmetçilere yapılıyordu. Hayretimin farkına varmış olacak ki; hemen sebebini, kendisinin fazla masraf edecek yaşta olmadığını, yalnız fakirlere sadaka verdiğ ini ve tek meşguliyetinin de Allah'a ibadet olduğ unu söyleyerek, izah etti. Sözlerinde hiç riya yoktu. Kendisi de eşi de daima ibadet ediyorlar. Sadriazam (1) eşinden başka bir kadına bakmıyor. Ayrıca, kendinden öncekiler gibi hediye de kabul etmiyor. Bu konuda, her elçi gelişinde hediye almanın mevkiinin icabı olduğ u kendisine anlatılmış olmasa, Lord Montagu'nun hediyelerini kabul etmeyecek kadar nazik davranıyor. Eşi çok nazik davranarak, yemeğe kadar benimle görüştü. Yemekler size anlatılabileceğ i gibi fena olmayıp, Türk zevkine göre, çok çeşitli yapılmıştı. Burada nasıl yemek yapıldığı na dair size bilgi verebilirim. Çünkü Belgrad'da üç hafta kadar bir efendinin evinde oturdum. Aşçılarına bizim için çok nefis yemekler pişirtti. İlk hafta yemekleri pek mükemmel buldum. Fakat sonunda bıktığ ımı saklamama sebep yok. Kendi usulümüzde yemek pişirtmek için müsaa-de istedim. Zannederim alışkın olmadığ ım için bıktım. Çünkü bir Amerika yerlisi ne bizimkine ne de onların-

(1) Halil Paşa (1655-1733).

kine alışkın olmasa, mutlaka onlarınkini tercih eder. Türkler etleri çok fazla pişirip, döğülmüş baharat kullanıyorlar. Salçaları da çok keskin. Çorba yemeklerin sonunda veriliyor. Fakat sebzeleri bizimki kadar çeşitli. Sadriazamın eşi, bana fevkalâde bir misafirperverlikle hepsinden yedirdi. Onun nezaketi kadar fazla iştahım olmayışına canım sıkıldı. Yemekten sonra kahve buhur verildi. Bu, gösterilen saygıyı ifade edermiş. İki cariye diz çöküp saçlarıma, elbiselerime ve mendilime kokular serptiler. Bir müddet sonra hanımları onlara gitar çalmalarını ve oynamalarını emretti. Emri hemen yerine getirdiler. Hanımefendi onları oyuna pek fazla alıştırmadığı için acemi olduklarını söyleyerek özür diledi.

Kendisine teşekkür ederek müsaade istedim. Nasıl karşılandıysam aynı şekilde yolcu edildim. Hemen evime geldim. Fakat yanımdaki Rum tercümanım kethüdanın evini de ziyaret ememi ısrarla teklif etti ve kethüdanın, devletin ikinci büyük kişisi olduğunu söyledi. Aslında onun devletin bütün işlerini görmesi dolayısıyla en büyük kişi sayılması gerektiğini, davetinden dönmekte olduğumuz şahsın ancak ismen mevcut olduğunu anlattı.

Sadriazamın evinden o kadar fazla hoşlanmamıştım. Bu yüzden başka bir yere daha gitmeyi istemedim. Ama arkadaşımın ısrarına dayanamadım ve severek gittim. Burada sadriazamın evinde gördüklerimden bambaşka bir durum vardı. Evlerin durumu bile sofuya bir ihtiyarla güzel bir genç arasındaki vaziyet gibi farklıydı. Ev çok temiz ve zarifti. Beni uzun bir sofa-dan geçiren iki haremağası tarafından karşılandım.

Burada örgülü saçları topuklarına kadar inen, kenarları sırma elbiseli cariyeler iki sıra halinde dizilmişti. Kendilerini daha yakından görmek için dursaydım ayıp olurdu. Buna canım sıkıldı doğrusu. Yıldızlı kafeslerle çevrili bir odaya girince onları da unuttum. Ağaçların geniş gölgeleri burayı güneş ışınlarından koruyordu. Ağaçlara sarılmış hanımcelleri ve yaseminler havaya güzel kokular saçıyorlardı. Bu güzelliklere beyaz mermerden bir fiskiye, suları tatlı bir şırıltı ile üç, dört havuza dökülerek bir kat daha güzellik veriyordu. Tavanda, yıldızlı sepetlerden taşmış, hemen düşecek hissi veren çok çeşitli çiçek resimleri vardı. Dört basamak yüksekliğinde, zarif İran halılarıyla süslü bir mindere uzanmış olan kethüdanın hanımı işlemeli beyaz saten yastıklara dayanmıştı. Dizinin dibinde ise aşağı yukarı oniki yaşlarında iki kız oturuyordu. Elbiseleri tamamen elmaslarla süslüydü. Çok sevimli ve güzeldiler, fakat kethüda'nın eşi güzel Fatma'nın yanında dikkati çok az çekiyorlardı. Hanım o kadar güzeldi ki, onun kadar güzelini ne İngiltere'de, ne de Almanya'da görmedim. Yüzü kadar seyretmeye doyulamıyacak bir yüz gördüğümü hatırlamıyorum. Beni karşılamak için ayağa kalktı ve kendi âdetlerine göre elini göğsüne koyarak selâmladı. Fakat bu selâm saray terbiyesinin veremeyeceği kadar asalet ve vekarla o derece dolu idi ki, ancak Allah vergisi olabilirdi. Minderin köşesindeki en şerefli yeri bana verdi ve sırtımı yaslayabilmem için yastıklar getirtti. Daha önce tercümanım bana Fatma'nın güzelliğinden bahsettiği halde o derece hayretler içinde kaldım ki, bir müddet güzelliğini seyre daldığım için kendisiyle ko-

nuşamadım. O ne güzel yüz ve ne ölçülü vücuttu! Tabiat cildine çok tatlı bir renk vermiş. Gü-lümseyişi çok çekici. Mavi renginin baygınlığına sahip iri, siyah gözleri vardı. İnsan ona ne taraftan bakarsa baksın, yeni bir güzellikle karşılaşılıyor. Bu ilk şaşkınlığının tesiri geçer geçmez, herhangi bir kusuru olup olmadığını anlamak için yakından tekrar baktım ve her bakımdan güzel bir kadının hoşla gitmiyeceği hakkındaki kanaatlerin yanlış olduğunu anladım. Apellis, boş yere mükemmel bir yüz yaratmak için sanatının bütün vasıtalarını kullanmış. Halbuki bu mucizeyi ancak tabiat yapabirmiş, ki tabiat da ancak Fatma'yı dünyaya getirerek bunda muvaffak olmuş. Tavırları o derece asil ve o derece tabii ki, bizim barbar tanıdığımız bir memlekette dünyaya geldiği halde onu Avrupa'nın en muhteşem tahtlarından birine oturmuş görenler, kraliçe olmak için doğmuş olduğunu zannederler. Velhasıl güzelliği İngiltere'deki bütün güzelleri gölgede bırakır. Sırmalı dıba bir entari giymiş, boylu boyunca beyaz sim kenarlı, ince tül gömleğinden açık boynunun güzelliği meydana çıkmıştı. Gömleği gümüş yeşili, şalvarı ise soluk karanfil rengindeydi. Gayet kibar işlenmiş beyaz terlikleri vardı. Elmas bileziklerle zarif kollarını süslemişti. Kemerini elmas işlemeli idi. Başındaki çevre zemini karanfil renginde sırma ile işlenmişti. Topuklarına kadar inen siyah saçlarını örgülerle ayırmış, başının bir yanına ustalıkla elmas iğneler takmıştı. Bunları anlatırken mübalâğa ettiğimi zannedersiniz. Fakat inanın hiç mübalâğam yok. Bir yerde okudum zannediyorum, kadınlar güzellikten daima hayranlıkla bahsederlermiş. Bu neden kabahat olsun. Bir kimseyi maksatsız ve hasetsiz takdir etmek

fazilet sayılmalıdır. En vakarlı yazarları bile birkaç meşhur heykelden kendilerinden geçerek batsetmişlerdir. Neden tabiatın bu enfes yaratıkları, aciz kopyalar kadar methe lâıyk olmasın. Çekinmeden söyleyebilirim ki, en güzelbir heykelden daha fazla Fatma'yı seyretmekten zevk aldım. Dizi dibinde oturan kız çocukları için kendi kızları olduğunu söyledi. Oysa ki, kendisi onların annesi olamayacak kadar genç görünüşlüydü. Su perilerini andıran yirmi kadar genç cariye minderin alt başına dizilmişti. Ancak bunu gözleriyle görenler tabiatın böyle güzel bir manzara meydana getirebileceğine iman ederler. Fatma hanımın bir işareti üzerine, derhal dört tanesi lāvta'ya, gitar'a benzeyen çalgılarla gayet içli havalar çalmaya, türküler söylemeye başladılar. O sırada diğerleri de sırayla oynuyorlardı. Bu dans şimdiye kadar gördüklerimden çok farklıydı. İnsanda belli birtakım hisler uyandırmak için bundan daha, sanatkârane, daha uygun bir şey olamaz. Nağmeler o kadar tesirli, dans edenlerin hareketleri o kadar ağır idi ki; bazen dokunaklı bir vaziyette durup gözlerini süzüyorlardı. Sonra arkaya doğru eğilip san'atla kalkışlarını en hissiz bir sofunun dahi görüp de tesiri altında kalmamasına imkân yok. Mutlaka okumuşsunuzdur. Türk'lerin musikisi için kulağı tırmalayıcı derler. Bunu ancak sokak musikisini dinleyenler yazabilirler. Nasıl ki, bir yabancı Londra sokaklarında dolaşan çalgıcıların müziğini dinleyip de İngiliz müziği hakkında kesin bir hükme varamazsa, bunların ki de aynidir. Emin olunuz ki, bu memleketin müziği çok tesirli. Bununla beraber ben İtalyan müziğini de severim. Bunda bir taraf tutma hissi vardır zannederim. Tanıdığım bir Rum kadını Ma-

dam Robinson'dan (1) daha güzel şarkı söylüyor, Türk ve İtalyan müziğini de gayet güzel biliyor. Bu kadın Türk müziğini beğeniyor. Türkiye'de çok güzel ve tabii sesler var. Fatma hanımın evinde dinlediklerim de bu çeşittendi, çok hoşuma gitti. Oyun bitince içeriye giren dört sarışın cariyenin ellerinde gümüş buhurdan vardı. Havayı anber ve sarı sabır v.s. ile kokulandırdılar. Sonra diz çöküp kırmızı bir tabağın içinde Japon porseleni ile bana kahve verdiler. Fatma hanım benimle çok nazik ve zarif bir dille konuşuyordu. Bana «Güzel Sultanım» diyerek gayet misafirperver bir şekilde dostluğumuzun devamını istiyor ve benimle kendi lisanımda konuşamadığı için üzgün olduğunu söylüyordu. Gitmek üzere izin istediğim zaman iki genç cariye, içi işli çevrelerle dolu güzel bir gümüş sepet getirdiler. Fatma hanım bu çevrelerden en güzelini kendim için almamı rica etti. Diğerlerini de tercümanıma ve hizmetçime verdi. Giderken de geldiğim zamanki nezaketi gösterdiler. Gördüğüm şeylerden o kadar hoşlanmışım ki, kendimi Muhammedin cennetinde zannettim. Bu anlattıklarım için ne söyleyeceğinizi bilemiyorum. Ancak aynı zevki sizin de biraz olsun duymanızı isterim. Bu eğlencelerde benimle beraber olsaydınız çok memnun olacaktım, aziz kardeşim.

(1) 1714-1724 arasında Londra sahnelerinin meşhur PRIMA DONNA'sı Anastasia Robinson.

Rahip Conti'ye

Edirne 17 Mayıs 1717

Edirne'den ayrılmadan önce merakımı en çok çeken şeyi size yazmak istedim. Bugün İmparator Adriyen'in adını taşıyan bu şehrin, vaktiyle Orestezi veya Orest denilen şehir olup olmadığını tespit etmeniz için size bir açıklamada bulunmayacağım. Çünkü siz bunu benden iyi bilirsiniz. Osmanlıların Avrupa'da Payitaht olarak kullandıkları ilk şehir burası. Son zamanlarda burada bir çok padişah oturdu. Şimdiki padişahın kardeşi Mustafa ile Dördüncü Mehmet bu şehri çok severlerdi. Bu sebepten, İstanbul'u terkedip devamlı burada oturdular. Bu sevgi yeniçerilerin ikisini de tahttan indirmesinde önemli rol oynadı. Bununla beraber şimdiki padişah da buradan hoşlanıyor gibi görünüyor. Havası kötü olmakla beraber, şehrin bulunduğu yer çok güzel. Çevresinin sekiz mil olduğunu söylüyorlar, buna bahçeler de dahil. Türklerin mimarisinde hiç gösteriş olmadığından, saraylar, diğer evlerden ancak büyüklükleri ile ayrılıyorlar. Şehrin nüfusu kalabalık, bunların çoğunu ordu mensupları ile onların arkasından gelenler meydana getiriyorlar. Bunlar gittikleri zaman şehir hemen hemen boşalmış. Edir-

ne'nin üzerinde kurulmuş olduğu Meriç nehrine (eskiden Ebre deniliyormuş) ve her yaz kuruyormuş. Havanın sağlığa zararlı olmasında bu durumun etkisi var zannediyorum. Nehrin şimdiki akışı çok tatlı, üzerinde iki tane köprü var. Merakımı gidermek için Türk kıyafetine girip çarşıya gittim, ama yeniçerileri görünce içim rahat etmedi. Sanki üzerimde İngiliz elbiseleri varmış gibi, dokunmadan bana yol verdiler. Bunlar kadınlara el sürmeye cesaret edemiyorlar. Çarşının üzeri kubbeli, içi gayet temiz ve boyu da yarım mil kadar. Londra'daki yeni borsa gibi, çok kıymetli ve çeşitli eşyanın teşhir edildiği ve satıldığı üçyüzaltmış dükkân var. Dükkânlar yeni boyanmış gibi, pırıl pırıl parlıyor, çarşının kaldırımları Londra'dakinden çok daha temiz. İşi olmayanlar buraya kahve veya şerbet içmeye, gezmeye geliyorlar. Burada da bizim tiyatrolarda olduğu gibi bağırıyorlar. Zengin tüccarların çoğunun Yahudi oluşu dikkatimi çekti. Bunların nüfuzu çok kuvvetli, imtiyazları Türklerinkinden fazla. Kendi kanunlarıyla idare edilen bir cumhuriyet gibiler. Türk'ler atıl tabiatlı ve sanayie hevesli değiller. Buna karşılık Yahudiler birlik meydana getirdiklerinden devletin bütün ticaretini ellerine almışlar. Her paşanın işlerini eline bıraktığı, sırlarını emanet ettiği bir Yahudi kâhyası var, kendileri hiçbir işe karışmıyorlar. Bu Yahudiler paşanın bulunduğu kazada çarşığı tanzim eder, her zaman hediyeler alır, giren ve çıkan malları muayene ederler. Padişahın doktoru, hazinedarı, tercümanı hep Yahudidir. Menfaatine son derece düşkün olan böyle bir milletin bu durumdan ne derecede istifade edeceğini anlarsınız. Bunlar kendilerine her zaman ihtiyaç

duyulmasını sağlamışlar ve bu sayede saray da onları korumuştur. İngiliz, Fransız ve İtalyan tacirlerin bunların bütün hilelerini bildikleri halde, işlerini ister istemez onlara yaptırıyorlar. Velhasıl ticaretle ilgili ne varsa onların elinden geçiyor. İçlerinde itibarı en az olanlar bile, kendilerine muhtaç olunmaktan uzak kalamayacak derecede önemli kişiler. Bütün millet, zenginlerine olduğu kadar bunlara da alâka gösteriyor. Hepsi zengin oldukları halde bu durumu gizlemeye dikkat ediyorlar. Evleri çok gösterişli ve debdebeli. İşte yine çarşığı anlatırken konuyu değiştirdim. Ali Paşa tarafından yaptırılan çarşı yine onun adını taşıyor. Çarşının yanında bir mil uzunluğunda bir sokak var ki dükkânlarla dolu. Burada çok çeşitli ve güzel mallar bulunuyor. Fakat fabrika olmadığı için bunların fiyatları çok yüksek. Malları yağmurdan korumak için sokağın üzerini tahtalarla örtmüşler. Sütunlar üzerine inşa olunmuş başka bir çarşı da Bedesten'dir. Burada atlar için her çeşit koşum satılır. Koşumların hepsi elmaslarla, sırmalarla süslenmiş. Bu çarşıya girince insanların gözleri kamaşıyor. Yakında hududa nakledilecek olan otağ'a alaturka arabamla buradan gittim. Daha önce padişah bütün saray halkı ile çadırlarını ziyaret etmiş. Hakikaten bu otağ göze çok hoş görünüyor. Çadırlar bir saray manzarası arz ediyor. Hepsi de yeşil boyalı, birçok dairelere bölünmüş ve gayet geniş bir araziye kaplıyor. Paşaların rütbelerini belirten üç tuğ beylerin çadırları önünde göze çarpan bir şekilde dikilmiş. Çadırların üzerlerinde ait oldukları şahısların rütbelerine göre büyüklü küçüklü birçok yaldızlı toplar var. Hyde Parkı ziyaret için İngiliz kadınları ne

kadar heveslenirlerse, Türk hanımları da bu ordugâhı görmek için o derecede acele davraniyorlar. Yalnız farkına vardığım bir şey var ki, askerde sefere başlayacak kıt'alarda her zaman görülen memnuniyetten eser yok. Halk ve bilhassa esnaf, harpten nefret ediyorlar. Özellikle ordu kumandanlığına padişah bizzat geçmeye karar verirse, o vakit tüccarın her sınıfı padişaha kendi servetine uygun bir hediye vermeye mecbur oluyor. Sabahleyin saat altı'da kalkıp şehrin büyük sokaklarından geçecek olan askerın yürüyüşünü görmeye gittim, fakat yürüyüş ancak saat sekizde başladı. Bunu seyretmek için padişah da pencereye geldi.

Eyer takımları gayet parlak bir deveye binmiş bir hoca efendi askerın önünde gidiyordu. Yastık üzerine konmuş, kılıfı çok kıymetli bir Kur'anı yüksek sesle okuyordu. Bir çocuk küme'si de beyazlar giyinmiş, hoca efendinin etrafında âyetler okuyorlardı. Arkadan buğday eken bir çiftçiyi taklid eden elinde yeşil dallarla biri geliyordu. Daha sonra, ellerinde oraklar, buğday biçer gibi vaziyette, başaklar içinde, Seres'in tasvir edildiği gibi birçok hasatçılar geliyordu. Arkasında, üzerinde bir yel değirmeni ve buğday öğütmekle meşgul çocuklar bulunan, öküzlerle çekilen ufak bir şey görünüyordu. Bu arabanın arkasında manda ile çekilen bir araba daha vardı. Bunda da, bir fırın ile, biri ekmek yoğuran öbürü fırından çıkararak çocuklar görünüyordu. Arada bir, halka çörekler atıyorlardı. Arkalarında ikişerli sıralar halinde tertemiz giyinmiş ekmekçi esnafı görülüyordu. Başlarında büyüklü küçük-lü çörekler, ekmekler ve her çeşit hamurlar vardı. Daha sonra yüzlerini una bulamış iki maskara, aynen

ekmekçi esnafının dizilişinde kuyumcular, tuhafiyeciler v.s. gibi en güzel kıyafetlerini giymiş esnaf sınıfı geliyordu. Ortalarındaki zafer tákının arasında bilhas- sa kürkçüler fevkalâde bir zenginlikle kendilerini gösteriyorlardı. Büyük bir sant'atla yapılmış kakum ve tilki derileri adetâ canlı gibi görünüyorlardı ve büyük bir şeyin üzerine konulmuşlardı. Arkalarından çalgıcılar ve oyuncular geliyorlardı. Askere padişah kumanda edecek olsaydı yirmi binden fazla adam peşinden gelmeye hazırды. Alayın sonunda padişahın hizmetinde ölmek şerefine erişmek isteyen gönüllüler geliyorlardı. Bunların görünüşleri o derece vahşi idi ki; görür görmez pencereden kaçtım. Belden yukarısı çıplak, kimi başına bir ok saplamış, kimi koluna, yüzleri gözleri kan içinde idi. Bazıları ise bıçakla kollarını delip arkadaşlarına kanlarını sıçratıyorlardı. Bu vahşi görünüş bir cesaret alâmeti imiş. Hattâ söylediklerine göre içlerinden bazıları sevgililerine âşklerini ispat için pencerelerine yaklaşp bir ok da onların bir tarafına saplarmış. Sevgilileri de onları takdirden uzak kalmazlarmış. Sekiz saat süren bu alayı görmeye gelen kadınların hepsi örtülü idi. Geçidi Kaptan Paşa'nın dul eşinin evinden seyrettiğim, kadıncağız bana kahve, şerbet gibi türlü ikramlarda bulunduğu halde canım sıkıldı.

İki gün sonra, bir seyyahın dikkatini çekecek derecede güzel olan Birinci Selim (1) Camii'ni görmeye gittim. Bu memleketin modasına göre giyindiğim halde kim olduğumu biliyorlardı. Yine de içeriye girmekte

(1) İkinci Selim.

zorluk çıkarmadılar. Kapıcı bile her tarafı gezdirdi. Şehrin ortasında ve en yüksek bir yerde yapılmış olan bu cami' çok azametli. Birinci avlunun dört, ikincisinin ise üç kapısı var. Direkleri mermerden olan bu kapılar avlunun her tarafını çevrelemiş. Bu direkler İonien tarzında yapılmış ve kapıların üzerinde bir çok kubbeler var. Kaldırımlar beyaz mermerden. Kubbelelerin herbirinin üzerinde birer yıldızlı top görünüyor. Avluların ortasında yine beyaz mermerden çeşmeler var. Camiinin büyük kapısı önünde mermer sütunlara dayanmış bir kemer var. Ayrıca bu kemer beş kapı meydana getiriyor. Camiinin esas binası son derece büyük bir kubbe halinde. Mimariden çok anlamadığım için nisbetler hakkında birşey söyleyemeyeceğim. Bana oldukça ölçülü göründü. Şimdiye kadar gördüğüm yapılar içinde en heybetli görüneni buydu. İki sıra halindeki galeriler sütunlara dayanmış. Parmaklıklar mermerden; üzerine bir İran halısı serilmiş olan döşemeler de öyle. Bizim kiliselerdeki gibi sıralarla bölünmüş olması da güzelliğine çok şey katıyor.

Tamamı kırmızı veya beyaz mermerden sütunların zarafeti, katolik ve Romen kiliselerini oyuncakçı dükânlarına benzeten gülünç resimlerle örtülmemiş. Duvarlardaki çiçeklerin renkleri o kadar koyu ki, ilk bakışta ne ile yapılmış oldukları anlaşılmıyor. Biraz yaklaşıncı çiniden yapılmış olduklarını gördüm. Bu iyi bir tesir bırakıyor. Camiinin içine ikibin kadar kandil konmuş. Ortadaki gümüş kandil en büyüğü. Bu kandillerin hepsi yandığı zaman gayet güzel bir manzara meydana getiriyor. Fakat bunlar geceleri yandığı için kadınlar göremiyorlar. Büyük kandilin altında oymaları

yaldızlı, tahta bir minber var. Hemen yanında abdest almak için bir çeşme bulunuyor. Dînin başlıca şartlarından biri olan abdesti siz de bilirsiniz. Camiinin bir köşesinde kafeslerle kapalı bir yer var, padişah duayı burada dinliyor. Önünde geniş bir girinti, üzerinde ise basamaklarla çıkılan bir mihrap var. Bu mihrap sırmalı dibalarla döşenmiş. Önünde iki büyük kırmızı şamdan, her birinde ise bir adam boyunda mumlar duruyor. Camiinin dışı, üzerleri yaldızlı birkaç minare ile süslenmiş. İmamın halkı namaza buradan çağırıyorlar. Bunların inşa tarzları hayret verici bir şey olduğu için minarelerden birine çıkmak istedim. Aynı kapıdan üç ayrı merdivenle şerefelere çıkılıyor. Fakat merdivenlerin inşa tarzı o derece enteresan ki, minarenin etrafını dolaşan üç hoca birbirlerine rastlamadan yukarı çıkıyorlar. Fakir esnafın parasız yerleştirildiği bir çarşı, camiinin arka tarafına kurulmuş. Camiinin içinde elbiseleri yün kumaştan, kolları açık, başlarında yüksek ve kenarsız bir yün külah bulunan birçok dervişler dua ediyorlar. Aynı tarzda yapılmış bir çok camiler gördüm fakat hiç biri Sultan Selim Camii kadar azametli değil. Yine de bunlar Almanya ve İngiltere'deki kiliselerden daha muhteşem. Görmediğim memleketlerdeki kiliseler için bir şey söyleyemem. Saray'a gitmediğim için, dikkati çeken bir şey yok diyeceğim. Ancak bahçelerin gayet büyük, ağaçların ve havuzların pek çok olduğunu söyleyebilirim.

Lord Wortley'in (1) padişahın huzuruna kabulü sı-

(1) *Lady Montagu'nun eşi.*

rasında yapılan törenle ilgili tafsilat vermeye lüzum görmüyorum. Bunların hepsi birbirine benziyor. Bu yüzden daha evvel yazılanları tekrar etmiyeceğim. Onbir yaşında olan padişahın oğlu, elçileri kabulü sırasında babasının yanında oturuyor. Bu delikanlı genç ve güzel olmasına rağmen, şimdiki padişah yerini tutacak gibi görünmüyor. Mahmut ve Osman Sultan Mustafa'nın iki oğlu. Büyüğü yirmi yaşında ve halkın kendisi üzerinde büyük ümitleri var. Şimdiki padişaha zalim ve hasis diyorlar, bu yüzden onun kaybindan dolayı pek üzüntü duyacaklarını zannetmiyorum. İstanbul'a gidince de yazacağım.

Rahip Conti'ye

İstanbul 29 Mayıs 1717

Son derece güzel bir havada çok hoş bir yolculuk yaptım. Çayırların, senenin en güzel mevsimi olan bu günlerde son derece güzel bir görünüşü var. Her taraf çiçekler, kokulu otlarla dolu. Arabanın tekerlekleri çayırdı ezdikçe havaya güzel kokular saçılıyordu. Padişah eşyalarımız için üstü örtülü otuz araba ile cariyeler için beş araba bağışladı. Orduya katılmak için Anadolu'dan ağırlıkları ile beraber gelen iri yarı sipahiler yolları tamamen kaplamışlardı. Bunlar her zaman yola çadırları ile beraber çıkıyorlar. Ben evde oturmak istediğim için çadır almadım. Geçtiğimiz kasabaların isimlerini tek tek sayarsam canınızı sıkardım. Yalnız Çorlu'da padişah geçtiği zaman otursun diye bir konak daha doğrusu ufak bir saray yapılmış, ondan bahsedeceğim. Kadınlara ait odaları merak ettiğim için hepsini gezdim. Odalar havuzlarla donatılmış, sık bir demet ağacın ortasına yapılmış. Firça ile duvarlara yazılan Türkçe şiirler beni şaşırttı. Bunların bir çoklarında üstad kaleminden çıkmış gibi bir ifade var. Tercümanın da söylediği gibi, tercüme yapılırken bunların güzelliği bozuluyor ama bunlardan birini ben size

nakledeyim: «Dünyaya geliyor, oturuyor, dönüyoruz. Ama gönlümde bir şey var ki, oradan hiç çıkmıyor.» Yolumuz, Marmara sahili boyunca çiçekli, lâtif çayır-lı yerlerden geçti. Marmara, eski Probontit. Bir gece Silivri'de yattık. Burası şimdi güzel bir liman ama, eskiden çok meşhur bir şehirmiş. Otuziki kemerli bir köprüsü ve eski bir Rum kilisesi var. Arabalardan birini benimle beraber yolculuk etmekten çok hoşlandığım söyleyen bir Rum kadınına vermişim. Kadın dua için bu kiliseye girince ben de girdim. Kilise binasında Katolik ve Romen kiliselerindeki süslemelerin hepsi var, ama kıymetli değil. Bina çok kötü yapılmış. Azizlerden birinin ölüsünü gösterdikleri zaman bir gümüş para attım. Sen-Lük tarafından yapıldığını iddia ettikleri Meryem'in resmini gösterdiler. Resim bu azizin iyi resim yapmadığını ispat ediyordu.

Maamafih bunlar mucizeleri bakımından İtalya'daki Meryem tasvirlerinden daha meşhur. Rumların resim zevki çok fena. Tablolarda zemin daima yaldızlı. Resimleri böylece süslediklerini sanıyorlar. Nasıl bir tesir yapacağını düşünün. Resimlerde gölge ve ölçü yok. Merasime kırmızı elbise ile giren bir piskoposları var, oturduğum eve boyum kadar bir mum göndermek inceliğinde bulundu. Bir gece Büyükçekmece, bir gece de Küçükçekmece'de kaldık. Vaktiyle derviş tekkesi olan güzel bir evde oturduk. Mermer odalarla çevrili büyük bir avluya giriliyor. Ortada güzel bir çeşme var. Ömrümde, evin etrafındaki bahçeler kadar güzelini görmedim. Anlaşıyor ki her mezheb'de dervişler çekilecekleri yeri güzel seçiyorlar. Şimdi bu evde oturan ve çocuklara ders veren hocaya odasının

nerede olduğunu sorduğum zaman yüksek bir serviyi gösterdi. Şaşırdım kaldım. Görmek için elli basamak kadar çıkınca daha bir o kadar yol olduğunu öğrendim ve vazgeçtim. Bu hoca her gece o ağacın tepesinde, çocukları ve karısı da biraz aşağısında yatarlarmış.

Ertesi gün İstanbul'daydık, ama size henüz bahsedemeyeceğim. Çünkü ziyaretleri kabul etmekteyim, bu ziyaretler gözlerimi şenlendirdi. Burada kadınlar çok güzel ve son derece güzel giyinmişler. Sefarethane Beyoğlunda, Londra'da Westminster ne kadar şehrin dış kısmı ise, burada da Beyoğlu öyle. Buradan liman, şehir, saray ve Anadolu'nun uzak dağları hep görünüyor. Bu da dünyanın en güzel manzarası. Bir Fransız yazarı İstanbul için «Paris'ten iki kat büyük» demiş. Lord Montagu ise Londra'dan büyük diyor. Ben aynı fikirde değilim. Londra kadar kalabalık değil burası, Mezarlıklar şehirden daha geniş. Mezarlık yapmak için bu kadar arazi kaybına hayret ettim. Bir kaç mil kadar genişlikte mezarlık gördüm. Vaktiyle büyük bir şehir sayılan küçük bir kasabanın ölülerini gömmek için yapılmış bu mezarlıklar. Şimdi ise bu büyük şehirden sadece bu acıklı eser kalmış. Bu mezar taşlarına Türkler abide gözüyle bakıyorlar, el bile dokunduruyorlar. Bu taşlardan bazıları son derece pahalı ve çok güzel mermerden yapılmış. Herhangi bi insan için de yüksek bir taş dikip ucuna da bir sarık yapıyorlar. Sarıkların biçimi ise bu insanın mevkiini ve sanatını gösteriyor. Ölünün mezarına konulan silâh nasıl bir etki yapıyorsa bunlar da aynı etkiyi gösteriyorlar. Ayrıca taşın üzerine yaldızlı harflerle kitabe yazı-

lıyor. Kadın mezarları ziynetsiz bir sütun halinde. Genç kız mezarı olunca başına bir gül konuluyor.

Etrafı parmaklıkla çevrili, ağaçlar dikili ailelere mahsus kabristanlardan her ailenin var. Büyüklerin ve padişahların türbelerinde devamlı kandil yanıyor.

Türklerin dininden bahsederken iki hususiyeti unuttum. Birini, bir yerde okumuş fakat pek tuhaf gördüğüm için yanlış zannetmiştim. Aslında doğru imiş. Bir erkek karısını kat'i olarak boşadığı zaman bir şartla tekrar alabilirmiş. Bir başka adamın karısıyla bir gece geçirmesi şartıyla. Sevdikleri kadınlarla sonuna kadar ayrı yaşamaktansa buna katlananlar bulunuyormuş. İkinci özellik de gayet güzel bir mezhep meselesi. Bakire olarak ölen bir kadın günahkâr sayılıyor. Bu inanç da kadının çoğalmayı ve nesli devam ettirmeyi sağlaması olayından doğuyor. Kadının vazifesi ancak çocuk doğurmak ve onları büyütme. Allah da onlardan yalnız bunu ister. Kadınlar başka vazifelere bedenleniştirak etmezler. Zira halkla ticaret kadınlara yasaktır. Müslümanların kadın ruhuna değer vermedikleri hakkındaki kanaatimiz tamamen yanlıştır. Gerçi kadınların ruhunun erkeklerinki kadar ulvî olmadığını, hurilerin yanında yapayalnız kalacaklarını söylerlerse de, faziletli kadınlar için bir saadet yeri bulunduğuna, burada onların da sonsuz bir saadete ulaşacaklarına inanırlar. Bazı vesveseli kadınlar ise günahkâr olarak ölmek korkusu ile on gün bile dul oturmadan evleniyorlar. (1) Fakat bazı serbestliği ter-

(1) *İslâm'da dul kalan kadın aradan bir müddet geçmeyince evlenemez.*

cih edenleri var ki, ölümden korkmadıkça evlenmiyorlar. Dinin bu şartı ebedî bekârlık yemini kadar Allah katında yüce bir şey olmadığına inandıran dinî hükümlerden büsbütün farklı. Bu iki mezhep kaidesinden hangisinin daha akla yakın olduğuna siz karar verin. Yunan madalyası kolleksiyonum gitgide çoğalıyor. Buradaki antikacı esnaflar, satın almak isteyenlere madalya satmaya her zaman hazırlar. Kendilerinden madalya almaya gittiğim zaman çok şaşıyorlar. Öyle sanıyorum ki, antika madalyayı sadece antika adamlar satın alırlar diye düşünüyorlar. Kolleksiyonumdaki pek nadir madalyalardan biri de Makedonya kraliçelerinden bir kadının. Bilhassa Persée'ninki o kadar güzel işlenmiş ki, yüzü kötülüğünü de gösteriyor. Somakiden bir baş aldım, hakiki bir Yunan heykeli. Döndüğüm zaman kendilerine bu heykeli göstereceğim âlimler, kim olduğunu anlayınca hiç hoşlarına gitmiyecek. Bu nadir şeyleri satan Rum antikacılar son derece cahil adamlar. Yalnız satmaya bakıyorlar. Halep'te, Kahire'de, Arabistan ve Filistin'de ortakları bulunan bu antikacılar ne bulurlarsa, tencere, tava yapmaya yarayan bakırları bile getiriyorlar. Bunların bile değerini bilmeden ucuz ucuz satıyorlar. Biraz malûmatı olanlar da ancak Rum şehirlerinde bulunan madalyalar üzerindeki azizlerden birinin resmini tanıyanlardır. Bunlardan biri, bir madalyanın arkasında, elinde bir zafer çelengi olan Pallas'ı gösterirken, elinde haç, meryem olduğuna inandırmak istedi. Aynı adam bana bir madalyanın üzerinde Sokrat'ın resmini getirdi. Yüksek ücret almak için de Sent Ogüsten dedi. İstedğim bir mumya, sanırım İsveç Kralının satın aldığı güzel mumyanın başına gelen ka-

za, benimkinin başına gelmeden elime geçer. Krala bu mumya çok pahalıya mal olmuş. Fakat Türkler Kralın niyetinin kötü olduğundan şüphe etmişler. Bunun kimbilir kimin ölüsü olduğunu, devletlerinin devamının bu tılsıma bağlı olduğunu zannetmişler. Bu sebeple bazı eski büyü olaylarını hatırlayıp mummyayı Yedikule'ye götürmüşler. O günden beri de burada duruyormuş. Nüfuzumu kullanıp da mummyayı buradan çıkartmaya cesaret edemiyorum. Fakat zannederim benimki muayenesiz olarak geçer. Şimdi artık İstanbul'dan bahsedemivecek kadar zihnimi dağıttım. Biraz toparlandıktan sonra yazarım. Hürmetler ederim.....

Alexander Pope'a

Belgrad Köyü, 17 Haziran 1717

Sanırım size şimdiye kadar iki üç mektup yazdım. Beni ölmüş ve gömülmüş sanarak yazdığınız 3 Şubat tarihli mektup henüz elime geçti. Dünya'dan çekildiğimi daha önce yazmıştım. Şimdi bedenlerden ayrılan ruhlara benziyorum. İstanbul'daki sıcaklar yüzünden, Elize çayırlarına benzeyen, etrafı yemiş ağaçlarıyla dolu bir ormana geldim. Gayet berrak ve iyi suları olan kaynaklar bu ağaçları besliyor. Ağaçlar ise güzel yolları süslüyor. Yerlerdeki yeşillikler o kadar güzel ki, bana sun'î gibi geldi. Aslında hepsi tabii imiş. Buradan görünen Karadeniz, bizi rüzgârı ile serinletiyor, yazın müthiş sıcakını bastırıyor. Bulduğum köyde çok zengin birkaç Hıristiyan'dan başka kimse yok. Her akşam hemen yakınımıdaki bir suyun kenarında türkü söylüyor, oynuyorlar. Kadımların güzellikleri, giyinişleri şair ve ressamların deniz perileri için yaptıkları tabloya benziyor. Kafam öyle karışık ki hasta oldum diyorum. Yaşayanlar arasında olanlardan hiç haberim yok. Zaten rastgele bir haber de alsam ilgilenmiyorum. Yine de çok beğendiğim bir yazarın dediği gibi, Dünya'da bıraktığım dostlarıma karşı kalbimde daima

iyi duygular besliyorum. O yazar «Ölülerin kafaları, arkada bıraktıkları dostlarına ve yakınlarına karşı daima şefkat hissiyle doludur» diyor. Bunun bir örneği de ben'im. Sanırım. Vilgil'de benim kanaatımda: İnsan ruhlarında yine de beşeri duygulardan bir şeyler kalıyor.

Oturduğum yerin Elizium'dan **Curae non ipsa in Morte relinquant** (1) den tek farkı bir Lethe ırmağı bulunmayışı. Ben burada onu bulamıyorum. Dans, türkü, güneş ışığı beni sıkıyor. Sizin şikâyet ettiğiniz sislerle, bir yığın münasebetsizliklere hasretim. Maamafih burada güzel bir değişiklik içinde yaşadığıma inanmak için elimden geleni yapıyorum. Pazartesi günü keklik avına çıkıyor, Salı'ları İngilizce okuyor, Çarşamba günleri Türkçe öğreniyorum. Türkçe'de bayağı ilerledim. Perşembe günleri klâsik yazarları okuyorum. Cuma'ları yazıyor, Cumartesi dikişle uğraşıyorum. Pazar günleri de ziyaretleri kabul ediyor, müzik dinliyorum. Bütün bu meşguliyetler, Pazartesi saraya gitmek, Salı günü Milady Monhün'e, Çarşamba operaya, komediye, Cuma Milady Şetvenid'e gitmekten daha güzel.

Bu devamlı işler arasında bile yine hep aynı reziletlerin, cinnetlerin yüzlerce defa tekrarı görülüyor. Bunlar bana da diğer ölülere yaptığı tesirin aynısını yapıyor. Bugün burada bulunduğum halde herşeyi hiddetsiz karşılıyor, ancak acıyorum. Aramızda çok uzak

(1) *Ölünce bile acı onları bırakmaz.*

bir mesafe bulunduğu için haberler bana pek tesir etmiyor. Bana iyi veya kötü etki yaptığı zaman da bu haberlerin bana gelinceye kadar değişmiş olduğunu düşünüyorum. Fakat bu kayıtsızlığım dostlarım için değil. Madam Congreve gibi siz de dostlar arasına katılmak isterseniz memnun olurum. Ve dostluğumuzun ilelebet devam etmesini dilerim.

Lady.....'ye

Belgrad Köyü, 17 Haziran 1717

Mektubunuzda bana verdiğiniz siparişlere temiz kalple gülmekten kendimi alamadığım için beni affedin. Benden her çeşit özelliği bulunan bir Rum cariye almamı istiyorsunuz. Rum'lar Türklerin esiri değil, teb'asıdır. Burada satılanlar ise harpte yakalanan Rus, Çerkes, Gürcü'lerdir. Hepsi o kadar dağınık ve zavallı ki, onları ağır işler için bile alamazsınız. Nitekim Mora'dan birkaç bin tane geldi, ama onları da ancak Hıristiyanlar ve Venedik'teki akrabaları satın aldılar. Kibarlara ve padişahın zevkine uygun olarak alınanlar ise sekiz dokuz yaşından itibaren büyük bir titizlikle dans, türkü ve ilahi öğretilerek yetiştirilirler. Bu Çerkes'leri de efendileri ancak büyük bir suçu olduğu zaman satarlar. Bıktıkları zaman da ancak dostlarına hediye ederler. Pazarda satılanlar kaba, derbeder ve kusurlu olanlardır zannederim. Bu sözüme inanmayacaksınız, ama doğrudur. Mektuplarınız hep sitemlerle dolu. Görüyorum ki fikirlerinizi Türkiye hakkında bilgisi gayet az ve itimad edilemeyecek olan, yazar Dümon'dan almışsınız. Umumiyetle yalan ve saçma dolu Şark seyahatnamelerini okumak bana garip bir zevk

veriyor. Bu yazarlar herhalde ömürlerinde hiç kadın görmedikleri halde, kadınlardan, erkeklerle görüşmedikleri halde onların ahlâkından bahsedenlerdir. İçlerine bir delikten dahi bakmaya cesaret edemedikleri camilerden büyük bir cesaretle bahsediyorlar. Türkler umumiyetle gururlu insanlar oldukları için memleketimizde seçkin bir mevki sahibi olmayanlarla görüşmezler. Bu bahsettiklerim kibarlardır. Milletın dehası hakkında halktan bilgi toplayanların sözlerine nasıl güvenilir.

Size Kâbe kokusu göndereceğim. Bunu bulmak bir hayli zor. Kullanmanızı tavsiye etmem. Nesini beğenirler anlamıyorum. Londra ve Viyana'da tanıdığım bütün kadınlar bu kokudan ısrarla istediler. En iyisinden bir tane buldum. Hemen yüzüme sürdüm. Büyük bir tesir yapacağını beklerken, yüzümün şiştiğini gördüm. Milady'nin yüzü gibi kızardı. Ve hiçbir zaman geçmeyeceğinden korktum. Artık ne kadar rahatsız olduğumu anlarsınız. Üstelik de bu yüzden Lord Wortleyden azar işittim. Nihayet yüzüm iyileşti. Kadınlar bana eskisinden daha güzel olduğumu söylüyorlar ama ben bir şey göremiyorum. Onların sözlerine bakılacak olursa Kâbe yağının tesiri çok büyükmüş. Onlar daima bunu kullandıkları için renkleri güzelleşiyor. Fakat ben tekrar deneyemem. Aynı acıyı tekrar çekmektense rengim tabii olsun daha iyi. Solmasına mani olayım yeter. Velhasıl bu çeşit ilaçlara fazla önem vermiyorum. Size gelince, istediğinizi yapabilirsiniz. Yalnız yüzünüze sürmeden önce bir kaç gün saraya gidemeyeceğinizi aklınızdan çıkarmayın. Türk kadınlarına göre güzelleşmeden de, kendilerini sevdirmenin emin yolla-

rı varmış. Bu bizim memleketimizde hiç bilinmez. Bir takım büyülere inanıyorlar ve bunları yalnız kendileri biliyorlar. Büyü yaparak istediklerini bağlarlar ve ona tamamen sahip olurlarmış. Pek saf olmadığım için büyüye inanmıyorum. Bu konuda dün akşam münakaşa yaptığım bir kadın bana kırk masal anlatıp da inandıramayınca bayağı gücendi. Nihayet çok gülünç birkaç izdivaç hikâyesinin tek sebebinin büyü olduğunu söyledi. Ben de kendisine İngiltere’de büyüünün bilinmediği ve kadınlarının da buradakiler kadar güzel olduklarını söyledim. Orada da hava buraya yakın sıcaklıktadır ve gülünç evlenmeler olur. Bir erkeğin bir kadına karşı cinnet derecesindeki arzusu normal sayılır dedim. Bütün bunlar onun inancını değiştiremedi. Nihayet kendisinin de uygun bir zamanda büyü yaptıracağını söyledi ve gözlerini dikerek, kendisinden gayet emin, bana büyüünün tesir etmeyeceğini, benim gibilerin de çok az olduğunu söyledi.

Bu sözlerin beni ne kadar güldürdüğünü düşünün. Bütün Türk hanımları bu kadın gibi şeytanla hiç bir ilgileri bulunmadığını, fakat kalbe sevgi veren ilaçların olduğunu söylerler. Bu ilaçlardan İngiltere’ye bir gemi dolusu götüren zengin olur. Tanıdığımız kadınların birçoqları, bunu satın alabilmek için neler vermezler. Adiyö aziz leydi. Zannederim mektubumu hoş fikirlerle dolu bir mevzu ile bitirmedim. Seyahatim sırasında kendilerine faydalı olabilecek bir ilim kazanabilirsem İngiltere’de pek çokları bana yanaşaklar, değil mi?

Anne Thistlethwayte'e

Beyoğlu, 4 Ocak 1718

Aziz Mrs. T, bana cevap verdiğiniz için teşekkür ederim. Kendileriyle mektuplaştıklarım içinde, bana bilgi vermeyi düşünen yalnız siz oldunuz. Diğerleri bana, bildiğim şeylerden bahsediyorlar. Neden bu şekilde davranıyorlar anlamıyorum. Belki de bu memlekete halen Peygamberin güvercini gibi bir ırktan olduğumu ve bana o sebepten normalin üstünde bir zekâ verdiğini zannediyorlar. Bana güzel haberler lütfettiğiniz için teşekkür ederim. Ben de size bu memlekete dair eğlenceli bir hikâye anlatayım. Bunları ne dereceye kadar meraklı bulacağınızı bilmiyorum. Sizden o kadar uzak şeyler ki, hoşunuza gitmeyebilir. Doğrusunu söyleyeyim, eğlenceli şeyler toplamak hususunda gayret sarfetmedim. Şimdi sadece ailemin çoğalması için gerekli hazırlıkları yapıyorum. Hergün bekliyorum. Fakat bu olmadıkça uğrayacağım hakaretleri bildiğim için, bu yüzden sahip olacağım şerefi düşündükçe teselli oluyorum. Bizde evlenmeden çocuk sahibi olmak ne kadar ayıpsa, burada da evli kadının çocuk yapmaması o kadar ayıp. Bir kadın çocuk yapamazsa, genç bile olsa ihtiyar gözüyle bakılıyor. Nasıl bir Mal-

ta Şövalyesi olmak için asalet aranırsa, bir kadının güzel olması için de çok çocuk yapması gerekiyor. Bu yüzden Türk kadınları genç olduklarını belli etmeye pek meraklılar. Hattâ tabii vasıtalara olduğu kadar hileye de baş vuruyorlar. Bazen bu hile yüzünden kendilerini harcıyorlar. Tanıdığım kadınların hepsinin mübalagasız oniki, onüç çocuğu var. İhtiyarlar yirmibeş, otuz çocukla övünüyorlar. Ne kadar çok çocukları olursa o derece itibar kazanıyorlar. Hamile bir kadın görünce «İnşallah ikiz olur» diyorlar. Bu kadar çok çocuğu nasıl besliyeceksiniz diye sorunca «Bunların yarısı veba'dan ölür» diyorlar. Bu ekseriya oluyor ve pek fazla üzülmüyorlar. Şefkat hislerini pek çok çocuk yapmakta tatmin ediyorlar, kaybedince pek telaşlanmıyorlar. Fransa sefirinin eşi ile ben de onlara tabi olmaya mecburuz. Sefirenin bir sene içinde bir çocuğu oldu, ikinciye de hamile. Buradaki kadınların en hoşuma giden tarafı, çocuk sahibi oldu diye bizinkiler gibi bir çok şeylerden mahrum kalmayışları. Doğum ertesinde her türlü topluluklara takıp takıştırıp çeşit çeşit elbiseler giyip iştirak etmeleri. Yalnız bu yönden iklimin bana da aynı tesiri yapmasını isterim. Yalnız, yangın ve vebadan bütün İngilizler gibi korkuyorum ve bu konuda da İngiliz olarak kalmak isterim. Birçok aileler evlerinin yanışını mangal karşısında oturur gibi serinkanlılıkla seyrediyorlar. Burada soba ve ocakların yerine tandır var. Bunlar tahtadan yapılmış iki ayaklı bir çeşit sandık. İçinde sıcak kül bulunuyor. Üzerine güzel bir halı veya işlemeli bir kumaş örtüp, ısınmak için ayaklarını bunun altına uzatıyor, böylece çalışıyor veya okuyorlar. Uyuyup kalır-

larsa tandır devriliyor. Sıcak küller ekseriya evi ateşe veriyor. Geçenlerde böyle bir kaza yüzünden beşyüz'e yakın ev yanmış. Ben de pek çoğunu gördüm. Ev sahiplerinin böyle bir kazadan müteessir olmadıklarını görüyorum. Çabucak eşyalarını bir kayığa yükleyip, büyük bir umursamazlıkla seyrediyorlar. İnsanlar, aşağıya inilecek merdivenler olmadığı için pek tehlikeye uğramıyorlar.

Fakat size hoşuma gitmeyen şeylerden uzun uzun bahsettim. Biraz da hoş şeyler anlatayım. İyi bir iklimdeyim. Bu gün dört Aralık. Sizler bir maden kömürü ateşinin karşısında titriyorsunuzdur. Ben şu anda güneşin berrak ve saf sıcaklığından istifade etmek için pencereyi açtırdım. Odam, bahçenin karanfil, fulya ve gülleriyle dolu. Tümk kanunundaki bazı maddeler çok hoşuma gidiyor. Bunlar çok akla yakın olduğu gibi, bizde titizlikle tatbik edilen bir kaç madde gibi büyük bir dikkatle uygulanıyor. İngiltere'de yalancılar yaptıklarıyla övünürler, burada ise yalan söylediğinden emin olunduğu zaman alınlarına kızgın demir basılıyor. Bu kanun bizde uygulanırsa ne kadar güzel yüzün bozulduğu, ne kadar kibar sınıfına mensup kişilerin kaşlarına kadar inen perukalarla dolaşmağa mecbur kaldıkları görülür. Size böyle pek çok kanundan bahsedirdim ama, ebeyi çağırmam gerekiyor.

Lady Mar'a

Beyoğlu 10 Mart 1718

Sevgili kardeşim, ben de sizin gibi bir kaç ay susmaya mecbur kaldım, fakat bundan çok üzgünüm. Mektupları nereye göndereceğimi bilemiyordum. Dünya'nın hangi köşesindesiniz? Nisan'da gönderdiğiniz mektupta İngiltere'den hareket etmek üzere olduğunuzu, nerede oturacağınızı ve adresinizin ne olacağını daha sonra bildireceğinizi yazıyordunuz. Şimdiye kadar hiç bir haber alamadım. Yalnız Londra'ya döndüğünüzü gazeteden öğrendim. Hiç mektup yazmak istemediğimi zannetmiyesiniz diye, hepsi kaybolrsa bile on tane mektup yazabilirim. Fakat bunlardan hiç biri de elinize geçmeyecek olursa çok üzülürüm. Gerçi yolculuğumun yorgunluk ve bitkinliklerine sizi ortak etmemekle beraber, eğlencelerine ortak etmeyi istediğimi ispat etmek için mektuplarımla kopyalarını saklıya alacağım.

Önce bir yeğeniniz dünyaya geldiği için sizi tebrik ederim. Kızım dünyaya geleli beş hafta oldu. Burada doğum yapmak İngiltere'deki gibi zor değil ama bundan zevk duyduğumu söyleyemem. Türkiye'de pek faz-

la görülen nezle ile İngiltere'deki vücut zayıflığı arasındaki fark, burada doğum yapmakla İngiltere'de doğum yapmak arasındaki fark ile aynı. Buradaki kadınların hiç biri doğumdan sonra, evde bir ay bile oturmuyor. Ben de lüzumsuz âdetlere esir olmayı sevmedğim için üç hafta sonra ziyaretlere başladım. Aşağı yukarı dört gün önce de Beyoğlu ile İstanbul arasındaki denizden geçtim. Bu ziyaret sırasında son derece meraklı şeyler öğrendim. Merhum Sultan Mustafa'nın (1) kızkardeşi Hafize Sultan'ı ziyarete gittim. Mustafa şimdiki padişah tarafından tahttan indirilmiş ve zehirlenmiştir. Sultan eşinin ölümünden sonra saraydan dışarı çıkmamak ve kendisine Babîali erkânı arasından bir koca seçmek emrini almış. Bu emir onun hiç hoşuna gitmemiş. Sultan denilen bu hanımlar evlenmek hususundaki serbestliği kendilerine hakaret kabul ederler. Hafize Sultan padişahın ayağına kapanarak kardeşinin karısına bu kadar hakaret etmektense, öldürmeyi tercih etmesini söylemiş. Kendisinin Osmanlı hanedanına beş şehzade yetiştirdiğini anlatmış. Bu şehzadeler yaşamıyorlar ancak hayatta bir kızı var. Bütün bu sözler hiçbir işe yaramamış, nihayet kendisine bir koca seçmeye mecbur edilmiş. O da bir zamanlar Reisül Küttap olan yaşı seksen'i geçkin Bekir Efendi'yi (2) seçmiş. Bu seçimin sebebi ise ikinci bir kocanın yatağına girmeyeceğine dair eşine verdiği söz ve tab'adan birini koca olarak seçmekle iftihar etmek mecburiyetinde bulunması, henüz on yaşında iken kendisini padişaha takdim etmiş olması dolayısıyla şükran borcu-

(1) *İkinci Sultan Mustafa*

(2) *Reisülküttab Ebubekir Efendi (Ö. 1723)*

nu ödemek isteyişi imiş. Hafize Sultan, onbeş senedir sarayda oturuyor ve kimsenin ziyaretini kabul etmiyormuş. Hıristiyanlarda bilhassa yirmibir yaşında dul kalanlarda pek az rastlanan bir bağıllık ve matem içinde. Hafize Sultan henüz otuzaltı yaşında. Onu muhafaza için görevli hiçbir kadınağa yok. Kocasını kendisine bir sultan gibi bağı ve dairesinde olanlar hakkında malûmat almaya hakkı yok.

Ziyaretine gittiğim zaman beni aldıkları odada, boylun boyunca, zemini gümüş rengi kadife kaplı, kenarları açık mavi, beyaz mermer sütunlarla süslenmiş, üzerinde aynı kumaştan yastıkları olan bir minder vardı. Sultanı beklerken oturmamı rica ettiler. Ben karşısına çıkınca ayağa kalkmamak için bu şekilde karşılaşmayı uygun bulmuş. Ayağa kalktığım zaman beni başıyla selâmladı. Kendisine daima dünyanın en güzel kadınları takdim edilen bir padişahı büyüleyen böyle bir kadını büyük bir zevkle seyrettim. Edirne'de gördüğüm dilber Fatma kadar olmamakla beraber, vaktiyle güzel kadınmış. Elbisesi son derece kıymetliydi. Size anlatmadan yapamıyacağım. Arkasında dolama ismi verilen bir gömlek vardı. Kaftanlarla gömleklerin farkı, gömleklerin kollarının daha uzun ve yukarıya sıvanmış olmasında. Kırmızı renkli, yukarıdan aşağıya, yakasından eteğine kadar buradaki kadınların elbiselerindeki düğmeler kadar elmaslarla süslenmişti. Lord Montagu'nun elması kadar değil ama yine de nohut büyüklüğünde var. Bu düğmelerin üzerine, aynı bir prensin doğum yıldönümünde giyilen elbiselere konulan altın süslere benzeyen, iri elmas süsler sarkıyordu. Gömleği ise sapları iri elmaslarla süs-

lü daha küçük iki iğne ile kemere tutturulmuş. İç gömleğini baklava biçimi iki büyük elmas düğme ile iliklemiş. Geniş kemeri tamamen elmas işli. Gerdanındaki üç dizi mücevher dizlerine kadar iniyordu. Biri iri inciler arasına konulan, Hint yumurtası büyüklüğünde zümrüt, diğeri ise her biri ufak para büyüklüğünde gayet koyu yeşil üç veya altı altın kalınlığında zümrütlerden meydana geliyordu. Üçüncüsü ise yuvarlak zümrütlerden meydana gelmişti. Küpelerin parıltısı diğerlerinin hepsini gölgede bırakıyordu. Armut şeklindeki küpeler, fındık büyüklüğündeki iki elmastan yapılmıştı. Tarpusunun etrafındaki dört dizi inci ise görüklüğümün en güzelleriydi. Her birindeki inci sayısı Düşes de Malbroug'nun gerdanlığı gibi dört tane yapılacak kadar çoktu. Bu diziler etrafı 20 elmasla süslü iri bir yakutla tutturulmuştu. Bilezikleri de elması. Saçları tamamen zümrüt ve elmas iğnelerle süslenmişti. Parmağına taktığı yüzüğün büyüklüğünde, Mösyö Pitt'inkiler hariç, hiç görmedim. Bunların kıymetini ancak kuyumcular takdir ederler. Taşların İngiltere'deki fiyatına göre, Sultanın üzerindikiler yüzbin İngiliz lirası değerinde. Avrupa'daki kraliçeler içinde bu mücevherlerin yarısına dahi sahip olanı yoktur. Her ne kadar İmparatoriçenin mücevherleri de zarif ise de Sultanınkiler yanında pek basit kalır. Sultan beni akşam yemeğine alıkoydu. Birer birer, elli tabakla et yemeği gelirmiş onlarda. Bu beni çok sıktı. Fakat sofrayı Sultanın gösterişini aksettiriyordu. Altından bıçakların sapları elmasla kalpı. Sofra örtüsü ve peşkirin hali bana çok dokundu. Bunlar ipek ve sırmadan işlenmiş tabii çiçeklerle süslü bir bezdendi. Bu mem-

lekette işlenenlerin en güzeli idi. Çok itinalı kullandım, ama yemek bitmeden hepsi kirlendi. Yemekten sonra her zamanki gibi kapakları ve tabakları kabartma altından çini kâseler içinde şerbet ikram edildi. Daha sonra altın leğenler, yemekte kullandığımız peçetelerin aynısından ve su getirildi. Ellerimi yıkayıp sildim ama doğrusu bu havlulara kıyamadım. Sonra altın tabaklı çini fincanlar içinde kahve getirdiler.

Sultan son derece neş'eli, büyük bir nezakete görüştü. Kendisinden saray hakkında bilgi edinmek için fırsattan istifade ettim. Ötedenberi padişahın hangi kızı isterse ona bir mendil attığı hakkındaki fikrimizin katiyyen doğru olmadığını söyledi. Padişah istediği kızı kızlarağası ile çağırttırmış. Diğer sultanlar derhal itaat edip o kızı yıkar, giydirir, vücuduna kokular sürerlermiş. Padişah önce kızın odasına güzel hediyeler gönderir, sonra da kendisi girermiş. Yatağın ucuna kadar kızın sürünerek geldiği yalanmış.

Hafize Sultan bana kesinlikle padişahın ilk hanımını diğerlerinden üstün tuttuğunu söyledi. Öyle, yolcuların söyledikleri gibi, büyük erkek evlâdın annesine önem verilir sözü yanlışmış. Padişah ekseriya bütün hasekileriyle eğlenirmiş. Bu hasekiler padişahın etrafında bir daire meydana getirirlermiş. Hafize Sultanın dediğine göre padişah içlerinden birine fazla iltifatta bulunursa diğerleri kıskanırlarmış. Bu hal bütün saraylarda vardır. Oralarda da hükümdarın gözünün içine bakarlar, gülümsemesini bekleyip bu te-bessüme nail olanları da kıskanırlar.

Hafize Sultan, Sultan Mustafa'dan büyük bir zevkle ve gözleri dolarak bahsediyordu:

«Bundan önceki saadetim bana rüya gibi geliyor. İnsanların en büyüğü ve en sevimlisi tarafından sevdiğim için iftihar ediyorum. Onunla bütün seferlere iştirak ederdim. Beni herkesten üstün tutardı. Kızımı sevmeseydim onun arkasından yaşamak istemezdim. Beni bu anne sevgisi ölümden döndürdü. Sultanın ölümünden sonra bir sene sokağa çıkmadım. Zaman kederimi bir parça hafifletti. Fakat yine de haftanın bir kaç günü onun için göz yaşı dökerim» dedi.

Bu sözlerde riya yoktu. Üzüntüsü yüzünden belli oluyordu. Nezaketten neş'eli görünmeye çalışıyordu.

Bahçede gezinmemizi istediği zaman cariyeler hemen bir kakum kaplı kıymetli bir kürk getirdiler. Bahçeye birlikte çıktık. Havuzlardan başka önemli bir şey yoktu. Daha sonra dairelerine geçtik. Sultanın bütün tuvalet takımı yatak odasında bulunuyordu. Onlar da inci çerçevesi iki aynadan ibaretti. Gece tarpuşu elmas iğnelerle süslenmiş, yanında da en az bin Alman ekü'sü, yani ikiyüz İngiliz lirası kıymetinde gayet nefis bir kakum gömlek vardı. Bu kıymetli elbiseler gelişi güzel minderın üstüne atılmış, gibi görünmesine rağmen bilhassa böyle konulmuştu zannederim. Sultandan gitmek üzere izin istediğim zaman, sadriazamın eşinin evinde olduğu gibi burada da elimе gül suyu serpip gayet güzel işlenmiş bir çevre verdiler. Otuza yakın cariye vardı. İçlerinden on tanesi seçme idi. Bunların en büyüğü yedi yaşında idi. Bu küçük kız çocukların hepsi de çok güzel giyinmişler-

di. Sultanı eğlendirenler bunlardır herhalde. Kendisine oldukça pahalıya mal oluyorlar. Bu yaşta bir kızı yüz İngiliz lirasından aşağıya alamaz. Kıvrıkcık saçlarını hep çiçekten yapılmış çelenklerle süslemişlerdi. Bunlar onların başlıkları. Sırmalı kumaştan elbiseler giymişler. Diz çökerek sultana kahve ikram ediyorlar, elini yıkaması için su getiriyorlar. Yaşlı cariyelerin başlıca görevleri arasında bu küçük kızların yetiştirilmesi ve nakış öğrenmesi var. Hanımlarına öz evlâtları gibi büyük bir titizlikle hizmet etmeleri gerekiyor. Bu uzun hikâyeyi zevk için yazdım zannedersiniz ama inanın ki, hepsi hakikattir. Hiç bir seyyah size bu konuda bilgi vermemiştir. Yalnız şu kadarı var ki, benim diğer seyyahlardan farkım buradaki mevkiimdir. Ayrıca, bir memleketin âdetleri yirmi senede değişir. Girdiğim bir harem dairesinde kışlık yerin doğraması tıpkı Türkiye'den İngiltere'ye getirilen çekmecelerin stilinde sedef ve çeşitli renkte fildişi ve zeytin ağacından kakmalıydı. Duvarlar çinilerle kaplanmış, tavanlar yaldızlı, döşeme tahtalarının üzerinde büyük İran halıları var. Kendisiyle Edirne'de tanıştığım sevgili dostum güzel Fatma'nın dairesi de böyleydi. Dün yine onu ziyarete gittim. Eskisinden daha güzel buldum. Oda kapısına kadar gelip beni karşıladı. Gayet ince bir tarzda elini uzatarak kendisini melekler kadar güzelleştiren bir gülümseme ile «Hıristiyan kadınlarının vefasız olduğunu söylerler. Bana Edirne'de büyük bir yakınlık gösterdiniz, sizi göremeyeceğimi sanıyordum. Şimdi anladım ki benden hoşlandınız. Kadınlarımıza sizin için söylediklerimi duysanız sevginize lâyık olduğuma inanırsınız» dedi.

Beni minderin köşesine oturttu, bütün öğleden sonra sohbet ettik, bundan son derece memnun kaldım. Hafize Sultan diğer Türk kadınları gibi tabiat olarak nazik, fakat tavırları yapmacıklı, dünyadan uzak yaşadığını belli ediyor. Fatma'da aksine bir saray nezaketi mevcut. Duruşu kalbe hürmet ve sevgi veriyor. Türkçe'yi anladığım için onun düşüncesini çözebiliyorum. *Güzelliği ile düşünce tarzı aynı. Fatma kendi memleketinin âdetlerini beğeniyor, ama başkalarınınkini de öğrenmek istiyor. Bu mevzuda basit düşüncelilerin taraf tuttıklarını söylüyor. Fatma'yı hiç görmemiş olan, benimle beraber olmasaydı hiçbir zaman da göremeyeceğini bilen bir Rum kadını, onun güzelliğine ve hareketlerindeki inceliğe bayıldı, hayretinden hiçbir şey söyleyemedi. İtalyan'ca olarak «Bu Türk olamaz, mutlaka Hıristiyandır» dedi. Fatma, kadının kendisinden bahsettiğini anladı ve ne dediğini sordu.*

Bizim saraylarımızdaki güzel kadınlardan birine Türk'e benziyorsun denildiği zaman kızacağını düşünerek, kendisine birşey söylemedim. Fakat Rum kadını söyledi. Fatma hanım hiç kızmadan, gülerek «Bunu ilk defa siz söylemiyorsunuz. Annem Polonya'lı idi. Kamniçe savaşında esir edilmiş. Babam bana gülerek, annen bir Hıristiyan genci buldu herhalde, çünkü sen hiç Türk'e benzemiyorsun derdi» dedi. Diğer Türk güzelleri de size benziyorsa erkeklerin rahat bırakmaları için hepsini saklamak gerekir dedim ve devam ederek «Madam yüzünüz o kadar güzel ki, Londra'da, Paris'te ne yaygaralar koparır» dedim. Fatma zarif bir eda ile «Sözünüze inanmıyorum, zira memleketinizde güzellik o kadar takdir görseydi sizi oradan ayırmaz-

lardı» dedi. Aziz kardeşim, bu sözleri övünmek için yazıyorum zannedersiniz ve sanırım gülersiniz. Bunları Fatma'nın zekâsını belirtmek için yazıyorum. Evinin eşyası gayet zevkli ve zarif. Kışlık odalarda sırma oyalı kadife, yazlıklarda ise yine sırma işlemeli Hint kumaşı döşeli. Burada kibar kadınların evleri, Hollanda'dakiler gibi temiz. Fatma'nın evi İstanbul'un en yüksek yerinde, pencerelerden deniz, Adalar ve Anadolu yakasındaki dağlar görülüyor.

Mektubumu farketmeden o kadar uzattım ki utanıyor, masal anlatmış olmaktan çekiniyorum. Genellikle çok bilgisi olanların can sıktıkları doğrudur, ama yine de fazla mal göz çıkarmaz derler. Hürmetlerimle..

Lady.....'ye

Beyoğlu, 16 Mart 1718

Sevgili Lady, nihayet bana, arzunuza göre yerine getirebileceğim bir siparişte bulunduğunuz için gururlanıyorum. Aslında bu pek kolay değil. Buradaki ecnebler içinde en faal olan ben olmasaydım size çeşitli mazeretler söylerdim. Nitekim bir Rum cariye istediğiniz zaman böyle olmuştu. Fakat memnun olacaksınız. Türkçe bir muhabbetname elde ettim, bir kutunun içine koyup Simirniyot gemisinin kaptanına verdim, mektubumla beraber size verecek. Mektupta da muhabbetnamenin tercümesini yazdım. Çantadan önce ufak bir pearl çıkaracaksınız, - buna Türkçe inci diyorlar - şu anlamda:

- İnci : Sensin güzellerin genci.
Karanfil : Karanfilin kararın yok,
Konca gülsün tımarın yok,
Ben seni çoktan severim,
Senin benden haberin yok.
Pul : Deirdime derman bul.
Kâğıt : Bayılırım saat saat.
Armut : Ver bize bir umut.

- Sabun : Derdinden oldum zebun.
 Kömür : Ben öleyim, size ömür.
 Gül : Ben ağlarım, sen gül.
 Hasır : Olayım sana esir.
 Çuha : Üstüne bulunmaz baha.
 Tarçm : Sen gel, ben çekeyim senin harcın.
 Çıra : Aşkınla oldum çıra.
 Sırma : Gözünü benden ayırma.
 Saç : Başmasın taç.
 Üzüm : Benim iki gözüm.
 Tel : Ölüyorum tez gel.
 Biber : Bize yok mu bir haber.

Gördüğünüz gibi, bu muhabbetname bir şiir, fakat bizdeki bu tarz şiirlerin en güzeli. Türkçed'e bu çeşit mısralardan bir milyondan fazla var. Türklerde renk, çiçek, ot, meyya, taş, tüy hemen hepsinin bir mânası ve özel bir masraı vardır. İşte böylece mürekkep kulanmadan küfür, azar, sevgi, dostluk, hattâ havadisle dolu mektuplar, gönderebiliyorlar.

Zanederim benim allâme olduğumu sanıyorsunuz. Fakat inanın sevgili Milady ben, kendi memleketinde fesatlar döndüğü halde, uzak ülkeleri fetihle uğraşan hırslı kumandanlar gibiyim. İngilizceyi unutacağımdan korkuyorum. Bir sene önceki kadar rahat yazamıyorum, bazı deyimler kolaylıkla aklıma gelmiyor. Kendi dilimi öğrenmek için diğerlerini bırakacağım. Şurası muhakkak ki, insanın dirayeti kuvvet ve kudreti derecesinde sınırlanmıştır. Hafıza ancak belirli

şeyleri saklıyor. BİR kişinin on kişiyi birden dövmesi veya bir hükümdarın on krallığı birden mükemmelen idare etmesi mümkün olmadığı gibi, on çeşit, dili aynı mükemmeliğe öğrenmek de imkânsız.

Sonunda hiçbir dili öğrenemeyeceğim. Bulduğum yer Babil kulesine benziyor. Beyoğlu'nda Türkçe, Rumca, Yahudice, Ermenice, Arapça, Acemce, Rusça, İslavca, Ulahça, Almanca, Felemenkçe, Fransızca, İngilizce-İtalyanca ve Macarca konuşuluyor. Bu da beni bir hayli sıkıyor. Subaylar Arap, oda hizmeti yapan kızlar Rus, uşaklarım İngiliz, Fransız, Alman, çocuğumun süt ninesi Ermeni, yarım düzine de Rum hizmetçim var. Yemek müdürü İtalyan, Yeniçeriler Türk. Adamlarım arasında, devamlı olarak kulaklarıma gelen sesler garip bir tesir yaratıyor. Okuma yazma bilmedikleri halde, bu çeşitli dilleri öğreniyorlar. Buradaki kadın, erkek hattâ çocuklar arasında aynı kelimeyi beş, altı lehçe ile söylemeyecek olanına rastlanmaz. Üç dört yaşında çocuklardan bile İtalyanca, Fransızca, Rumca, Türkçe ve Rusça konuşanlar var. Süt nineler ekseriya Moskof olduğu için Rusçayı öğretiyorlar. Bütün bunlara inanmazsınız, ama hakikat. Memlekette en fazla dikkati çeken şey de bence budur. Fransızca ve İtalyan'ca'yı yarım yamalak konuşup ta kendilerini dâhi zanneden İngiliz kadınları bunları görürlerse kahrolurlar.

Bence İngilizce bütün dillerden üstün olduğu için, gitgide unuttuğuma üzülüyorum. Size üzülererek aklımda kalan kelimelerin günden güne azaldığını, hattâ mektup yazarken bile uygun kelime bulmakta güçlük çektiğimi söyleyebilirim. Sözü birden bire kesmek zorunda olduğum için özür dilerim.

Lady Bristol'e

10 Nisan 1718

Sevgili Lady, nihayet sizden bir haber alabildim. Bana mutlaka mektup yazmış olduğunuzu biliyordum ama alamadığım için üzülüyordum. Son mektupta da yazdığım gibi halen İstanbul'dayım. Size bu şehri geniş olarak anlatmam gerekir. Bugüne kadar İstanbul'dan bahseden seyyahlar ya yanlış söylemişler veya taraf tutmuşlar. Bir çoklarının İstanbul'u görmeden Beyoğlu'nda vakit geçirdiklerinden eminim. Yine de İstanbul'u tasvir etmekten çekinmiyorlar. Hıristiyanların oturduğu Galata, Beyoğlu ve Tophane mahalleleri güzel bir şehir teşkil ediyorlar. Bunları İstanbul ile bir deniz ayırıyor. Deniz Taymis'in en geniş yerinin yarısı genişliğinde. Fakat bir taraftan Hıristiyanlar alelâde levendlerin hakaretiyle karşılaşmak istemezler, ki bunlar bizim kayıkçılardan daha kaba şeyler, diğer taraftan da kadınlar yüzlerini örtmeden sokağa çıkmıyorlar ve bu örtüyü de hiç sevmiyorlar.

Beyoğlu'ndaki kadınların yüzlerine koydukları örtüler o kadar güzel ki, bu örtülerin İstanbul'da kullanılması yasak. İşte herkesin İstanbul'u görmemesine

bunlar sebep oluyor. Öyle sanıyorum ki, Fransız sefresi de İstanbul'u görmeden memleketine dönecek. Benim İstanbul'u nasıl sık sık dolaştığımı merak edersiniz. Türk kadınlarının örtüsünü seviyorum, sevsem de en büyük arzumu tatmin etmek için buna katlanıyorum. Ayrıca İstanbul'a gitmek için geçilen deniz, Chelsea'ye gitmek için geçilen Thames'e benzemiyor. Boğaz içinden inerken yirmi mil kadar uzaklığa bakış çok güzel, çok renkli. Dünya'da bir eşi daha yoktur. Meyve ağaçlarıyla dolu Anadolu sahili bir köy manzarası arz ediyor. Rumeli sahilinde de yedi tepe üzerinde İstanbul görülüyor. İstanbul çok büyük şehir. Kurulduğu yer düzgün olmadığı için, olduğundan daha büyük görünüyor. Burada birbirine güzel bir şekilde karışmış bahçeler, çamlar, serviler, saraylar, camiler, velhasıl tıpkı bir büfeye düzgün bir şekilde yerleştirilen çeşitli tabak, şamdan ve çeşitli eşyaların görünüşü gibi. Bu benzetme tuhaf ama doğrudur. Sarayı görebileceğim kadar gördüm. Denize doğru uzanmış bir arazi üzerinde şekli gayrimuntazam, fakat çok geniş. Bahçeleri gayet yüksek servilerle dolu ve gayet büyük. İşte görebildiklerim. Üzerinde ufak kuleler ve piramitler yükselen binalar beyaz taştan ve oldukça güzel bir tesir bırakıyor. Hıristiyanlık âleminde bu sarayın yarısı büyüklüğünde bir sarayı olan kral yoktur. Sarayın ağaçlarla süslü taş galerilerle çevrilmiş altı büyük avlusu var. Bunlardan birincisi bekçiler, ikincisi köleler, üçüncüsü aşçılar, dördüncüsü seyisler, beşincisi dîvan, altıncısı huzura kabul edilecekler için. Sarayın kadınlar kısmında ise bir bu kadar daha avlu var. Harem ağaları, subaylar ve aşçıların dai-

releri ayrı. Ayasofya saraydan sonra ikinci derecede meşhur. Fakat bir Hıristiyan burayı görmekte güçlük çeker. Kaymakam'a üç defa müracaat ederek izin istedim. O da ulema efendileri toplamış, isteğimin kabul edilip edilmeyeceği hususunu müftü'den sormuş. Bu onlar için o kadar önemli bir şey haline gelmiş ki, üç gün tartışma yapılmış ve nihayet ısrarlarıma rıza gösterilmiş. Diğer camilere Hıristiyanlar hiçbir zorlukla karşılaşmadan girdikleri halde Türkler bu cami için neden bu kadar endişeleniyorlar, anlamıyorum. Burası daha önce kilise iken cami haline çevrildiği halde, mozaik halinde olan ve artık enkaz halini almış bulunan azizlerin tasvirlerine dua edilirse camiün kutsallığı bozulur diye düşünüyorlar herhalde. Türklerin İstanbul'da buldukları bütün tasvirleri yok ettikleri yolundaki sözler tamamen yalan. Bu camiin yüzünüç ayak çapında olan kubbesi fevkalâde büyüklükte mermer direklere dayanan kemerler üzerine inşa edilmiş. Taşları ve döşemeleri hep mermer. Çeşitli renkte mermer direklere dayanan iki dehliz var. Kubbe, mozaikten, fakat kısmen harab olmuş. Bu mozaikten getirip gösterdikleri parçalar, cam gibi veya **avantorin** yapılan bir terkip gibi görünüyor. İmparator Konstantin'in mezarını da gördüm. Türkler buna çok hürmet ediyorlar.

Ayasofya gibi meşhur bir binayı noksan olarak anlattım. Fakat mimari hakkındaki bilgim çok az olduğu için fazla teferruata girişemiyorum. İstanbul'da gördüğüm birçok camii Ayasofya'dan daha fazla beğendim. Meselâ Süleymaniye Camii muntazam bir kare şeklinde. Köşelerinde gayet güzel dört kubbe var. Or-

tada mermer direkler üzerinde ince bir kubbe, iki ucunda ise ortadaki gibi tutturulmuş iki kubbe daha var. Camiin etrafım dolaşan dehlizler ve döşeme mermerden. Büyük kubbenin altındaki çeşmenin lâtif sütunları tabii mermerden başka türlü görünüyor. Bir yanda beyaz mermerden bir çeşme, öbür yanda yaldızlı kafeslerle çevrili padişaha ait mahfil görünüyor. Bu mahfile ince bir merdiven ile çıkılıyor. Camiin en yüksek yerindeki mihrapta Allah'ın adı yazılı. Önünde orta boylu bir insan boyunda iki şamdan ve bizdeki mumların üç katı kadar kalınlığında mumlar var. Yere çok kıymetli halılar serilmiş. Bütün cami birçok kandillerle aydınlatılmış. Önde çok büyük bir avlu var. İşte bütün bunlar size İstanbul camileri hakkında bilgi verebilir. Hemen hepsi aynı modelde yapılmış, yalnız büyüklü küçüklü ve süsleri farklı. Valde Sultan Camii hepsinden büyük. Tamamen mermer ve fevkalâde ince yapılmış. Dördüncü Mehmed'in validesi (1), kadınların şerefine yaptırmış. Lâf aramızda, Londra'daki Saint Paul Kilisesi bununla kıyaslanamayacağı gibi en zarif meydanlarımız da Atmeydanı ile kıyaslanamaz. Bu meydan Bizans İmparatorları zamanında hipodrom imiş. Meydanın ortasındaki sütunda, ağızlarını açmış ve birbirine sarılmış üç yılan görülüyor. Bu sütunun ne için buraya konulmuş olduğu tam olarak bilinmiyor. Rumlar bu konuda bir yığın masal uyduruyorlar. Hiç biri de inandırıcı değil. Üstelik bunlar üzerinde hiç yazı yok. Meydanın yüksek bir yerinde

(1) *Hadice Turhan Sultan*

bulunan Porfiri dikilitaşı, galiba Mısır'dan getirilmiş. Halen üzerinde duran hiyeroglif bilmededen farklı değil. Bu taş kare şeklinde yontma taştan bir ayak üstündeki dört tunç'tan sütun üzerinde duruyor. Ayağın iki tarafında ise muharebe ve meclis resmi kabartma olarak resmedilmiş. Diğer iki tarafında Rumca ve Lâtince yazılar var. Lâtince olanını defterime aldım:

Difficilis quandam Dominis, parere ferenis.

Iusus et extinctis palmam portare Tyrannis.

Omnia Theodosia cedunt, sobolique perrenni.

Efendimiz (Lord) size bu mısraları tercüme etsin. Sakın kendisine ilâni aşk etmek için yolladım sanma. Kabartmanın şekilleri hiç silinmemiş. Bunlar için kafasız diyen seyyahlar saçmalyorlar. Eminim ki, bunları ya hiç görmemişler veya Türkleri batırmak için kendi gördüklerini bile yalanlıyan Rumların sözlerini aktarmışlar. Rumlar İstanbul'da Ayasofya'dan başka görülecek yer olmadığı söylerler. Oysaki bir çok camiler inşa tarzları ve büyüklükleri itibariyle ondan üstünler. Sultanahmet Camiinin kapıları hep tuçtan. Hemen her camide ufak türbeler var ki, bunlar onu inşa ettirenin veya bütün ailesinin mezarlarıdır. Burada devamlı olarak mum yanar.

Çarşıların binaları çok güzel. Burada hep direkli dehlizler yapmışlar. İçleri son derece temiz. Her cins ticaretin kendine ait bir dehlizi var. Mallar Londra çarşısındaki gibi sergileniyor. Bedesten denilen kuyumcular çarşısı her türlü mücevherle dolu. Bunlar insanın gözünü kamaştırıyor. Gayet parlak işlemler de

var. Bir çok insan buralara sadece görmek için geliyor. Çarşıların pek çoğu gayet güzel karelerden müteşekkil. Zannederim hepsi de dünyanın diğer memleketlerinden fazla, zahire dolu. Benden cariyelere ait özel bilgiler istersiniz. Fakat Hıristiyanların anlattıkları gibi bunların hali müthiş diyemeyeceğim. Türk değilim, ama talihsiz cariyelere gösterilen iyi muameleyi de takdir ederim. Cariyeler dayak yemiyorlar ve esaretleri de diğer memleketlerdekilere göre fazla değil. Kendilerine kefalet parası verilmiyor ama elbiselerine yaptıkları masraf, bizim hizmetçilerimize verdiğimiz paradan fazla. Zannederim burada, erkeklerin kadınları kötü niyet ile satın aldıklarını söyleyerek itiraz edersiniz. Fakat büyük Hıristiyan şehirlerinde bundan daha az alçakça bir niyetle mi satın alıyorlar? İstanbul'un tarifine ilave edilecek şeylerden biri de meşhur tarihî sütunun görünmeysi. Ben gelmeden iki sene evvel yıkılmış. Gördüğüm tek eskiden kalma eser muazzam su kemerleri oldu. Bunlar Bizans İmparatorlarından kalmadır zannederim. Türkler bu eserlerin şerefine kendilerine ait olmasını istedikleri için oralara kendilerini metheden birkaç iri taş koymuşlar, fakat bu derhal belli oluyor. Diğer umumi binalar da tekkeler ve hanlardır. Bu hanlar çok büyük binalar, sayıları da pek çok. Tekkeler ise az, fakat incelikleri yok. Bunlardan birinde dervişlerin ibadet ettikleri yeri görmeye gittim. Bana pek tuhaf geldi. Kaba ve beyaz kumaştan yapılan elbiseleri, açık olan kol ve bacaklarını örtüyor. Bunlar evlenebiliyorlar. Uymaları gereken tek şart, Çarşamba ve Cuma günleri komik ayinlerde bulunmak. Bu ayinler şu şekilde yapılıyor. Büyük bir sofaya top-

lanıyor, gözleri önde, kolları kavuşmuş olarak ayakta duruyorlar. Ortalarındaki kürsüde bir Kur'an duruyor ve imam veya vaiz bu Kur'andan parçalar okuyorlar. İçlerinden on tanesi neyl'e gayet içli havalar çalıyorlar. Bu havalar hazin ve ahenkli. İmam okuduğunu özetliyor, bütün dervişler dönüyorlar. Şeyhleri yeşil elbisesi içinde vakurane bir tarzda dönmeye başlayınca kadar çalıyorlar. O zaman hepsi gayet intizamlı olarak onun etrafında toplanıyorlar. Bazıları ney çalıyorlar. Bazıları bellerini bir kemerle bağlamış olarak hayret edilecek bir sür'atle ve durmadan dönüyorlar. Hiçbirinin, bir saate yakın döndükleri halde başları dönmüyor. Bunlar daha pek küçükken dönmeye alışmış oldukları için buna şaşmıyorum. Bir çoğu daha doğar doğmaz kendilerini buna vakfediyorlar. Yedi, sekiz yaşında minicik dervişler gördüm. Bunlar da büyükler kadar dönüyor, onlar kadar zahmet çekiyorlar. Merasim bitince yüksek sesle: «Lâ ilahe illallah Muhammed Resûlallah» diye bağıryorlar. Sonra da sırayla gayet güzel bir tarzda Şeyh'lerinin elini öpüp geri çekiliyorlar. Gözleri daima önlerinde olduğu için de görünüşleri çok derin bir tefekküre dalmış gibi oluyor. Ayinleri komik görünse bile itaat ve riyazetleri çok güzel. Bu mektup çok uzadı. Okurken canınız sıkılırsa ateşe atın.

Kontes de'ye

Mayıs 1718

Yakında İstanbul'dan ayrılacağım. Buna üzül­düğümü söylersem doğru söylemediğimi zannedersiniz, ama inanın, burada konuşulan dili anladığım, havası­na alıştığım için çok seviyorum. Seyahatlerden çok hoşlandığım halde bu defa kalabalık bir aile ve memede bir çocukla yola çıkınca kaza geçireceğiz diye korkuyorum. Maamafih bundan önce geçirdiğim zorluklar karşısında nasıl hareket ettiysem yine öyle yapacağım. Merakımı yenmek için ne mümkünse yapacağım. İşte bu yüzden İstanbul sokaklarında çarşaf­la dolaşarak merak edilecek ne varsa görüyorum. Şimdi benim sözlerim üzerine, gördüklerim hakkında tafsilât istersiniz. İstanbul'un eski Bizans olduğunu, şimdi İskitlere mensup zannedilen bir kavmin idaresinde bulunduğunu, içinde altı bin cami bulunduğunu, Ayasofya Camiinin İmparator Justinyanus tarafından yapıldığını tekrar etmiyeceğim. Bunlardan bilgisizliğimden dolayı bahsetmediğimi zannetmeyin. Size padişahların ismini yazabilmek için Knolles veya Paul-Ricaut'nun kitabını da okuyabilirim. Fakat buralar hakkında yazı yazan herkesin eserinde bulabileceğiniz şeylerden bah-

setmek faydasızdır zannederim. Benim bütün istediğim, kadınlara mahsus bir muhalefetle bunların söylediklerinin yanlış olduğunu size ispat etmektir. Meselâ meşhur Mr. Hill'in bahsettiği Ayasofya'daki terleyen sütun ve bu terlerin baş ağrısına iyi geldiğini söylemesi. İnanın, böyle bir şey ve bu konuda en ufak bir âdet yok. Sanırım bu Mr. Hill Mısır'daki yeraltı mağaraları ile burayı karıştırıyor. Çünkü zannederim böyle bir harikadan bahsedildiğini bile duymamıştır. Mr. Hill ve onu gibi diğer seyahatname yazarlarının, Türk kadınlarının esaretine acıdiklarını okurken şaşıyorum. Burada kadınlar diğer ülkelerde olduğundan daha hür ve serbest olarak, ömürlerini devamlı eğlence içinde geçiriyorlar. Bütün meşguliyetleri komşuya, hamama gitmek, devamlı masraf ederek modayı takibetmektir. Karısına biraz idareli harcamasını söyleyen kocaya deli gözüyle bakıyorlar. Bu meselede tek hakim kadının istekleri. Velhasıl kocanın vazifesi para kazanmak, kadınınki de harcamaktır. En adi tabakadan kadınlar bile bütün bu haklara sahip. Sırtında işlemeli çevre satan bir satıcının karısı bile sırmazsız elbise giymiyor. Onların da kakum kürkleri ve başlarına takmak için elmasları var. Kadınların hamamdan başka toplantı yerleri yok. Oraya da erkekler giremiyorlar, ama burada çok güzel eğleniyorlar.

Üç gün önce şehrin en güzel hamamına merak ettiğim için gittim. O gün oraya yeni bir gelin gelecekmış, bu sebeple yaptıkları merasimi büyük bir zevkle seyrettim. Ve Teokrites'in Epithalome d'Hélène'ini hatırladım. Bana öyle geldi ki, bu merasim o zamanlar neyse şimdi de o. Yani akrabalık kuran iki ailenen

dostları, akrabası ve hattâ tanıdıkları hep hamama geliyorlar. Bazıları da sırf seyretmek için geliyorlar. Velhasıl hamamda ikiyüze yakın kadın vardı. Evli ve dullar hamam dairelerinin kenarlarındaki mermer setlere oturuyorlar, genç kızlar çabucak soyunuyorlar, üzerlerinde inciler ve kordelalarla süslü saçlarından başka bir şey kalmıyor. İki tanesi yeni gelini karşılamak için kapıya doğru gittiler. Gelini annesi veya akrabasından birisi getiriyordu. Gayet güzel ve ancak onyediy yaşındaydı. Elbiseleri hep mücevherlerle süslü ağır bir kumaştan yapılmıştı. Gelini çabucak anadan doğma hale getirdiler. O sırada genç kızlardan meydana gelen alayın önünde iki kız kırmızı kaplardan etrafa kokular saçıyorlardı. Diğer otuz kız da ikişer ikişer arkadan geliyorlardı. Öndekiler bir şarkı söylüyorlar, öbürleri bunu tekarlıyorlardı. En geriden gelen gelinin yanında iki kız vardı. Gelin gözleri yere doğru, gayet alçakgönüllü bir tavırla yürüyordu. Bu pek hoşuma gitti. Kızlar böylece hamamın üç büyük salonunu dolaştılar. Bu manzaranın güzelliğini anlatmak çok zor. Hemen bütün kızların vücutları çok düzgün ve tenleri göz alacak kadar beyaz. Hamama sık gitmekten şeffaflaşmış. Alay bitince, gelin, hatırlı hanımlara takdim edildi, her biri tarafından iltifath sözler ve mücevher, kumaş, mendil veya buna benzer hediyelerle tebrik edildi. Kendisine hediye verenin elini öpüyor ve hediyeyi kabul ediyordu. Bu merasimi gördüğüme pek sevindim. Artık bütün bu sözlerimden sonra Türk kadınlarının fikir sahibi, nazik ve bizler kadar hür olduklarına itimad edersiniz. Bazı yönlerden, içlerinde varsa, kötü davranışlarda bulunmak fir-

satı kendilerine veriliyor, ama kocaları tarafından bu durum sezilirse, kadınlarından müthiş bir intikam almak yetkisi de kendilerine tanınıyor. İki ay önce, sabah erkenden oturduğum evin hemen yanında bir kadın cesedi bulundu. Ceset büyük bir örtüye sarılmış, kanlar içerisinde idi. Yanından ve göğsünden iki yerden bıçaklanmıştı. Ceset henüz sıcaktı ve emsalsiz bir güzelliği halen koruyordu. Buna Beyoğlu'nda bakmayan erkek kalmadı, ama kadınlar erkeklere görünmedikleri için hiç kimse tanıyamadı. Cesedin gece İstanbul'dan getirilmiş olduğu söylendi, katil pek fazla aranmadan gece sessizce kadını gömdüler. Burada bizdeki gibi cinayetleri adliye zabıtası takip etmiyor. Takibatı ölen insanın yakınları yapıyorlar. Para ile anlaşmak yoluna gidilirse — aslında hep öyle oluyor — katil hiç rahatsız edilmiyor. Bu kötü âdetin cinayetleri arttıracığını düşünürsünüz, ama pek nadir. Bu, Türk milletinin yaratılış olarak zalim olmadığını gösteriyor. Pek çok yönlerden bizim kendilerine verdiğimiz vahşi ünvanına lâyık değiller. Türkle evlenmiş kibar bir Hıristiyan kadınla ahabap oldum. Gayet düşünceli ve fevkalâde meziyetli bir kadın. Başından geçenler pek tuhaf. O kadar ki, size anlatmadan edemeyeceğim. Mükün olduğu kadar doğru anlatmaya gayret edeceğim.

Bu kadın İspanyol. Ailesi ile beraber, Napoli Kralığı İspanyolların elinde bulunduğu sırada burada oturuyormuş. Kardeşiyle beraber memleketine dönmek üzere bir gemiye binip denizden geçerken bir Türk amiralinin hücumuna uğrayarak tutulmuş ve esir edilmişler. Bilmem maceranın gerisini, hissiyatınızı rencide etmeden nasıl anlatabayım? Bu kadın, senelerce ön-

ce güzel Lukrezia'nın uğradığı felâkete uğramış. Fakat kadın mutaassıp bir Hıristiyan olduğu için o putperest kızın yaptığı gibi bir cinayetle nefsini cezalandıramamış. Amiral güzel esirin güzelliğine ve zarafetine o kadar hayran olmuş ki, kendisine hediye olarak kardeşini ve bütün hizmetçilerini serbest bırakmış. Kardeşi iki ay sonra İspanya'ya gelince kızkardeşini serbest bırakmaları için dörtbin İngiliz lirası fidye göndermiş. İyi kalpli Türk parayı alıp kızkardeşinin eline vermiş ve kendisini serbest bırakmış. Fakat genç kız bunca felâkete uğradıktan sonra ailesi ve akrabalarından göreceği muameleyi düşünmüş ve hayatının geri kalan kısmını manastırda geçireceğini anlamış. Her ne kadar sevdiği insan müslüman ise de yakışıklı, hisli ve sevdalı diye düşünmüş. Türk, kadının ayaklarına bütün ihtişamını seriyor. Velhasıl kız serbestliğin namusundan daha az olduğunu, kaybolan iffetin bir izdivaçla kendisine verilmesinin mümkün olduğunu anlatmış. Kurtuluş fidyесinin kendisinin cehizi olarak kabul edilmesini ve kocasından, başka birisinin kendisinin güzelliğinden zevk duymamış olmasından gurur duymasını rica etmiş. Amiral ise fevkalâde memnun olarak kabul etmiş. Fidyе ailesine iade edilmiş ve kızlarına sahip olduğu için çok mes'ut olduğunu da haber vermiş. Kızla evlenmiş ve ondan başka kadınla alâkadar olmamış. Kız ise verdiği karardan hiçbir zaman pişman olmadığını söylüyor. Birkaç sene sonra da kocası öldüğünde İstanbul'un en zengin dudu olarak kalmış. Fakat yalnız başına yaşaması imkânsız olduğu için tekrar o zamanki kaptan paşa ile

yni, kocasının halefiyle evlenmiş. (1) O da eski kocasının mevkiine gelmiş. Hanımın ilk kocasına âşık olduğunu ve bu yüzden burada kaldığını söylersem inanırsınız herhalde. Zira ben kendi söylediklerini anlatıyorum. Ayrıca iffet'ten başka hiçbir şeyi kendisine rehber etmemiş olduğunu söylüyor. Maamafih, hangi tabakadan olursa olsun Türk'lere has bir alicenaplığa tutkun olduğundan ben kendisini mazur görüyorum.

Doğru konuşmak ruh yüceliğini gösterir. Bir Türk'ün cesaretle yalan söylediği pek azdır. Bu mevzuda, ahlâksızlığı kadar cehalet içinde yaşayan aşağı tabakadan bahsetmiyorum. Yalancı şahitler Türkler arasında da Hıristiyanlardaki kadar çok. Çünkü bunlar suçları tespit olununca bile lâyük oldukları cezayı görmüyorlar.

Türk'lerin kanunları hakkında biraz bilgi vereyim. Diğer milletlerde de görülen evlâtlık âdetinden bahsedeceğim. Bu âdet Rumlar ve Ermeniler arasında da pek yaygın. Burada malını mülkünü padişahın hazinesine bırakmak istemeyenler, eşe dosta bırakmaları mümkün olmadığı için, evlât sahibi olamayacaklarını anlıyanlar evlâtlık alıyorlar. Bu evlâtlığı anne babası ile birlikte hakim huzuruna çıkararak kendilerine vâris seçtiklerini söylüyorlar. O zaman anne ve baba çocuğu üzerindeki haklarından vaz geçerek bu muamelelenin de şahidi oluyorlar. Evlâtlık alan bir şahıs tekrar onu mirasından mahrum etmek istese bile yapamıyor. Bu konuda pek çok dilencilerde baba şefka-

(1) *Hikâyenin kahramanı muhtemelen Kaptan-derya İbrahim Paşa (1706-1709 ve 1717-1718) dir. Halefi ise Süleyman Hoca (1718-1721) dir .*

tinin büyüklüğünü gördüm. Evlâtlık alanlar bunlara fevkalâde müşfik davrandıkları halde en zengin Rum-lara bile çocuklarını vermek istemeyenler var. Bu ev-lâda ise ahret evlâdı deniliyor. Buradaki âdet bizimkinden daha güzel. Biz adımızın devamı için malımızı, bize ancak menfaati icabı mektup yazan uzak bir akrabaya bırakıyoruz. Bence Türklerin yaptıkları gibi dizimizin dibinde kendi zevkimize göre büyütüp terbiye ettiğimiz bir çocuğu mes'ut etmek çok daha güzel. Ermenilerden bahsetmişken, şimdiye kadar çok az bilinen bu millete dair bir kaç şey daha anlatayım. Memleketlerinin coğrafyası ile canınızı sıkmayayım. Çünkü bunu haritalarda da görebilirsiniz. Eski saltanatları için de pek fazla bir şey söylemeyeceğim. Zira Roma tarihinde var. Bunlar ticaretten anladıkları ve nüfuzları çok olduğu için memleketin her yerine dağılmış olarak Türklerin idaresi altında yaşıyorlar. Hıristiyanlığı onlara Saint Gregorie kabul ettirmiş. Dünya'daki diğer Hıristiyanlardan daha mutaassıplar. Perhize pek fazla bağlılar. Senenin yedi ayında perhiz yapıyorlar ve hiçbir sebeple bozmuyorlar. Perhiz zamanı sebze, zeytinyazsız kök ve kuru ekmekten başka bir şey yemek affedilemeyecek dercede büyük bir günah. Lord Montagu'nun Ermeni bir tercümanı vardı. Zavallı perhiz yapmaktan o kadar dermansız kalmış ki yaşayıp yaşayamayacağı hakkında şüpheye düşmüştük. Bun rağmen bir kaşık et suyu içmesi için ısrar eden efendisini ve doktoru dinlemedi. Yaşaması için buna mecbur olduğunu bile söylediler. Bu yönden dinleri biraz bizimkine benziyor. Mezheplerinin Rum-larinkinden pek farklı olduğunu sanmıyorum, herne

kadar Whiston'un mezhebine yaklaşırsa da. Ruh ül Kudüs babadan yani Allah'dan zuhur ettiğine göre, oğul da ona uyar diye düşünülüyor. Paul Ricaut 1679 da İngitere Saraya yaranmak için Ermenilerin ruhun şekil değiştirmesine inandıklarını söylemişti ama bununla ilgili hiç bir fikirleri yok. Aralarındaki Roma mezhebini kabul edenlere çok kızıyorlar. Kendi aralarındaki evlenmeler çok güzel. Öyle zannediyorum ki, dünyanın hiçbir yerinde bu çeşit evlenme yoktur. Daha küçük yaşta iken birbirlerine söz veriyorlar. Fakat nikâh yapıldıktan üç gün sonra birbirlerini görüyorlar. Gelinin başına basık ve yuvarlak bir serpuş takarak kiliseye götürüyorlar. Serpuşun üzerine ayaklarına kadar inen ipekli kırmızı bir tül konuyor. Papaz erkeğe «Sağır veya kör olsa da» kızı almaya razı olup olmadığını soruyor. Aynen bu şekilde söyleniyor. Nişanlı «Evet» der demez iki tarafın dost ve hısımları oynayarak, şarkı söyleyerek gelini damadın evine götürüyorlar. Gelini burada minderin köşesindeki yastığa oturtuyorlar, fakat hiç kimse duvağını açmıyor. Bu hak kocasına bile verilmiyor. Bunları Ermenilerden bir çokları anlatmamış olsalardı inanmayacaktım. Bunlardan bir delikanlı annesinin kendisini bir kızla sözleşmiş olduğunu, ancak onunla evlenebileceğini ağlayarak söyledi. Fakat bu evlenmeye razı olmayacağını, çünkü bu kızın pek çok kusuru olduğunu söyledi. Bunu okurken dehşetten titrediniz herhalde. Mektubu bundan daha enteresan bir hikâyeye ile bitiremezdim. Fakat sayın hemşirem, bunun doğruluğuna inanın.

Rahip Conti'ye

İstanbul, 19 Mayıs 1718

Mektubunuzu aldığıma pek sevindim. Bilgince sorularınız gururumu okşadı. Gurur insanların en belli başlı hislerindendir, bilirsiniz. Ben size cevap verebilecek kadar yetkili değilim. Matematiği Euklides kadar bilseydim, hava ve rutubet hakkında doğru tahminler yapabilmek için en az bir asır burada oturmam gerekirdi. Oysa ki, geleli bir sene bile olmadı, yakında da döneceğim. Hayatım başı boşluğa mahkûm Hayret edersiniz, ben daha çok hayret ediyorum ya. İstanbul'dan ayrılmak üzere olduğum halde halen Babiâli'den bahsetmediğimi görünce benim tenbellik ettiğimi ve gagesiz dolaştığımı zannedersiniz. Şövalye Ricaut'nun kitabında vezirler, Beylerbeyleri, idari ve dinî makamlar, saray zabitleri hakkında pek doğru bilgiler var. Bir göz gezdiriseniz görürsünüz. Bu mevzuda doğru bilgiler bulabileceğiniz başka hatırat kitapları da var. Belki yazarlar da vardır ama hepsi kendi görüşlerini yazarlar.

Bir kavmin âdetleri her zaman aynı kalmaz, bazıları da seyyahların gözünden kaçır. Fakat bu hükû-

metler hakkında olmaz. Maamafih hükümetten bahsetmiyeceğim. Çünkü bunlar yeni şeyler değil. Tersane ve Yedikule'yi de anlatmayacağım. Camilerden evvelce bahsetmiştim ve hattâ en mühimlerini tasvir etmiştim. Cemelli'nin kitabında gördüğüm bir hatayı düzeltmeden yapamıyacağım. (1) Yine de diğer seyyahlar arasında en fazla beğendiğim odur. Eski Halkeduan'dan hiç eser kalmamış, demekle hata ediyor. Dün oraya bir kayıkla gittim. Halkeduan halen çok büyük, bir kaç tane de cami var. Hıristiyanlar eski ismini, Türkler ise başka bir isim söylüyorlar. Bunu unuttum ama aynı ismin bozulmuşu olacak zannederim. Zannederim Cemelli'nin hatası kılavuzunu iyi seçmemiş olmasından ileri geliyor. Burada çok az kalmış olduğundan bu görüşü değiştirmek imkânını bulamamış. Bu iddiamı ispat edebilirim. İstanbul ile Halkeduan arasındaki deniz o kadar güzel ki, Türkler kıyılarına sayfiyeler yaptırmışlar. Oralardan Anadolu ve Rumeli çok güzel görünüyor. Burada yanyana yüzden fazla saray var. Her yerdeki gibi burada da talih daima döneke olduğu için umumiyetle üç tuğlu bir Paşanın varisleri babalarının kendilerine bıraktıkları evleri idare edemiyorlar. Bu yüzden en güzel saraylar bile çok geçmeden harab oluyor. Petervaradin'de şehit olan sadriazamm sarayını görmeye gittim. Şimdiki padişahın kızı Sultan için yapılmış ama, paşa bu şerefe eremeden ölmüş. Size buradan bahsetmek istiyorum. Bütün çalışmalarına rağmen size bütün doğruluğu ile anlatama-

(1) *Kadıköy*

yacağım diye korkuyorum. Sarayı deniz kenarında, yapılabilecek en güzel yerde inşa etmişler. Ağaçlık bir tepenin eteğinde ve çok büyük. Kapıcının dediğine göre, sekizyüz odası varmış. Bu kadar olduğunu pek tahmin etmiyorum ama sayamadım. Yalnız çok fazla odası olduğunu söyleyebilirim. Hemen hepsi fevkalâde ziynetlerle süslü. Mermer, yıldız ve boyanın en iyileri bol bol kullanılmış. Camlar İngiltere'nin en iyi billurundan yapılmış. Burada görülen ihtişam, ziynet ve debdebeye boğulmuş geniş ve muhteşem bir imparatorluğun bütün servetlerini elinde tutabilecek, ihtiraslı bir gencin sarayında görülebilir. Hiçbir şey bana hamam dairesi kadar zevk vermedi. Aynı tarzda yapılmış karşılıklı iki hamam var. Kurnaları, çeşmeleri ve zemini tamamen beyaz mermerden. Tavanları yıldızlı, duvarları çini kaplı bu dairelerin yanında iki salon var. En yüksekte olanı set'e benziyor. Dört köşesinde tavadan beyaz mermer kurnalara dökülen sular etrafı küçük borularla çevrili geniş bir havuza toplanarak binanın boyunca fiskiyeler meydana getiriyor. Çiçek parmaklığı şeklindeki duvarların etrafına, dışarıdan hanımelleri ve asmalar dikilmiş. Bunlar yeşil bir halı gibi bu güzel daireleri gölgelendiriyor. Sizin merakınızı çekecek olan diğer daireleri de anlattırdım fakat Türk saraylarını tasvir etmek çok zor. Çünkü bunlar umumiyetle muntazam olmayan bir şekilde yapılmışlar. Bu inşa tarzı göze hoş görünmekle beraber, tarif etmekle anlaşılıyor. Padişahın kızını görmeye geldiği zaman kaldığı oda, sedef kakmalı ve çivi görünüşünde zümrütlerle süslü. Bu sarayın duvarları sedef ve zeytin ağacı kakmalı başka daireleri de var. Bazıları çini kaplı, pek

çok sofaları var. Hepsi de gayet geniş. Duvarlarda çiçek saksıları ve çeşitli yemişlerle dolu çini kapların resimleri var. Hepsi de alçıdan. Görünüşleri o kadar ince ve tabii ki, bunların sanat eseri olduklarına inanmak mümkün değil. Bahçeler de saraylar kadar muhteşem. Zarif bir ahenkle düzenlenmiş yeşil kameryeller, ağaçlar ve havuzlar var. Yalnız heykel yok. Görüyorsunuz ki, bu millet zannettiğiniz kadar vahşi değil. Zevklerin bizimkinden farklı olması kötülüğünü mü ispat eder. Bence Türkler yaşamasını biliyorlar. Hayatları müzik, bahçelerde şarap içerek ve iyi yemekler yiyerek geçiyor. Biz ise yeni bir siyaset şekli arıyoruz. Daha sonra derinliğine inemeyeceğimiz, yahut da muvaffak olsak bile kimseye beğendiremeyeceğimiz bir tekniği incelemek için kafa yoruyoruz. Gerçi hissi zevkin dışında, şöhret gibi, bu incelemelerin kıymeti hakkında yapılan övgüler gibi, gerçek zevkler de vardır ama bunlara kavuşmak için geniş zamana ve uzun bir ömre ihtiyaç vardır. Bazen çalışmaların sonucu alınmadan yaşlılık ve ölüm geliyor. İnsan hayatı o kadar kısa ki, zamanı hoş geçirmeye bakmalı. Görüşlerimde daha ileri gitmeye cesaret edemiyorum, fazla bile oldu diye korkuyorum. Fakat beni iyi tanıdığınızdan emin olduğum için, başkalarından göreceğim münasebetsiz şakaları sizden beklemiyorum. Bilirsiniz ki, ben düşüncesiz insanların yaptıkları gibi, zevkle ahlâksızlığı birbirine karıştırmam. Mektubuma son verirken sizi biraz güldüreyim: Ben cahil ve zengin bir efendi olmayı, alim İsaac Newton olmaya tercih ederim.

TÜRKİYE MEKTUPLARI

KELEMEN MİKES

1717 — 1760

Lady Montagu'nun Türkiye'de bulunduğu yıllarda Tekirdağ'da yaşamış olan ve orada kaleme aldığı mektuplarla şöhret yapan bir yabancı daha vardı: Kelemen Mikes.

Mikes, Erdel'li bir Macar'dır. II. François Rakozi'nin Erdel beyliği zamanında onun maiyetinde bulundu, Rakozi'nin Avusturyalılara mağlûp olduktan sonra ölümüne kadar yaşadığı sürgün hayatında da efendisinin yanından hiç ayrılmadı. Rakozi ile beraber Lehistan'a, sonra Fransa'ya gitti. Macaristan'ı Avusturya'nın elinden kurtarmak üzere dışarıdan destek arayan Rakozi, Fransızlar'dan yardım göremeyince Osmanlı Sultanı III. Ahmed'in daveti üzerine Türkiye'ye gelmişti. Türkler Avusturya'ya karşı Macaristan'ı bir tampon devlet halinde tutmak istiyorlar, bu yüzden de istiklâl mücadelesi yapan Macarlar'a daima destek oluyorlardı. Nitekim Tököli İmre ile başlamak üzere pek çok Macar asilzadesi ve hürriyetperveri her zaman Türk dostluğunu aramışlar, memleketlerinden kaçtıkları zaman Türkiye'de hep iyi kabul görmüşlerdir. İşte Rakozi 1717'de Türklerin desteği ile Avusturya'ya karşı mücadele etmek üzere kalabalık bir maiyetle Edirne'ye geldiği zaman Mikes de yanındaydı. 1718'de ki Pasarofça barışı üzerine Osmanlı hükümeti onlara siyasî ve askerî bir yardım yapamadı, ama Rakozi ve

etrafındakileri kendi kaderlerine terketmedi. Tekirdağ'a yerleştirilen Macarlar orada bir mahalle teşkil ederek Osmanlı hükûmetinin yardımıyla sıkıntısız yaşadılar, büyük bir kısmı ölünceye kadar orada kaldı. Kelemen Mikes de 1761'de Tekirdağ'da bir veba salgını sırasında öldü.

Mikes'in mektupları ablasına hitaben yazılmış olmakla beraber hakikatte bunlar «mektup» nevinde bir edebî eser olarak kaleme alınmıştır, yani gerçekte yaşayan bir şahsa gönderilmiş değildir. İlk baskısı 1794'de yapılan, Türkiye'de de 1944'de Türkçe tercümesi neşredilen 200'ü aşkın mektup daha çok Mikes'in şahsî duygu ve düşüncelerini, Tekirdağ'daki Macar kolonisinin hayatını aksettiriyor. Bunlar arasında o devrin Türkiye'si hakkında müşahedeler ihtiva eden birkaç mektubu buraya alıyoruz.

I

Ablacığım,

Yeniköy, 16 Nisan 1720

Davullar çalınsın, hazır ol boruları ötsün, gitmeye hazırlanıyoruz. Eşyayı ve Bey'in (1) adamlarını götürecektir olan gemiler de yüklenmiş bulunuyor. Bercsenyi Beye büyük bir gemi tahsis ettiler. Bütün eşya gitti, arkaya yalnız biz kaldık. Bay Forgacs da bizimle geliyor. Birkaç uşaktan maadâ biz Bey'in yanında üç dört kişi olacağız ve sabah saat yedide o büyük su arabasına binmiş bulunacağız.

Bey dün tek başına gidip sadrazamı ziyaret etti ve ona allahaismarladık dedi. Sadrazam ona büyük dostluk gösterdiği gibi bir de güzel Türk filintası hediye etti. Birbirinden pek samimî bir surette ayrıldılar. Fakat bakın Türk ne diller kullanmasını biliyor. Söz arasında Bey sadrazama Tekirdağ'ın galiba biraz uzakça olduğunu ve Babıali'ye daha yakın olsaydı daha iyi olacağını söylemiş. Sadrazam buna karşı demiş

(1) *Rakoczi*

ki: Bir parça uzak ise de münasip bir yerdir, hem pek o kadar da uzak zannetme burada pişen pilâv sıcak olarak oraya varır. Bu lâkırdıya ne buyrulur? Hasılı hemen yola çıkmak üzereyiz mektubumu mühürlemem lâzım, onun için fazla yazamayacağım. Ama oraya varınca Tanrı'dan kendisine sağlıklar dilediğim ve bir an önce görmek istediğim ablacığıma hepsini anlatırım. Ama sizden de sık sık yazmanızı dilerim, ben bunu ihmal etmeyeceğim. Sıhhatınıza duacıyım ablacığım, sıhhate dikkat. Hemen hareket ediyoruz, saat yedi.

II

Sevgili ablacağım

Tekirdağ, 24 Nisan 1720

Buraya geldiğimizi yazmasam da mektubumun başlığından bunu anlarsınız. Kısacası, Tanrım cümlemizi salimen buraya ulaştırdı. Bercsenyi bey buraya gelir gelmez şehrin adından bir anagram yaptı ve şu kelimeyi çıkardı: Ostorod (1). Bu söz de biz sığıntıların halimize pek yaraşır. Her ne ise, buna dair söyleyecek çok.. ama başka zamana bırakalım. şimdi vadedtiğim gibi size hepsini yazayım.

Önce, ayın 16'sında Yeniköyden hareketimizden başlıyorum. Kalyon zaten Bey'i bekliyordu. Padişah tarafından kendisine böyle bir kalyon yollanışı Bey'i son derece sevindirdi. Hem bu kalyon büyüklerindedi. 26 çift kürek çekiyordu, küreklerin her birinde, kiminde 4, kiminde 3 adam bulunuyor, böylece kalyon cem'an 220 esir tarafından çekiliyordu, bundan başka

(1) Tekirdağ'ın Frenkçe adı olan Rodosto kelimesinin harflerinden çıkarılmış, Macarca «Kamçı'n» demek.

silâhlı yüz levent bulunuyordu, böylece kalyonda hepimiz 400 kişi idik. Geminin kaptanı bir paşa idi. Padişah tarafından Beyimiz'in yanına verilmiş olan kapıcıbaşı ve bir de çorbacı bizimle beraberlerdi. Tam saat 7'de Bey kalyona bindiği zaman top atılarak selâmlandı, gemir demir aldı ve yola koyuldu. Padişah'ın sarayını geçtikten sonra çıkan aksi bir rüzgâr bizi Adalar tarafına yollanmaya mecbur etti. Bu adalara: İnsula Principum derler (1). Bay Forgacs Tekirdağ yolunun burası olmadığını farketmediği ve ne için Adalara doğru gidildiğini anlayamadığı için hemen korkuya düşerek Bey'e, Babıali'nin bizi aldattığını ve Tekirdağ'a değil bir zamanlar Thököly'nin (2) bulunduğu İzmit'e götürüldüğümüzü haber verdi. Bey beyhude yere ona cesaret veriyor, belki rüzgârını bulmaya çalıştıklarını yahut başka sebebi olduğunu anlatıyor ve İzmit'e götürülmesinden korkmadığını fakat arzusuna aykırı bir yere götürülmesi için bir sebep bulunmadığını söylüyordu. Ama bunlar fayda vermiyordu, çünkü, o bir ke-re bizi İzmit'e götürdüklerine kendini iyice inandırmıştı ve Adalar'a varıncaya kadar korkusu devam etti. Saat 11'de oraya çıktık. Öğle yemeğinden sonra Bercsenyi bey de oraya ulaştı. Ertesi gün de rüzgâr akşama kadar aksi yönden estiği için ancak akşam saat 6'da müsait rüzgârla Tekirdağ'a doğru yollanabildik. Bütün gece rüzgâr müsait olduğundan yelkenleri açtılar ve

(1) *Prens Adaları*

(2) *Meşhur Orta Macar Kıralı Tököli İmre. Rakoczi'nin üvey babasıdır. Mülteci olarak İzmit'te oturmuştur. 1705 yılında İzmit'te ölmüştür. 1657 doğumludur.*

kürek çekmeye lüzum kalmadı. Üçüncü gün sabah saat yedide Heraclea (Ereğli) limanına girilerek demir atıldı. Kapıcıbaşı konacağımız yerler için emirler vermek üzere önden Tekirdağ'a gitti ve o gelinceye kadar bizim orada kalmamız lâzım geldi. Ayın 21'inde kapıcıbaşı konak yerlerimizin hazır olduğunu Bey'e bildirdi. Nihayet bu sabah saat 5'te hareketle öğleden önce 11'de Tekirdağ'a geldik. Bey hemen kalyondan indi, atlar da kıyıda hazır bulunduğundan şehrin ileri gelen memurları tarafından debdebe ile konağına götürüldü.

Aziz ablam, kalyona binmek pek de az şey değil. Orada en ufak şeyde bile büyük bir intizam vardır, çıt yoktur. İkiyüz kişinin hep birden harekete geçişini bir düşünün! Elliiki kürek hep birden suya dalıyor, küreklerin her biri en aşağı beş kulaç uzunluğunda, hasılı güzel bir seyir! Fakat oradaki esirlerin hepsinin Hıristiyan olduğu ve ölünceye kadar orada kalacaklarını düşününce, insanın yüreği sızlıyor. Ayrıca, kürek çekmek oldukça ağır bir iştir, görmeyen bunu tahmin edemez. Kürek onları öyle bir sarsıyor ki, insan zavalıların kolları kopacak sanıyor.

Gerçi onlara yiyecek veriyorlar ama elbiseleri paçavradan farksız. Bey orada olduğu için bizimkiler gömlek giymişlerdi ve yine bu sebepten kötü muamele görmüyorlardı, ama söylediklerine göre başka zaman gömleksiz çalışırlarmış ve en ufak bir sebepten dayak yerlermiş. Kendilerine bir şey emredecekleri vakit, ısıklık çalışıyorlar, onlar bunun ne olduğunu anlayarak hemen iş başına geçiyorlar. Bunların oturdukları iskemleler, kilisede olduğu gibi iki tarafta arka arkaya yer-

leştirilmiş, ortadan bir yol geçiyor ki, burada durmadan subaylar dolaşüyor ve küreği iyi çekip çekmediklerine ve birbiriyle konuşup konuşmadıklarına nezaret ediyorlar. Herkes kendi yerinde kalıyor, oraya zincirlidir, kürek çekmeye ara verince oturuyorlar ve oldukları yerde uyuyorlar. Bunlar yalnız kalyon giderken ayağa kalkarlar, başka zaman kalkmak yasaktır, o vakit ise vaziyet pek hazindir, çünkü zincir sesinden başka bir şey duyulmaz.

Belki de, bu zavallıların hürriyete hasret çekmemeleri mümkün değildir, diyeceksiniz; bununla beraber birçokları da bu sefil hayata alışmışlar. Yirmi yıldan beri bu kalyonda bulunan iki Macarla konuştum ve onlara buradan kurtulmanın bir çaresi yok mudur, diye sordum. Buna cevap olarak sadece: «Biz artık Macaristana ne diye gidelim, karı ve çocuklarımız belki de çoktan ölmüşlerdir, hem orada ne ile geçiniriz? Burada yiyecek veriyorlar ve bu sefalete de artık alıştık» dediler. Gerçekten onlardan bu cevabı beklemedim, onların yerinde olsam başka türlü düşünürüm... Bizim kalyonda her milletten esir var: Macar, Nemçeli, Fransız, Leh, Moskof. Nuh'un gemisinde bile, hayvanları saymazsak, bu kadar millet yoktu.

Kısaca yazarsam, bütün gurbete düşmüş Macarlar burada. Kiminin ekmeği buraya atılmış, onu tüketinceye kadar burada kalacak, kiminin ise bol bol yiyecek ekmeği ve yatacak yeri var...

Şimdi ben, yanımda bir uşakla, yalnız başıma zengin bir Ermeninin evine sahip bulunuyorum, her evin bir de bahçesi var. Ermeniler kendi semtlerine oturacağımızı işitince —şurası bilinmelidir ki, bu şe-

hirde dört çeşit millet var: Türk, Yahudi, Rum ve Ermeni, biz Ermeni evlerinde oturuyoruz— hemen kadıya giderler ve ona, işittiklerine göre Macarlar yaman adamlarmış ve kadın ve kızlarının sokakta bile ırzlarına geçerlermiş, diye dert yanarlar. Gaspar Papai o sırada tesadüfen kadının yanında bulunuyormuş, kadıya der ki: «Kadı, Ermeniler karılarını Macarlar'dan kiskanmasınlar, onlara bir zarar gelmez, ama onların tavukları bizim horozların yanına gelirlirse o zaman karışmam.» Kadı kahkahayı atarak: «Aferim Macar, aferim» der. Biz buna epeyce güldük, biraz da siz gülün.

Uzatmayalım, biz artık buraya yerleştik, sürgünlerde bile sığınacak yer aramamız lâzım. Sebep olanın hakkından Allah gelsin! Ne olacağımızı, nasıl olacağımızı Tanrı'ya bırakalım, bizi buraya O getirdi, çaremize bakacak olan da O'dur. Bize kötülük yapmak isteyenlerin kötü niyetlerini Tanrı bizim için iyiye çevirdi, çünkü daha şehri ve etrafını tanımıyorsam da diyebilirim ki, bizi buraya getirdiği için Tanrı'ya şükretmek borcumuzdur, zira burada o sefil Yeniköy'e nispetle çok daha rahat ve serbest yerleştik. Evlerimiz hep şehrin kenarında, bir adım attım mı, kırdayım. Oturduğumuz yerler hakkında ilk fırsatta daha fazla yazarım. Mektubum epeyce uzadı gibi, saat da onbir, yatma zamanı olmalı, garip şey, adamlar ve karılar, tıpkı başka yerlerde olduğu gibi burada da uyuyorlar. Yalnız kalemi elimden bırakmadan sizden, bana olan muhabbetinizi azaltmamanızı ve sıhhatinizi gözetmenizi rica edeceğim. Her gün buradan sizin tarafa gemiler gidiyor, hangisine isterseniz mektubunuzu verebilirsiniz. Hayırlı geceler ablacığım.

III

Tekirdağ, 28 Mayıs 1720

Biz artık burada ev bark sahibi olduk, rahata kavuştuk. Tekirdağı çok sevdim ama Zagon'u unutamıyorum. Doğrusu ablacığım, biz burada pek güzel, nefalık bir yerde bulunuyoruz. Şehir epeyce büyük ve oldukça güzel, deniz kıyısında hoş ve gönül açan bir yamacın üstünde. Avrupa'nın da tam kıyısında sayılırız. Buradan İstanbul'a atla iki günde rahat gidilir, denizden de bir günlük yol. Herhalde Bey (1) için hiçbir tarafta bundan iyi yer bulamazlardı. İnsan ne tarafa giderse her yanı güzel kırlar, fakat boş arazi değil, çünkü burada toprağı mükemmel işliyorlar. Köylere yakm olan kırlar boş olmadığı gibi, şehrin etrafındaki topraklar da bakımlı bahçeler gibi gayet iyi işlenmiştir, hele şu sırada insan tarlalara, bağlara ve sebze bahçelerine bakmakla doyamıyor. Sırtlarda o kadar çok bağ var ki, başka yerde ancak bir vilâyette bu kadarı bulunur. Bunlara çok da iyi bakıyorlar. Bağlarda pek çok meyva ağacı var, öyle ki, insan buralarını meyva

(1) *Rakoczi*

bahçesi samr. Yalnız burada bağlara, bizde olduğu gibi sırık dikmiyorlar, bu yüzden asmaların çubukları yerlere sarmakta ve yapraklar bağın toprağını örtmektedir, yaz yağmurunun az düştüğü bu sıcak yerde ise buna ihtiyaç vardır, çünkü bu suretle toprak yaş kalır ve omcalar da kurumaz.

Burada sebze bahçesi de pek çok; bunlar buranın âdetine göre iyi işlenmiş ama bizimkilere benzemez. Sonra pamuk ekimi de burada her yerden fazladır ve bunun ticareti de geniş ölçüdedir. Pamuk Torda vilâyetinde yetişebilir, fakat bizim inişli yokuşlu toprağımızda gerekli sıcaklığı bulamaz. Burada kadınların bütün yıl işleri pamuğu ekmek, toplamak, satmak veya dokumaktan ibarettir. Mayısta ekiyor, Ekim'de topluyorlar. Herhalde pamuk çok iş istiyor, fakat buralı kadınların zaten dışarda başka işleri olmadığından onunla uğraşmaya vakit buluyorlar.

Şehre gelince; uzunlamasına büyümüş olan bu şehre burada güzel denebilir ve içinde güzel evler çok, fakat bunlar hiç de güzel görünmüyorlar, çünkü Türkler, karıları dışarıyı görmesinler diye sokak tarafına pencere koymuyorlar. Kıskançlık ne iyi şey! Şehrin çok geniş bir pazarı var. Tavuk, kaz gibi kümes hayvanlarının her çeşidi ile meyva, sebze burada ucuz; biz gelmeden önce daha ucuzmuş. Biz her ne kadar biraz pahalılığa sebep olduksa da buraya sükûnet getirdiğimiz muhakkak, çünkü, burahlılar söylüyorlar, şimdi bizim bulunduğumuz yerlerden evvelce kadınlar ve kızlar gündüz bile geçmeye korkarlarmış, akşamları ise sokakta bulduklarını alır götürürlermiş, bunlara neler

yaptıklarını artık düşünün. Hattâ adam öldürüldüğü de olurmuş, bu işleri yapanlar da yeniçerilerle Rumlar ve Ermenilermiş. Fakat şimdi hiçbir şey duyulduğu yok, isteyen akşamdan sonra bile bir şeyden çekinmeden sokakta dolaşabiliyor. Gerçi biz de epeyce kalabalığız, ama en ufak bir hadise de olsa, kapımızda bulunan otuz yeniçeri, patırdı çıkarmak isteyenlerin derhal derisini yüzerler. Bugün artık bizim oturduğumuz yerden daha sessiz yer olmaz. Akşamları hava güzel olduğu zaman, saat onbire kadar dışarda bulunuruz. Ne yabancı yeniçeriye, ne de Rum'a rastlarız. Bu kadar kısa zamanda bile şehre ne çok faydamız dokundu, ya bundan sonra? Yalnız canımı sıkan bir şey varsa o da Bercsenyi beyin (1) bize uzak oluşudur. Kendisinin buna canı sıkılmaz, çünkü ziyaretine daha seyrek gidebileceğimiz için o da az masrafa girer. Ama ne yapalım, uzak da olsa gideceğiz, başka nasıl vakit geçiririz? Onu kadınlar bile sevmiyor, fakat onlar da bizim gibi, ne yapsınlar? Herhalde biz oraya angaryaya gider gibi gidiyoruz.

Şhirden ve toprağından artık epeyce bahsettim, biraz da kendi evimizdeki âdetleri ve ne türlü vakit geçirdiğimizi anlatayım. Herhalde bir manastırda bile bizim beyin evindekinden fazla intizam yoktur. İşte buranın programı:

Sabah saat beşbuçukta trampet çaldığı zaman hizmetçiler kalkar ve altıya kadar hazırlanırlar, saat al-

(1) *Macar asilzadesi Kont Nikola Bercsenyi. Mikes'in sevgilisi Suzi bu adamla evlenmişti.*

tıda yeniden trampet çalar, o zaman bey giyinir ve küçük kiliseye giderek duada hazır bulunur, oradan yemekhaneye gider, kahve, tütün içeriz. Saat sekize çeyrek kala birinci, sekizde ikinci ve biraz sonra üçüncü trampet bizi ibadete çağırır, o vakit bey tekrar kiliseye gider, sonra evine çekilir, o zaman herkes istediği yere gider. Onbirbuçukta yemek trampeti çalar, onikide sofraya oturur ve tavukları mideye indiririz. İki buçukta bey yalnız olarak ibadethaneye gider ve üçe kadar orada kalır. Akşam ibadeti için saat beşe çeyrek kala birinci, beşte ikinci ve biraz sonra üçüncü trampet çalar, kiliseye gidilir ve sonra herkes dağılır. Saat altıbuçukta akşam yemeğine çağırılır, yemek çok sürmediğinden sekizde Bey soyunur, ama çok zaman o saatte yatmaz ve sabahleyin altıda giyinse bile gece yarısından sonra saat ikide kalkar. Zannetmeyin ki, bütün bunlarda en küçük bir değişiklik bile olsun, Bey hasta da olsa program böylece tatbik olunur. Saat beşbuçukta kalkmak kolay bir şey değil, ama Bey'in hatırı için lâzım ve giyindiği zaman da daima yanında bulunurum. Hizmetçilere nezaret etmek zaten vazifem icabıdır da.

İşte bizim manastırın nizamı böyle. Nasıl eğlendiğimize ve ne ile vakit geçirdiğimize gelince; herkes kendi zevkine göre çeşit çeşit şeyle uğraşır. Bey, haftada iki defa atma binerek akşama kadar avlanmaya çıkar, çünkü keklik ve tavşan burada pek çok, kırmızı keklik boz keklikten daha fazla. Ava çıkmadığı zaman da vaktini uzun yazılarıyla geçirir. Biz de vaktimizi daha iyi geçirmeyi çok isteriz, çünkü insan durmadan gezmeye gidemiyor, daima kırlarda dolaşmakla da ol-

muyor. Fakat buranın adamlariyle görüşmek de mümkün değil. Yabancı birisi burada kimsenin evine gidemez. Hele Ermeniler karılarını Türklerden daha çok kıskanıyorlar. Komşum olan kadını daha görebilmiş değilim. Günde on kere kapısının önünden geçerim; o da, eğer kapıda ise, benden şeytan görmüş gibi kaçır ve kapısını sürgüler. Aldırış ettiğim de yok, çünkü Ermeni karıları umumiyetle **çingene karıları kadar beyazdırlar**; (1) bura halkı ile tanışıklık kurmanın mümkün olmadığını bundan anlayabilirsiniz. Ama bundan bir şey kaybettiğimiz yok, çünkü bunların kimi kürkçü, kimi terzi, öyle üst tabakadan, bizim görüşebileceğimiz insana burada rastlanmıyor. Türkler, efendi adamlar var, ama Türkleri ziyaret etmek de insana sıkıntı veriyor. Evvelâ Türkçe bilmiyorum, ikincisi de insan yanma vardığında önce: Eh, otur bakalım, der, sonra bir çubuk tütün, bir fincan kahve verir, ağzından altı yedi söz ya çıkar ya çıkmaz, ondan sonra karşısındaki tahammül edebilirse on saat susar. Bunlar sazdan sözden anlayan takımdan değiller. Bunun için bize eğlence olarak ya öğle veya akşam yemeğine Bercsenyi beyin evine gitmek kalıyor, orada hiç olmazsa küçük Suzi ile hoş beş ediyoruz, fakat Kompod'lu kibar bir kadın olan evin hanımına karşı insan resmî kalmak mecburiyetinde bulunuyor. O sadece eski şeylerden, kızlığındaki eğlencelerden konuşulmasını seviyor, ama siz de bilirsiniz ki benim bunlarla hiç ilgim

(1) *K. Mikes'in kendine has garip esprilerinden biri. Mektuplarında, daha garip esprilere rastlamak mümkündür.*

yok. Bir adamı, ağızını açmadan üç saat dinleyebilecek bir yaratılışım var, fakat ondan sonra ne anlattıklarını bana sorun bakalım? Anlattıkları şeylerden bir kelimesi bile aklımda kalmaz, bu kibar hanımla da böyleyim. İki saat ağızımdan bir tek söz çıkmaz, gülersem ben de gülerim, çok defa niçin olduğunu bilmeden; karşımdaki söylediklerini büyük dikkatle dinliyorum sanır... Oysa ki eğer ben eski şeylerle vakit geçirmek istesem, Büyük İskender'in tarihini okurum, herhalde o daha eskidir, daha faydalıdır.

Bu yazdıklararımdan bizi nasıl bir şehre yerleştirdiklerini, halkının nasıl olduğunu, uzak yakın çevresini, nasıl yaşadığımızı öğrenmiş oldunuz. Fakat size kendi yaşayışımı anlatmadım. Benim âdetim; saat onda yatar, gözlerimi kapatırım ve programa uygun olarak ertesi sabah beşbuçuğa kadar açmam, ve bu güzel âdeti yaz kış bırakmam. Bu mektup da saat ona kadar uzadı, artık uyuyalım, sevgili ablam. Eğer benim sık sık yazmamı istiyorsanız sıhhatinizi gözetmelisiniz, gelecek sefer daha çok veya daha az yazarım. Az kalsın yazmayı unutuyordum, menhus romatizma, Efendimizi yine rahatsız etmeye başladı.

IV

Tekirdağ, 23 Ağustos 1720

Tekirdağ'dan ayrılarak dört günlüğüne ekşi su içmek için buraya dört fersahlık bir yere gittik. Fakat önce size, bu ekşi suyu ne diye içtiğimizi yazmalıyım. Buraya yakın bir yerde eni boyu onbeşer kulaç kadar olan bir bataklık var. Herhangi bir illete tutulanlar, yazın oraya giderek o çamurun içine girerler. Kırk elli fersahlık yerden arabalarla, karı ve çocuklarıyla gelenler olur. Çamurun etrafında yirmi otuz arabanın biriktiği ve kadın erkek ve çocukların çamurun içinde domuzlar gibi yattıkları görülür. Oradan çıkanların ne halde olduklarını düşünün, çünkü bu, içine zorla batılan sert, kara çamurdan başka bir şey değil. Halk nereden anlamış bilmiyorum, bu çamurlu suyu çok şifalı sayıyor; ben fayda görene rastlamadım. O pis çamurun içine başkalarıyla beraber ben de girdim; bir ihtiyacım olduğundan değil, sırf çamura yattım diyebilmek için. Yazın ise bu çamur, mandaların pek hoşlandıkları bir eğlence yeridir. Rum papazları da, kendi çıkarlarını düşünerek, birkaç akçe kazanabilmek için, önce suyun okunması lâzım geldiğini, yoksa şifası olmayacağını söylerler. Ama iş bununla da kalmı-

yor, çünkü bu çamurdan çıkanın, eğer billur gibi temiz olmak istiyorsa, geleneğe ve Hipokrat'ın tavsiyesine göre ekşi suya gitmesi ve orada üç gün kalarak içebildiği kadar içmesi lâzımdır. Biz de yerlilerin âdetine uyarak oraya gittik ve orada erkek, kadın ve çocuk, belki ikiyüz kişi bulduk. Birkaç akçe kazanmak fırsatını hiç kaçırmayan Rum papazları, başka türlü faydası olmaz diye, o suya da okudular. Bu su bir kayadan çıkıyor ama, yine de temiz değil, üstelik o kalabalık halk iyice bulandırarak, çamur gibi su içmektedir. Oraya varışımızın ertesi günü içmeye başladık, su ile doldurulmuş koca bir kazanı ateşin üzerine koydular, çünkü sıcak sıcak içiliyor. İçenler de epeyce vardı, aman ablacığım ne de ekşi bir su, tam o çamura göre; biri tiksindirici, öbürü iğrenç! Önce bizdeki ekşi su gibi sanmıştık, fakat tadına bakınca, damlasının yutulamayacağını anladık çünkü adamakıllı tuzlu bir su, tadı da bozuk. Yine de birbirimizi görerek, yavaş yavaş içmeye başladık ve üç günde oniki eytel (1) kadar içtik, bazıları daha çok içiyordu, ne kadar çok içilirse o derece yumuşaklık veriyor. Suyun çok yaraması için öğle yemeğinden önce içmek ve yemek zamanına kadar gezinmek, koşmak lâzım. Bay Forgacs bunları yapamadığından atına biniyor. Bayvanı koşturuyor ve bu suretle kendini sarstırarak suyun tesirini duymaya başlayınca da hemen hayrandan iniyordu. Ne kadar güldüğümüzü tahmin edersiniz. Bu okunmuş suyun ne türü tesir edeceğini bilmiyorum, fakat tesir etmese de

(1) Erdel'de eskiden kullanılan bir ölçü, tahminen 0,7 litre.

ehemmiyet verdiğim yok, çünkü sıhhatim yerinde. Hastalardan ikiye yaramadığı anlaşıldı, bunlardan biri daha fenalaştı, öteki de ölüm halinde. Her hastalığı iyi edecek ilâç olur mu? Ama herkese dokunanı olur. Ölüme karşı şifa otu olmaz. Efendimiz vaktini sade avla geçiriyor ve bizim hallerimize gülüyordu. Sevgili ablacığım, size Tanrı'dan sağlıklar diler, her zaman ki kulunuz olarak kalırım.

V

Tekirdağ, 9 Eylül 1721

Kadir bilmezlik iyi şey doğrusu! Birkaç mektubuma cevap alamadım, yine de şikâyet eden sizsiniz. Aslında benim sizin saçınızı çekmem lâzım, öyle iken yine siz bana ateş püskürüyorsunuz. Hem suçlu hem güçlü diye buna derler. Birbirimize darılmayalım sevgili ablam, siz de unutun, ben de unutayım. Ama sizin o tatlı öfkenizi yeniden alevlendirecek de olsam, düşündüğümü yazmadan edemeyeceğim, çünkü sizin öfkeli mektubunuzu okumak benim için çok zevkli oluyor ve siz şikâyet etmesini ve bana darılmasını o kadar iyi biliyorsunuz ki, mümkün olsa sizi daha çok seveceğim geliyor.

Sevgili ablam, genç Bercsenyi'nin daha temmuzda gemiye binerek buradan uçup gittiğini biliyorsunuz. Beraberinde Fransa'ya üçyüz kadar asker götürdü ki, bunun yarısı Macar, yarısı da Allah bilir, kaç çeşit milletten, ne olduklarını belki kendileri de bilmezler. Kısacası, o şimdi bir alayın başına geçti. Orada bir alayı olan, hele bir de yabancı ise, terfiin birinci kademesine bastı demektir. Küçük Esterhazi de gitti. Babası birkaç aydan beri, bir rivayete göre kendi karı

siyle, diğ er bir rivayete göre de baş ka birinin karısıyle burada bulunuyor. Bizim papazlar Esterhazi'nin bu evliliğini Samaryalı kadının evliliğine benzetiyorlar. Hazreti İ sa bu kadına, kocamı çağ ır dediğı zaman, kocam yok cevabını vermiş; çünkü o sırada beraber oturduğı adam asıl kocası değı lmiş. Bunun gibi, papazlar da Esterhazi'nin beraber oturduğı kadının hakiki karısı olmadığını söylüyorlar. İ Ő in aslını birkaç kelime ile size anlatayım: Esterhazi bey baş ka beylerle beraber Lehistan'dan buraya gelirken karısının yanında Lehli bir kız varmış, bu kız ı bir Slovak asilzadesinin uş ağı ile evlendirmişler, sonra prensin karısı ö lmüş ve bunun üzerine o da zaten Leh kızını çok istediğı için, artık zorla mı, yoksa, kendi rızasıyle mi, kocasından ayırmış ve papaza götürerek nikâh kıydırmış. İ Ő te o zamandan beri birlikte yaşıyorlarmış. Bizim papazlar güya hem kocadan boşattırmayı, hem de nikâh altına almayı din kurallarına aykırı sayarlar, bu papazların bileceğı iş; onlar benden iyi bilirler. Karı kocanın araları iyi mi, kötü mü, orasını da araştıracak değı lim, ben orada iyi vakit geç iriyorum ya, gerisini kendileri düşünsünler. Kadın oldukça güzel, endamı gayet hoş, hem de genç ve eğ lenceyi de seviyor. Bu can sıkıcı Tekirdağ'da bize böylesi lâzım. Kendisiyle birkaç defa Leh dansı yaptım, biraz Macarca da biliyor. Çok iyi kalbli kadın olduğunu söyleyebilirim, onunla beraberken hiç canım sıkılmıyor.

Bay Forgacs da bizi bıraktı gitti, haberiniz olsun! Burada oturmaktan mı usandı, yoksa Bercsenyi beyle bir şehirde oturmak mı istemedi, bilmiyorum, belki her iki sebep de onu buradan uzaklaşt ırmıştır. Lehis-

tan'a gidip orada oturacaktım. Bence burada kalıp arkadaşlarıyla beraber bu hayata katlanmış olsaydı daha iyi olurdu, bir şeye de ihtiyacı yoktu. Ama bu herkesin kendi bileceği iş.

Geçen ay yine ekşi suya gittik. Anlaşılan her mevsimde biz orayı boylayacağız. Buna ben de pek aldırış etmiyorum, ne de olsa vakit geçiyor.

Bir Türk efendisi avlanmak için Bey'i çiftliğine davet etmişti. Bey de vakit geçirmek için oraya gitti. Çiftlik buraya beş fersah, fakat orada ancak iki gün kaldık. Öyle yağmur yağdı ki, çadırlarımızdan çıkmadık. Mandalarla balık avlandığını ilk orada gördüm. Evin yanındaki gölün içine yirmi kadar manda salıvermişler, onlar gölün suyunu karıştırıyorlar, adamlar da çamurun içindeki balıkları elleriyle tutuyorlardı, böylece hayli balık tuttular. Zavallı balıklar çamurlu suda tabii yüzemiyorlardı. Türk balıkçılığı işte bu! Ben size burada olup biten her şeyi yazıyorum, tek siz darılmayın ve sıhhatinizi gözetin. Daha da yazardım, ama yemek trampetini çaldılar, yemekten sonra da gemici yola çıkıyor. Sizin daima en sevgili ve en kıymetli dostunuz.

VI

Tekirdağ, 20 Sontesrin 1721

Bu şehirde bunca zaman oturduktan sonra artık buranın halkı ve âdetleri hakkında epeyce bir şeyler yazabilirim sanıyorum.

Burada Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere dört millet bulunduğunu ve gerek kara, gerekse deniz ticaretinin ileri olduğunu evvelce yazmıştım. Bazan, hele güz mevsiminde hemen her gün şehre üçyüz kadar arabanın geldiği görülür. Arabalarla buraya getirdiklerini ise gemilere yükleterek İstanbul'a yolluyorlar. Denizden buraya çok gemi gelir ve her türlü mal getirir. Nüfusa gelince; burada Türkler çoğunlukta olup sakin bir hayat sürerler, yiyip içmeleri en iyidir ve Hıristiyanlardan ayrı otururlar.

Şehir dört kısma ayrılmıştır, her kısmında başka bir millet oturur, birbiriyle karışmazlar. Bunun için veba salgını olduğu zaman her dört milleti de sardığı seyrek görülür. Bazan yalnız Türkler arasında olur, başka yerde görülmez. Bazan da yalnız Yahudiler, Rum veya Ermeniler arasında çıkar. Her dört milletin bir

tek hâkimi (1) vardır ki o da Türktür. Hâkim üç yılda bir değişir, bazan daha önce de değiştirirler. Her milletin de ayrı birer muhtarları vardır, bunlar sadece işleri kadı —yani Türk hâkimi— nezdinde takibederler. Burada kadılar memuriyetlerini para ile satınalırlarsa da çarçabuk servet de yaparlar. Kadının verdiği hüküm, haksız da olsa, yerine getirilir. Meselâ şehirde bir hırsız yakalanır, kadı öyle hüküm verebilir ki, hırsız para vermekle asılmaktan kurtulur, veremezse sallandırılır. Hem burada ne darağacı vardır, ne de cellât; adamı çarşının ortasında herhangi bir dükkânın önünde bir çiviye asıverirler. Sokakta tuttuğu suçluyu yeniçeri, Ermeni olsun, Rum veya Yahudi olsun, kendi eliyle asar.

Kadı her şeyden para (2) alır, ev yapma izni için, cenaze kaldırmak için, evlenmek için hep para verilir. Pamuk toplamaya başlatacağın, para; bağ bozacağın, para; şarap satacağın, para; hattâ yeni bir şarap fıçısı açmak için bile para. Para vermeden taze şarabı satışı çıkartmazlar. Bazan kadının aklına bir şey eser; tutar bütün meyhaneleri kapattırır, yeniden açmak için para vermek, kısacası her şey için para ödemek lâzım. Siz diyeceksiniz ki, bunun yekûnu binlere varır. Hakikaten çok para tutarsa da yine o kadar fazla değil, çünkü cenaze için, evlenmek için, kimi beş, kimi on akçe, kimi de bir kuruş verir, herkes haline göre. Bağ bozumu, şarap satışı için izin almak isteyen, bağının, şarabının azlığına veya çokluğuna göre para öder.

(1) *Kadı*

(2) *Harç*

Bunlara bakıp da Türk'ün halka zulmettiğini sanmayın, çünkü onun hakkı verildi mi ağzını bile açmaz, susar, hem de bizimkilerden daha iyi susmasını bilir. Ya o Rum ne azgın millettir, onlara böyle muamele edilmeyecek olsa aralarında yabancı duramaz. Onlar Türklerden korkmasalar biz burada durabilir miyiz? Fakat sopadan korkuyorlar, çünkü en küçük bir şikâyet üzerine kadı hemen yere yıktırarak tabanına yüz değnek vurdurur, ne kadar zengin olursa olsun; üstelik ikiyüz vurulmadığı için de para verir. Rumlar, bizim aralarında yaşadığımız Ermenilerden daha ferah yaşarlar, fakat bu berikiler kadar çalışkan ve zengin değillerdir, bu da şaşılacak bir şey değildir, çünkü Ermeniler pek kötü yerler. Şimdi bu ay içinde manda keserler, etinden sucuk yaparlar, öyle ki şu sırada bütün gece her tarafta et döğdükleri duyulur, uyku bile uyunmaz. Sucukları kuruturlar, bütün yıl onu yerler. Ermeni karıları çarşıya çıktıklarında hep siyah, astarsız bir örtü örtünürler ve çok çalışkandırlar. Kızlarını evlendirirken bir kat entari verirler, o kadar, ne para, ne başka bir şey. Bir Ermeni, düğününden sonra bir veya iki hafta karısıyla beraber aynı sofraya oturmaz —bunun sebebini bilmiyorum— ama beraber yatarlar. Bunlar düğün için mevsim gözetirler, en ziyade bu ayda, yani yeni sarabın kaynaması bittiği ve sucuk işi tamamlandığı sırada yaparlar. Gerek şehre gerekse düğünlere dair beyitler yazdım. Bilsem göndersem mi? Ama size gönderebilirim, başkasına gönderemem, çünkü bunlara güzel denemez. Burada hem Rum, hem Ermeni patriki var, Yahudilere gelince; buranın Yahudisi de başka yerinkinden farklı değil. İşte o beyitler, dikkatle okuyun:

Deniz sahilinde böyle,
Ömrümüz tükeniyor.

Onun köpürmesine bakıp
İniltisini dinliyoruz.

Balıklar oynaşıyor
Sevinçle sıcıyorlar.

Biz de kıyıda hep böyle üzgün
Ah edip duruyoruz.

Güneş denizden yükselirken
Bir sızı giriyor yüreğimize

Şehir, sahil bir yerde
Ne güzel görünüyor!

İstanbul'a gideceksen,
Yirmi fersaha beş daha kat.

Bura bir güzel yamaca dayanır,
Etrafı bağlık bahçelik.

Güzel diyemem ama,
Çirkin de sayılmaz ha!

Memleketi hep dolaşsan,
Güzel şehir bulamazsın.

Yaşamak için ne istersen
Burda hepsi bol bol var

Çeşit çeşit mallar gelir,
Depolara doldururlar.

Sonra gemilere koyup
İstanbul'a gönderirler.

Havası pek değişiktir,
Halkı gibi yalancıdır.

Kışın sabah soba yakar;
Öğleyin pencere açarsın.

Yazın gündüz sıcağı ye,
Varsa kürkün akşama giy.

Toprağı da bereketli,
Ne hoştur burada hayat.

Kışı soğuk rüzgârlıdır,
Gece - gündüz yağmurludur.

Bu şehirde otur ama
Çok rahatlık arama.

Başka yerde ilkbaharı,
Hep sevinçle karşırlarlar.

Ama burda korku vardır,
Geldiğini istemezler.

Çünkü çiçek hastalığı,
İlkbaharda çok dolaşır.

Burda bahar hiç çekilmez
Fakat sonu çok güzeldir.

Yazı sıcak, yakıcıdır,
Çayır çimen hepsi kurur.

Güzü ama pek lâtiftir,
Ancak yemiş pek tatlanmaz.

Başka söze hacet var mı,
Şarabını tat ver hükmü.

Kadınlarını gördükçe,
İstavroz çıkarasın gelir.

Hepsi birer korkuluktur,
Cadıdan farkları yoktur.

Siyah, yeşil örtü ile,
Başı, yüzü kapalıdır.

Başında bir ayrı örtü
Tek açık yer iki gözü.

Ama kaçmazsın onlardan,
Evde bir göreceğ olursan.

Evde başka giyinirler,
Sokaktaki gibi değil.

Ermeni, Rum düğününde,
Eğlenirim sanma sakın.

Keman burda da çalınır
Kulağını eder sağlar.

Zaten iki teli vardır,
Sesi gayetle tatsızdır.

Sanki bir havadan başka,
Çalmasını kimse bilmez.

Ermeniler gelin alır
Mumlar ile, alay ile.

Sevinçli bir nikâh olur,
Kilisede güvey ile.

Ertesi gün de gelini,
Evden eve gezdirirler.

Başını iyice örterler,
İstemezler görmesini.

Eğer tutmasan kolundan
Düşer yüzü koyun yere.

İki ıyanından tutarak,
kocakarılar götürür.

Gelin durur çalım ile,
Her bir evin kapısında.

Omuzuna peşkir çevre,
Atarlar armağan diye.

O ev artık bitti ya,
Götürürler başka eve.

Güvey elinde bir kılıç
Süslü püslü gider önden.

Sokak sokak dolaşılır,
Hediyeler toparlanır.

Güvey evine giderler
Eğlenceye, dalarlar

Düğün tam bir hafta sürer,
Üç gün sıkıntılı geçer.

Çünkü güveye o günler,
Hiçbir şeye izin yoktur.

Zavallı, bir şey yapamaz
Ancak iç çekmek gelir elinden

Ama düğün güveyinin,
Kesesine faydalıdır.

Çünkü herkes bir şey verir,
Yarısı onun cebindedir.

Dört kısımdır şehir halkı,
Türk, Ermeni, Rum, Yahudi.

Hepsinin de dini ayrı,
Âdetleri ayrı gayrı.

Birlik olur mu bir yerde,
Ayrılrırsa dinler dörde.

Her haftanın üç günü de,
Pazar diye tatil olur.

Ne eğlence ne saz vardır,
Oturma sen böyle yerde.

Buraların gözümüze,
Böyle kötü görünmesi

Belki yıllar yılı burda
Oturup da kalışımız.

Sığıntının gözü görmez,
Vatanından gayri yeri.

Ama kusur etmez isek,
Tanrı dinler duamızı.

Kutsal şehrine yollar,
Biz sığıntı kullarını.

Orda kimse karışamaz
Hem de bizi kovamazlar.

Orda dilencinin bile,
Kıral kadar hakkı olur.

Tanrım, biz garip kalalım,
Tek orada oturalım.

Sevgili ablacığım, bunları sizin için yazdım, çünkü sizin mahkemenizde bunlar için ceza verilmeyeceğini biliyorum, ama başkasının eline de geçse aldırış etmem. Hoşuna gitmeyen daha iyisini yazsın. Ben daha Parnas dağına hiç çıkmadım. Beni ilgilendiren tek şey mektubumun sizi tam sıhhatte bulmasıdır. Sevgili ablam, beni hâlâ seviyor musunuz? Sağlıcakla kal, uzun ömürler ablacığım.

VII

Sevgili ablacığım,

— **Büyükalı, 24 Haziran 1722**

Bu sefer gülecek halimiz yok. Mektubumu nereden yazdığımı görünce bu işte bir şey var diyeceksiniz. Bu işte şu var ki, veba yüzünden şehri bırakarak üç fersah uzaklıkta olan buraya geldik. İki gün oluyor ki, burada, kötü bir köyün yanında kurduğumuz çadırlarda oturmaktayız. Bercsenyi bey, çoluk çocuğuyla beraber, köyde berbat bir eve, bir çiftçi damına yerleşti. Şehirde veba aldı yürüdü. Bazan günde 150 insan gömüyorlar. Bizim hizmetkârlardan da ikisi tutuldu, ama içimizden daha ölen yok, o iki kişi de iyileşti. Yine de şehirde kalamadık ve işte bütün ev halkı iki gündür burada kamp kurmuş bulunuyoruz. Güzel bir yerde konakladığımız muhakkak, fakat o çirkin illet bütün neşemizi kaçırdı, gülsek de tadı yok. Hakikaten berbat bir illet bu: Sabahleyin insanın bir şeysi yokken akşama doğru hastalanıyor, üçüncü günü mezarı götürüyorlar...

Sizi de çok merak ediyorum, çünkü sizin tarafta da vebanın fazla olduğunu biliyorum, ama bir kere

başa gelmiş, ne yapıp yapıp atlatmalı ve her şeyden önce de Tanrıya güvenmeliyiz, çünkü Hıristiyanlık yolunda gidersek Tanrı bizi bırakmaz. Allahın oğluna bir parça benzemeleri için Macar mültecileri, sığındıkları yerde bir sığınacak yer arıyorlar. Bundan sonra işlerimiz nice olacak, Allah bilir. Esterhazi bey şimdi bizimle beraber değil, karısıyla birlikte Tekirdağ'a yakın bir çayıra gitmişler, orada çadır kurmuşlar. Fazla yazamayacağım, çünkü bu vaziyette yazı yazmak da tatsız oluyor. Tanrı hepimizi korusun, canınıza ve sağlığınıza dikkat edin.

Bu neşesiz vaktimde de sizi güldürmeden yapamayacağım, çünkü anlatacağım işe biz de çok güldük. Vebadan evvel Bercsenyi beyin, karısıyla birlikte birkaç gün oturmak üzere bize geldiğini yazmıştım. O sıralarda ihtiyar hanımın kasığında bir çıban çıkmış, hemen vebadan şüphelenmiş, fakat kimseye hattâ kadınlara bile bir şey söylememiş ve kimseden ilâç sormamış. Dindar olduğu için sadece akşamları yatarken, yatağının yanındaki okunmuş su ile şiskinliği oğar ve böylece kimseye bir şey sezdirmeden şişlik tamamıyla dağılıncaya kadar oğmaya devam eder, bunun da veba olduğuna kendisini inandırmış. Onun bu safdil ilâcına Bey de, biz de çok güldük, biraz da siz gülün. Alaha emanet olun ablacığım.

Az kalsın yazmayı unutuyordum, biz bu günlerde, kederli halimize uygun renge büründük, hepimiz de siyahlar giydik, Hanımımızın (1) yasını tutuyoruz. Zaten kimsenin ölümüne yas tutmasak bile, halimize bu yakışır.

(1) *Rakoczi'nin Paris'te ölen hanımı.*

VIII

Tekirdağ 16 Ocak 1725

Yeni yılınız kutlu olsun ve Tanrı bu yıl içinde evlenme nasib etsin! Fakat o imkânı bizden aldılar ve sade düşünmekte serbest bıraktılar (1). Ama artık düşünce de sıkılaşmaya başladı, gerçekten bunu burada düşünüp durmaktan ne çıkar? Bizim gibi sığıntıların evlenmesi de hazindir. Hem kiminle, sizin Rum kızlarıyla mı? Allah göstermesin! Şu muhakkak ki, onlar zevceliğe lâyık değiller. Onlar ancak sabahtan akşama kadar sedirde otururlar, ev işiyle hiçbir ilgileri yoktur, ama başka şeyleri düşünmesini bilirler: Her bayram muhakkak yeni elbise olmalı, öyle ki, zayıf bir bayram olmayacak olsa, kocasının karşısına dikilir ve eğer o yaptırmayacaksa, onu yaptıracak birini bulacağını söyler. Böyle kadına kocası ellibin kuruşluk mücevher alsa, zaruret halinde kocasına bir metelik feda etmez, kuru ekmek yemeye razı olur da gerdanlığından ayrılmaz. Günde iki üç kere elbise değişmezse canı sıkı-

(1) *Mikes, Tekirdağ'daki mülteciler arasında Suzi adlı bir kızı sevmiş, fakat kızı başkasına vermişlerdi.*

lır. Onları ipekler içinde, incilerle süslenmiş gören, her birini bir kontes sanır. Sofrası da elbisesine benzer, halbuki yedikleri bir parça kuru balıkla biraz pirinç lâpasından ibarettir.

Fransız kadını da işe yaramaz, onun akli fikri de iskambilde ve şarkı söylemektedir. İspanyol kadınları da tıpkı Rum kadınları gibi kıyafete meraklıdırlar, bir de ayaklarının küçük olmasını düşünürler ve ayaklarını göstermektense her şeylerini göstermeye hazırdırlar. Ya Çin kadınlarınıninki gibi küçük ayakları olsa; Çin'de birine bir kız salık verseler, ilk önce kulağı büyük mü, diye sorarmış. Kulağı ne kadar büyükse kız o kadar güzel sayılırmış. Bir de ayağı büyük mü diye sorarmış ve şayet serçe parmağımdan büyükse, almazmış. Bunu nasıl yaptıklarını bilseniz şaşırırsınız. Orada kız çocuğu birbuçuk yaşına girince her iki ayağını da burkarlarmış ve öylece kalırmış. Bu vaziyette çocuk hoplayıp sıçramayacağından, ayaklarının küçük kalacağı muhakkak ama, ölünceye kadar da sakat kalır ve evden dışarı bile çıkamaz. Güya topal kadının hareketleri hoş olurmuş. Varsın kimin hoşuna giderse o alsın, siz bana ablacığım Erdel kızı bulun, çünkü zevce adına, bizim periler diyarı memleketimizdekiler kadar lâyük olanların bulunduğu başka memleket tanımıyorum. Ama bugünkü durumumuzda böyle şeyi hatırımızdan bile geçiremeyiz, her tarafta sulh ve sükûnet var ama, bize ancak bulanık suda balık avlamak düşüyor. Şimdilik yalnız Türklerle Acemler arasındaki savaştan başkasından haberimiz yok, o da kaç yıldır sürüp gidiyor. Biz, Türklerin kazanmasını istiyoruz, çünkü onların ekmeğini yiyoruz. Başka hiçbir mem-

lekette sığıntıya bu kadar yardım edilmez. Bu millet, öyle söylendiği gibi, korkunç değil, bilâkis bunun kadar barışçı millet görmedim. Hiçbir yerde buradaki kadar sakin ve rahat olamayız. Tanrı'ya şükür, şimdiye kadar onlarla aramızda en küçük bir kırgınlık olmadı, Türklere nerede rastlasak, bizi hep iyilikle karşılıyorlar, çünkü Türkler en çok Macarları severler. Bütün bunlara karşılık onlara Tanrı'dan, hak olan Hıristiyan dinini nasip etmesinden daha iyi bir şey dileyemeyiz, âmin. (1)

Ya şu azgın Rumların eline kalsaydık, burada duralabilir miydik? Rumlar da Hıristiyan ama, bizden nefret ederler, halbuki onlara en ufak bir zararımız bile dokunmaz. Ellerinden gelse onlar bize dokunmak isterler ama cesaret edemiyorlar, çünkü şöyle telimize dokunacak olsalar, hemen yüz değnek hazır. Böylece değnek bizim şerefimizi koruyor ve bize saygı gösteriyorlar. Çünkü burada adamın kimin nesi, hangi aileden, zengin mi, fakir mi olduğuna bakmazlar. Bunların hiçbiri suçluyu yirmi tırnağının sökülmesinden veya yüz değneğin tadına bakmaktan kurtaramaz. Bu azgın Rum milletinin böyle burnu yere sürülmezse, onunla başa çıkmaya, bir arada yaşamaya imkân var mı?

Benim şimdi bütün derdim, sizin mektuplarınızı

(1) *Bütün Hıristiyan yazarların yahut yazar olma hevesinde bulunanların temennileri ve hasretleri bu cümlede ifade edilebilir. Ve bu çok yanlış temenninin tersiyle Türk tarihine bakışları ekseriya hatalı, noksan ve bazan da tamamen yanlış olmuştur.*

nerede bastırabilirim düşüncesidir. Bu iş kolay olsa beni üzmeyecek, çünkü onları başkalarının da zevkle okuyacaklarına eminim. İnsanı yüzüne karşı övmek iyi değildir, ama 25 fersahlık yerden bunun mahzuru yok. Bana darılsanız da umurumda değil, yalnız sizin sıhhatte olduğunuzu bilmek isterim, en çok ona dikkat etmelidir, çünkü insan sıhhatte iken yemek, içki vesair her şey hoşuna gider... Geceniz hayırlı olsun, güzel rüyalar ve iyi uyanışlar...

IX

Tekirdağ, 22 Nisan 1725

Nerede? Babamın pazardan aldığı keçiyi, kapan kurup vuran avcıyı arıyorum: Hele size buradan yazdığım mektubu bulan adam nerede ah? Çoktan beri mektubumu almadıysanız benim ne suçum var, ablacığım? Yazmamış olsaydım, sizin almadığınıza şaşmazdım, ama yazdığımıza göre, nasıl kaybolur? Fakat ne diye üzülmeli? Bizim mektuplarımızı isterse Viyana'da okusunlar. Şayet denizde kaybolmuşsa herhalde balıkların ağzına yağ bulaşmaz. Sevgili ablam, bir mektubumuz kaybolmuşsa ne çıkar, yerine onikisini yazarız, fazla bir zahmet değil ya, rahatımızı da bozamaz, fakat ne yazayım? Burada hiçbir havadis yok, yalnız Ermeni kadınları büyük işe giriştiler; pamuk ekiyorlar. Ben de size pamuğa dair şeyler yazayım, çünkü bu öyle saçma bir iş değildir, bilâkis çok kârlıdır, çünkü hiçbir yerde buradaki kadar pamuk yetişmez, burada geniş ticareti de vardır. Bizim topraklarda biteceğini sanmıyorum, çünkü sıcak toprak ister. Ama Macaristan'da tecrübe etmediklerine şaşarım, orada yetişecek yerler var, memlekete çok para getirir, hiç olmazsa pamuğa verilen para yurtta kalmış olur.

Pamuk tohumu bezelye tanesi büyüklüğündedir, yalnız siyahtır ve baharın ekerler. Birbuçuk karıştan fazla büyümez. Fakat her kök iki üç dal verir ve her dalda yeşil cevize benzeyen ufak, sarı çiçekli yeşil bir meyva meydana gelir. Henüz olgunlaşmadan açılırsa içinde zamk gibi bir madde bulunur, olmaya başlayınca o zamktan pamuk çıkar, kendiliğinden açılır ve güneş gördükçe daha çok olgunlaşır. Eylülde iyice açılıp beyazlaştıktan ve kabuğu kuruduktan sonra pamuğu tohumuyla beraber kozasından toplarlar. Fakat tohum çok olduğundan ve pamuk lifleri bu tohumların içinden çıktığından, elle bile pamuğu tohumundan ayırmak güçtür. Kadınlar bunun için çıkırıklar kullanırlar. Çıkırığın biri demirden biri de ağaçtan iki mil olup biri bir tarafa öteki aksi tarafa döner, öyle ki pamuğu kozasıyla birlikte arasına atınca pamuk, tohumundan ayrılarak temiz bir halde çıkırığın altına iner. Böylece pamuğu kolayca tohumundan ayırırlar. Bu çıkırık olmasa belki bir avuç pamuğu bir günde tohumundan ayırmak zor olur. Fakat çıkırıkla bir çuval bile az gelir. İşte pamuk hazır, geriye dokuması kalıyor.

Sevgili ablam, pamuk bizde yetişmiyorsa da siz memleketimize, başka türlü öyle fayda temin edebilirsiniz ki, adınızın Erdel tarihine altın kalemle yazılmasına lâyık olursunuz. Tanrı izin verir de memlekete dönerseniz ihtiyacınız olan ipeğe niçin para veresiniz? İpekçiliğe, sizden görerek, başka kibar hanımlar da heves ederler, sonra kârına özenerek halk tabakası da bununla uğraşmaya başlar. Zamanla başka memleketlerde olduğu gibi, bizde de genişler, zaten oralarda da

yavaş yavaş başlamışlardı. Bu memlekete de ipek böceği tohumunu uzak ülkelerden ilk defa iki misyoner papaz getirmiş. O zamanki Bizans İmparatoru, papazlara ihsanlarda bulunmuş. Bunlar getirdikleri tohumları kuluçkaya koymuşlar, böceği yetiştirmişler, çoğaltmışlar ve böcekçilik usulünü öğretmişler. Kendileri akıllı adamlar olduğundan bu işleri öğrenmişlermiş. İpek böcekçiliği burada yayılınca Bizanslılardan İtalyanlar almışlar, İtalyanlardan İspanyollara, onlardan da Fransızlara geçmiş ve bu kârlı iş böylece yavaş yavaş memleketlere yayılmış.

Erdel'de ipek böcekçiliğini siz kursanız ne kadar iyi olur! Bu gibi işlere bir kere biri başlarsa başkalarına örnek olur. Yalnız, başlayacak kimsenin bu işten anlaması şarttır, çünkü anlamayana zor gelir. Kibar bir hanımın, binlerce böceğin kendisi için büyük gayretle çalıştığım seyretmekten daha zevkli ve daha faydalı ne eğlencesi olabilir? Yalnız bu hayvancıklar pek oburdurlar ve meydana gelir gelmez hemen yemeye başlarlar. Bunların en sevdikleri yiyecek dut ağacı yaprağıdır. Beyaz veya kırmızı dut ağacı ise bizim memleketin her tarafında az bir emekle yetişir. Bana kalırsa, bir parça yaprağın bedelini ipekle ödeyen işçilerden bu emeği esirgememek lâzımdır.

Şunu da söyleyeyim ki, bu ipek yapan işçilere nasıl bakılacağını sizin bileceğinizi sanmıyorum, onun için ve şimdi başka işim de olmadığından buna dair okuduğumu size yazayım, ondan sonra siz onları canınızın istediği gibi çalıştırınız. Önce bunlara, pencelelerinden bol ışık alan, içine fare gibi zararlı hayvan-

cıklar giremeyen ve rüzgâr işlemeyen bir oda ister. Odanın ortasına tahtadan, dört ayak üstüne, yatak biçiminde bir hasır gerilir. Hasır bulunmayan yerde ince dallardan, erik kurutmaya mahsus sergiler gibi, bir şey örülerek konabilir. Böylece yerleri hazırlanmış demektir. Şimdi geelim işçilerin meydana getirilmesine: İpek böceğinin tohumu gözle ancak görülebilecek derecede ufaktır, onun için böcekler bunları yumurtladıkları zaman yüzlercesini bir kâğıt üzerine koyar ve orada kuruyan yumurtalar bahara kadar saklanır. O zaman kâğıttaki yumurtalar tombul bir kızın koynuna verilir, onun sıcaklığından bir müddet sonra tohumlar canlanır. Böcekler kımıldanmaya başladıkları zaman kâğıdın üstüne körpe yapraklar konur. Dut ağacının yaprağı olduğunu söylemiştim. Biraz büyüyünce böcekler, daha önce anlattığım yatağa konurlar ve üzerleri yaprakla hafifçe örtülür. En fazla gözetilecek nokta, bunlara çalışkan, işten anlayan, yavrularını seven, her gün belirli saatte onlara yapraklarını veren ve hele her gün yataklarını pislikten ve yaprak kırıntısından temizleyen dadı bulmaktır. Bu olduktan sonra, onlara muntazaman taze yapraklarını vermek işi kalır. Bu hayvancıklara en çok zarar pislikten ve rutubetten geldiğinden, bakıcının onlara yaş yaprak vermeye dikkat etmesi lâzımdır. Yağmurlu havada toplanan yaprak kurutulur, yağmur yağacağı anlaşılırsa, yağmadan önce hemen yaprağı toplayıp bu hayvancıklara perhiz ettirmemeye çalışmalıdır, çünkü bunların ömürleri zaten kısa olduğundan bu müddeti boş geçirmek istemezler ve durmadan yerler. Şayet dut yaprağı bulunmayacak olursa, öyle zamanda çaresiz marul

veya lahana yaprağı da verilebilir. Böcekler mecburi bunları da yerler ama, o zaman yapacakları ipek de o kadar iyi olmaz. Yavrularını temiz tutan ve iyi besleyen dadı güzel havalarda pencereleri akşama kadar açık tutmaya dikkat etmelidir, çünkü temizlik ve iyi hava, böceklere çok iyi gelir. Şimdi biraz da bunların geçirdikleri değişikliklere geelim:

İpek böceği yumurtadan çıktığı zaman gayet küçük ve siyahtır. Birkaç gün sonra beyazlaşmaya başlar, fakat kıyafetini değiştirir ve gittikçe kalınlaşır, yeşilimtrak beyaz bir renge girer. Kısa bir zaman sonra yemeği bırakır ve iki günlük bir uykuya dalar, sonra debelenmeye, huzursuzlanmaya başlar, o kadar ki bu zorlamalar sonunda kızarır, derisi katmerleşir ve onu atar, böylece üçüncü elbiseyi giyer. Bir ay içinde üç elbise değiştirmek yetişmez mi? Sonra tekrar yemeye başlar, fakat şekli evvelkinden çok farklıdır. Birkaç gün yedikten sonra yeniden uykuya dalar, uyanınca yine deri değiştirir. Sonra yine karnını doyurmaya başlar. En sonunda bunların hepsinden, o hayattan, o cemiyetten usanır ve bu yaşayışa son vererek çekilmek isteğiyle kendine ipektan öyle küçük bir derviş hücresi yapar ki, bunu görüp de hayran olmamak ve Yara-dan'ı takdis etmemek mümkün değildir.

Sevgili ablam, yazmaktan usandım, onun için bizim dervişin işini yarı bırakıyorum, sonra yazarım. Sizden sıhhatinizi korumanızı dilerim. Ben yine ne isem oyum ve öyle kalıyorum.

X

Tekirdağ, 23 Mayıs 1725

Ablacığım, özür dilerim, yalan söyledim, daha doğrusu kalemim yanıldı da Tekirdağ diye yazdım, halbuki orada değil, ona yakın bir yerdeyiz. İki günden beri çadırdayız. Bana sormuş olsalardı bu kır hayatını başka zamana bıraktırırdım, çünkü çadır ancak çaresizlikte iyidir, fakat ne yapalım, Allahın dileğine bağlıyız.

Her ne ise, burada hemen hemen hiçbir işim olmadığından sizinle beraber yine bizim dervişin ziyaretine gidebiliriz. Haydi bakalım, vakit geçirmeden gidip şu yaptığı mağarayı bir görelim. Çünkü geçen mektubumdan beri buna yetecek vakti olmuştur ve eğer bir kere oraya çekilirse bir daha bize bir şey söylemez. Son mektubumda galiba bu hayvancağızın kendisine ipekten bir hücre yaptığı yerde bırakmıştık. Böcek bu işe başlayacağı zaman yemeği bırakır ve etrafta yapıya elverişli yer ara. Onun için etrafa, duvarlara süpürge dallar asarlar. Böcekler bu dallara tırmanır tırmanmaz hemen ipek telleri salıvermeye ve firdolayı kendilerini örmeye başlarlar ilk çıkan ipek sonrakiler kadar iyi değildir. Kendilerini iyice örmezden önce hücrelerini tekrar ince fakat sıkı bir zarla hava işlemecek şekilde kaplarlar. Bu son işi de bitirdikten

sonra uykuya dalar ve yeni bir değişikliğe hazırlanır, nitekim çok geçmeden böceklerin kelebek olduklarını görürüz. Bu son değişiklik iki veya üç hafta ister. Bu haftalar geçedursun, biz şunu da öğrenelim ki, bu hücre güvercin yumurtası büyüklüğünde ve o biçimdedir. Bizim faydalandığımız ipeği de, bu yumurtanın üzerine sarılmış ipek gibi gözönüne getirebilirsiniz. Yukarıda söylediğim zar da yumurtanın kabuğu gibidir. Üç hafta geçince böcek tekrar dirilir, fakat tamamıyla başka bir şekil almış olarak. Çünkü kozasından küçük bir pencere açarak çıkan hayvan güzel, beyaz bir kelebektir. Eski urbasını eviyle beraber zahmetlerine karşılık olarak dadısına bırakır gider. Yalnız, kozasından çıkmak için delik açarken ipek bozulduğundan, bunlardan ancak birkaçını damızlık olarak bırakırlar, ötekilerini ise, böcekler içinde ölsünler ve tekrar dirilmesinler diye sıcak suya koyarlar. Böylece ipek bir tel halinde kalır, çünkü hayvancağız işini hiç yarıda bırakmadığından evi de bir tel ipekten yapılmıştır, ki bu ipek telin uzunluğu dokuzyüz ayak ve bazen daha ziyadedir. Artık ipek telinin inceliğini siz düşünün?

Şimdi de tohuma ayrılanlara bakalım, bunlar kozadan çıkarlar ama oradan uzaklaşmazlar. Dişisi erkeğinden çok daha iridir. Bunlar birkaç gün başbaşa serbest kaldıktan sonra, dişiyi bir kâğıdın üstüne, yani lohusa yatağına koyarlar, onlar da kâğıt üstüne beş yüz yumurta bırakırlar. Bundan anlayabilirsiniz ki, tohumluk olarak fazla böcek bırakmaya lüzum yoktur ve bunlardan dört beş çift kadarı damızlığa yeter.

İpek artık hazırdır, fakat henüz kozaya sarılı ve yapışıktır. İpeği kozasından ayırmak ayrı bir sanat-

tır, ama sizin hatırınız için onu da anlatayım. İlk önce o yumurta biçimindeki şeyleri, üzerindeki zank erisin diye sıcak tatlı suya atarlar, sonra biraz süpürge daliyle çarparlar, ipek telleri süpürge dalına sarılır, fakat yalnız altı tel bir araya sarılır ve ipek telleri süpürgeye tamamiyle dolanıncaya kadar kozalar sıcak su içinde kalır. İpeğin tabii halinde sarımtırak olduğunu ve yıkanınca ağardığını ise bilirsiniz.

Şimdi artık size, pek iyi bildiğiniz bir şeyi öğretmeye kalktığım için isterseniz bana gülünüz, ama siz öyle arzu etmişsiniz, ben de sözünüzü yerine getirdim. Fakat siz, örümcek ağının ipekten daha dayanıklı olduğunu ileri sürerek ipekböceği yetiştirir gibi örümcek yetiştirmeye kalkanlar bulunduğunu, ama binlerce örümceği etle beslemek gerektiğinden bu işi daha masraflı bularak vazgeçtiklerini belki bilmezsiniz. Ya Mısır'da sıcak fırına binlerce yumurta koyup, yirmi gün sonra fırından yine o kadar civciv çıkardıklarını yazmış mıydım bilmiyorum. Ama orada tavuk etinin o kadar lezzetli olmadığını da söylerler. Görüyorum ki, size bugün hep ev kadınlığından bahsediyorum. Fakat artık bırakıyorum, kırdaki bulunduğumu unutuvermişim... Bizim çadır hayatı da Yahudilerinkine benziyor, hiçbir tüfek sesi işitildiği yok. Artık size hayırlı geceler dileyeceğim, çünkü burada düşman korkusu yok, yalnız kulağa kaçandan korkulur.

Hamiş:

Şehirde nasıl muntazam bir hayat yaşadığımızı biliyorsunuz, o intizam ve âdeti burada da bırakmış değiliz. İntizam gözetmekten iyi şey de yoktur ve bunu her adam kendi evine sokabilir. Ama bizde kibarlar bile bunu pek benimsemezler, iyi mi sanki?

XI

Tekirdağ, 24 Mayıs 1726

Aziz ablam,

Dünden beri kırdayız ve şimdi yine şehrin dışında her zamanki yerimizde çadırda oturuyoruz. Düşmandan pek korkumuz yok gibi, çünkü aramızda üç fersah uzaklık var, o cihetten rahat uyuyabiliyoruz, yalnız şu sivrisinekler ve kulağakaçanlar olmasa. Fakat ablacığım, sizin sağlık durumunuzu merak ediyorum; eliniz, parmaklarınız nasıl? Çünkü bir aydan beri tek bir mektup yazmak doğrusu büyük zahmet; benim için kendinizi bu kadar yorduğunuza ve zorladığınıza doğrusu pek çok üzülüyorum. Bununla beraber, yapraklarını çevirirken rüzgâr yaptığı ve bu yüzden nezleye tutulduğunu bahane ederek asla kitap okumayan kibar bir hanımın yaptığını yapmamalısınız. Bu, nazdan başka bir şey değildir. Sizin nazınız kusura bakmasın, pek kırıtmasa iyi olur, çünkü hısımlığı bir yana atıp sizden öç almaya kalkarsam karışmam, sonra ikimiz de yandık gitti.

Sevgili ablam, biz çaresiz sığıntılar burada yuvarlanıp gitmekteyiz. Şöyle böyle vaktimizi geçirmeye ça-

lışıyoruz. Kırdaki oturuşumuz ne de olsa Efendimizi eğlendiriyor, çünkü burada can sıkıntısından çok bir şey yok ve zavallı Efendimiz'in yanında ancak birkaç kişi yiz. Dul Suzi'ye sık sık gidiyorum. O, Lehistan'a gitmeye hazırlanır, burada kalmazsa kabahat bende değil. Yaşlı bir kızla evlenmiş bir zat tanımıştım, o derdi ki; yaşlı kızla yatmak, düşkünlere sadaka dağıtmak gibi iyi bir harekettir. Fakat burada kalmasa da ahabaplığımız bozulacak değildir ve sadakatımız mümkünse devam edecektir. Mümkünse diyorum, çünkü ateş beslenmek ister, beslenmezse söner. Ben, Forgacs'm dediği gibi, sadakat köpeğe yaraşır, sözünü pek beğenmem.

Evlilik Tanrı'nın bileceği bir iştir, demekle yeni bir şey söylemiş olmam. Evet, bu işte o bizi kendi halimize bıraksa iyi olmaz, kötü evliliklerin sebebi, bu evliliğin Tanrı katında kabul edilmeyişindedir. Gidecek olursa vaftiz yapamayız, diye Suzi'yi korkutuyorum... Ha sahi ablacığım, geçen gün bahtsız bir evliliğe dair bir şey okudum, belki biliyorsunuzdur ama, başka işim olmadığından ben yine yazıyorum. Uydurma değil, İtalya'da olmuş bu:

Kibar bir dul kadının çok sevdiği bir oğlu varmış. Evde bir de hizmetçi kız bulunuyormuş. Genç çocuk bunu sevmiş ve kızı elde etmek için hayli zaman uğraşmış, kız da işi nihayet hanımına haber vermiş... Hanım doğruluğundan ötürü hizmetçiyi takdir ettikten sonra ona demiş ki: «Git isteğine razı olduğunu söyle, gece yanma gelsin!» Kız delikanlıya bunu söylemiş, o da çok sevinmiş. Akşam yemeğinden sonra hanım hizmetçi kıza: «Sen benim yatağıma yat,ben de

senin yatağına yatacağım, oğlum seni sanarak yanıma gelir, o vakit bir iyi pataklarım onu» demiş. Böylece plân kurulduktan sonra hanım hizmetçinin yatağına yatarak oğlunu beklemeye başlamış. Beklerken kadıncağız uyuyakalmış. Oğlan oraya varınca yataktakinin uyuyup uyumadığına bakmayarak hemen yatağa girmek istemiş. Kadın uyanmış hemen, fakat patırdı çı-karmamak ve oğlunu feci bir vaziyete düşürmemek için sesini çıkarmadan odadan çıkıp kaçmış. Ertesi gün kadın bütün dikkatini oğlunun, hizmetçi ile görüşmemesine sarf eder ve hemen çocuğu yabancı bir memlekete yollamaya hazırlanır, hazırlık biter bitmez de yola çıkarır ve ardından da bir hayli gözyaşı döker. Bu sahiden olmuş, ama sen, öyle de olsa yazmaya ne lüzum vardı, diyeceksin. Fakat vakti bir şeyle geçirmek lâzım, ben yazmakla, siz okumakla, çünkü işsizlik zor şeydir. (1)

-
- (1) *K. Mikesin, Decameronvari bu tip hayali hikâyeler uydurduğu bir kısım mektuplar, onun çevresine tam olarak uyamadığını, bulunduğu yerde daima yabancı durduğunu, L. Montagu'nun müşahedeciliği yanında K. Mikes'in nasıl çevresinden uzak kaldığını göstermektedir.*

XII

Tekirdağ, 16 Haziran 1726

Merhamet et bana aziz ablacığım merhamet! Bak mektup yazmak istiyorum da ne yazacağımı bilemiyorum. Bu çadırın altından zaten ne havadis yazabilirim ki? Burada ne bir yabancı gördüğümüz var, ne de bir haber işittiğimiz... Günler hep birbirinin aynı, olsa olsa biri ötekinden daha sıcak veya daha rüzgârlı. Yağmur gelince; burada yazın ondan pek korkulmaz. Kısacası bu gidişle herhalde evlerden vazgeçip tamamiyle çadırlara yerleşeceğiz. İran sınırları yakınında, bizdeki çingeneler gibi çadırlarda oturan bir kavim vardır, bunlara Kürt derler ve hepsi de hırsızdır. Mısır taraflarındaki Fellâhlar da çoluk çocuk hep çadırda otururlar ve bunların bütün malları güzel atlardan ibarettir. Bunlar parayı başkalarından tedarik ettikleri gibi; eğer üst başlarını da başkalarından düzecek olmasalar, kendileri de, karı kızanları da hep çıplak kalırlar. Bunlar şöyle üstü başı düzgün bir yolcuya rastladılar mı: «Ver bakalım şu urbayı, biraz da baban giysin!» diye güzellikle isterler. Baba dediği kendisidir. Yahut başka güzel bir eşya gördüler mi: «Bu anana lâzım, ver bakalım!» der, ana da karısıdır. Böylece biçare yolcu, tanımadığı babasını ve istemediği anasını giydiren kusatır. Fakat aziz ablacığım, biz çadırda otursak da bun-

ların yaptığını yapmayız, belki daha ziyade patriklerin izinde yürümekteyiz; o patrikler ki, bezden köşkler altında oturarak insanın bu fâni dünyada bir misafir, geçici bir seyyah olduğunu göstermişlerdir. Fakat o aziz hacılar pek çok gurbet dolaşmışlardı, biz ise yoksulluk içinde bir yere çakıldık kaldık, sade şu cihetten memnunum ki, geceleri hayvanlara yem vermeye kalkmak lâzım değil.

Bana öyle geliyor ki ablacığım, bir çoban kızı olsa, onunla beraber çoban hayatı yaşamak hoşuma gidecek, çünkü eski aziz çobanlar sakin hayat geçirirlerdi. O sonsuz kırlar, otlaklar hep onlarındı, istedikleri yere çadırlarını kurarlar ve hayvanlarının karnı doduğu müddetçe orada kalırlardı. Yalnız içecek bakımından pek rahatları yoktu, o memleketlerde yağmur az olduğundan su da az bulunuyordu. Onun için Mukaddes Kitapta kuyu ve çeşme adı çok geçer. Saraylar yaptırmak ve onları süslemekle zihinlerini yormazlardı, uzun ve can sıkıcı dâvalar onlar için değildi. Sürü ile mabeyinci, haznedar, kâhya onları rahatsız etmezlerdi. Kışı hangi çiftlikte geçireceklerini, yazın ve güzün nereye gideceklerini düşünmezlerdi. Çeşit çeşit faytona, yük arabasına ihtiyaçları yoktu. Uçsuz bucaksız tenha kırlarda istedikleri yerde şehirlerini yenden kurarlardı. Bizim gibi bir yere bağlı kalmazlardı. Çocukluklarından itibaren basit yiyeceklere alışmışlardı. Bilhassa erkekleri, vücutlarını sade bir esvapla örterlerdi. Ama kadınlar o zaman da şimdiki gibiydiler, yani o vakit de süsü severlerdi, meselâ nişan hediyesi olarak onlara altın bilezik ve küpe yollarırdı. Halbuki şimdi öyle altın küpe takınmış çoban kızı gör-

sek güleriz, bu zamanda bunu tavsiye etmem. Sözü'nün kısası, dertsiz hayat sürerlermiş. Şimdi ise o dertlere bizler o kadar alışmışız ki, öyle şeyleri dert bile saymıyoruz. Herhalde o çobanlar sâf ve mâsum yaşıyorlardı ve Tanrı da onların şehirlerde oturup başka insanlarla karışmalarını istemiyordu. Yalnız o hayat da bana pek göçebe ve tembel bir yaşayış gibi geliyor. Nitekim bugün bu çadırlarda oturanlar da başkalarının ekmeğini yiyor, başkalarının urbasını giyiyorlar, bunların öteki insanlara ne faydaları olabilir ki? Bu, miskin ve kör bir hayattan başka bir şey değildir. Dert yok, gam yok; iyi, hoş ama nihayet bomboş bir hayat ve ıssız bir yerde geçiyor. Halbuki toprakla uğraşan bir insanın, kendi eliyle diktiği ağaçların ve bağların yemiş verdiğini ve emeklerinin tabiat tarafından mü-kâfatlandırıldığını görmesi ne büyük zevktir. Hasılı sizin anlayacağınız, çadır hayatından hoşlanmıyorum. Şimdi bulunduğumuz gibi olursa ne ise, çünkü şehirden buraya horoz sesi duyulur, ama çok uzarsa, bu da can sıkar, çünkü insanın bir zaruret yokken kendini güneş altında yakmasında bence bir zevk yoktur.

Şimdi bütün Avrupa barış halinde ve herkes evinde oturuyor bizden başka çadırdaki oturan yok. Ya bizim gibi yapmak isteyen bir memleket çıkarsa? O zaman duvarcılarının, dülgerlerin bize nasıl küfür edeceklerini siz düşünün. Ama bundan korkulmaz, çünkü hiç kimse bağı'nı kolay kolay terk etmez. Ekmek meselesinde zorluk olmaz, tıpkı şehirdeki kadar iyi ekmek yenebilir. Bedevî karıları ne yaparlar bilir misiniz? Orada toprağın içine fırın yapılamaz, çünkü hep kum-

dur. Odun da bulunmadığından yufka da yapamazlar; onun için bulundurdukları büyük kablarm içine sapsarlarla ateş yakarlar ve kabın dışına hamuru incecik sıvarlar. İşte yufkayı onlar böyle pişirirler. Acaba bizde dilenci bacağı dedikleri şey böyle pişirilemez mi? Fazla yazmayacağım, kusura bakmayın, çünkü güneş yakmaya başladı, müsaadenizle mektubumu kesiyorum.

XIII

Azız Ablam,

Tekirdağ, 11 Ekim 1722

Allaha şükür, veba hastalığı şehirden uzaklaştı; biz de kırdan oturmaktan vazgeçerek buraya döndük. Bu korkunç veba salgınında, hele aklı başında insanlar gibi kendilerini korumasını bilmeyen hizmetçiler arasında, bizi koruduğu için Tanrı'ya ne kadar şükretsek yeridir. İnanın ki, buraya sevine sevine, hattâ tehlikeden kurtulmuş insanların sevinciyle geldik. Orada ne sıkıntılı günler geçirdiğimizi biz biliriz, tarif edemem. Çok endişeli günler geçirdik ama kurtulduk; bunun için, Tanrı'ya pek çok şükran borcumuz vardır. Bizi ruh açıklığından kurtaran O'dur. Ruh açıklığı, maddî açıklıktan daha zordur; beden ne kadar sağlık içinde olursa olsun, ruh sakin ve neşeli olmayınca beden de ona uyar. Dış görünüşleri pek iyi olan insanlar görürüz ki, neşesizdirler, çünkü ruhları tasalıdır: Buna karşılık bazı insanlar yokluk içinde oldukları, işleri iyi gitmediği halde; ruhları rahat olduğu için, şen ve neşelidirler. Bu da gösterir ki, ruh perişanlığı vücut

yorgunluğundan daha fenadır ve bir saatlik merak ve keder bir gün tarla çapalamaktan daha yorucudur.

Sözü şuraya getirmek isterim ki, her zaman, her şeyden Tanrı'nın yardımını istememiz lâzımdır. İster ruh, ister vücut rahatsızlığı duyalım, Tanrıya dönme- liyiz, bize sükûn ve rahat verecek ancak O'dur. Veba bura halkını epeyce eksiltmiş, bu seneki kadar büyük salgın olduğunu kimse hatırlamıyor. Fakat çok şükür, artık kesildi ve biz yine buradayız. Sizden daha sık mektup alsam ne iyi olacak. Allaha emanet ol sevgili ablam.

XIV

Tekirdağ, 4 Aralık 1726

İki yıl geçti sağlık içinde sevgili ablam; iki aydır burada yoktum. Hep bir yerde oturmak olmuyor. Gezmek sağlığa iyi gelir; arada bir miskinliği bırakıp evden çıkmak iyidir. Bağbozumuna gittiğim köyde pek eğlendiğimi sanıyorsan aldanıyorsun. En büyük kârim buradan uzaklaşmış olmam ve orada rahat iki ay geçirmem olmuştur. Tam bir ay bağları nasıl bozduklarını seyrettim, bir ay da istediğim gibi gezdim, doluştım; çünkü burada sonbahar yılın en güzel mevsimidir. Bağbozumuna gelince: O da buradaki eğlencelerin en yorucusudur. Bizde olduğu gibi, insan, bağbozumunda çalışanlar arasında kibar kadın erkek göremez; bizde kibar hanımlar ve genç kızlar bağlara giderler, yer, içer, eğlenirler. Orada bulunuşlarıyla ve yardımlarıyla şarabın tadına tad katarlar. Burada ise bağcı, iki üç adam tutar, onlar üzümleri toplar, küfelerle eve taşırlar ve herkes kendi evinde gayet sessizce üzümün suyunu çıkarır.

Bağdan söz açılmışken hatırıma geldi. İstanbul'dayken erik ağacı kadar kalın asmaları ve üzerlerinde erik büyüklüğündeki üzümleri gördüğünüzü sanırım.

Kocaman oluşlarından çok benim şaşıtığım, dallarının kiminde olgun üzüm salkımları varken, kiminde küçük koruklar bulunuşu ve hattâ bazısında salkımların henüz çiçekte oluşudur. Bir tek asma üzerinde böyle üç devreyi aynı zamanda görmek ve bunun ilkbahardan kışa kadar böyle sürüp gidişi ne güzel! Pek hatırlamıyorum ama, herhalde bunu evvelce de yazmıştım. Fakat bir Rum piskoposunun evinde şöyle böyle bir söğüt ağacı büyüklüğünde biberiye ağacı gördüğümü yazmamıştım. Zagon'da (1) bunların hiçbiri yoktur, ama biz onlarsız da yaşarız. Burada da ne erik ağacı, ne de çam var.

Sevgili ablam, burada birkaç mektubunuz elime geçti, bunlarda beni insafsızca iğneleyen sözleriniz var. Ne diyeyim, keyfi yerinde olanın başkasiyle eğlenmesi kolay olur.

Ayrılıktan kötü şey yoktur,
Can dostundan uzak kalmaktan:
Ne çare! Kendimizi zamana bırakmalıyız,
Ve çaresizliğimizi içimizde saklamalıyız.

Derde, unutmaktan iyi deva olmazmış. Zor fakat zaman yardım ediyor, hem sabretmek için akıl da insana kuvvet veriyor. Denemedim ama, bilmem siz ne dersiniz: Sevgi tereyağına benzermiş, uzun müddet uzak kalış onu bayatlatırmış. Bununla birlikte devamlı dostluktan güzel şey yoktur. Fransa'da soylu bir delikanlı bir kızla nişanlanır. Nasıl olmuş bilmiyorum, de-

(1) K. Mikes'in memleketi.

likanlı korsanların eline düşmüş ve korsanlar onu götürüp Afrika'da satmışlar, yıllarca haber alınmamış. Beri tarafta kızı birçok isteyenler bulunur, fakat nişanlısını seven kız, ona sadık kalır. Hayli zaman sonra o taraflardan memleketlerine gelebilmiş olan esirler kıza nişanlısının falanca Türk beyinin kölesi olduğunu haber verirler. Kız bunu duyunca arkadaşlarından biriyle sözleşir ve ikisi de erkek urbası giyerler ve yanlarına, köleyi satınalabilecek kadar para da aldıktan sonra yola çıkarlar. Gemiye binerek Afrika'ya geçerler. Nihayet nişanlısını arayıp buldukları zaman delikanlı şaşar kalır. Kız sonra Türkle fidye işini konuşmaya başlar. Bakar ki, götürdüğü para yetişmeyecek, üçü bir araya gelerek bir çözüm yolu düşünürler. Geri kalan parayı getirmek için ya kızın veya erkeğin geri gitmesi lâzım. Delikanlı, kızın gitmesinden başka yol olmadığını, belki hısımlarından birinden getirebileceği para ile kendisini kurtarabileceğini söyler. Fakat kız: «Ben gidersem senin için hiçbir şey yapamam, anan baban beni artık öyle gözetler ve kollarlar ki, bir daha dönüp gelemem, biz arkadaşımınla birlikte senin yerine burada köle olarak kalırız sen gider ve daha ne kadar para lâzımsa getirirsin!» diye delikanlının teklifini kabul etmez. Erkek de buna pek razı olmaz, onları köle olarak bırakıp gidemeyeceğini söyler. Delikanlının asıl korktuğu da eğer Türk onların erkek olmadıklarını anlarsa o paraya vermeyeceğini ve esarete kalacaklarıdır. Kız: «Sen durma git ve dediğimiz gibi hareket et: Senin dediğin gibi bile olsa; yani efendin, bizim cinsiyetimizi anlamış olsa dahi, babamın bizi kurtaracak kadar parası vardır» di-

ye ısrar eder. Delikanlı verilen kararı efendisine anlatır ve iki kızı orada bırakarak yola çıkar. Fransa'ya varınca parayı hemen bularak döner. Bu arada Türk beyi Fransız gencinin kendi yerine bıraktıklarının erkek değil, kız olduklarını anlayınca, kız olanı biteni kendisine anlatmak zorunda kalır. Kızın vefasını gören Türk, onu takdir ederek ikisini de salıverir ve üçü birlikte selâmetle memleketlerine ve evlerine dönerler, çok geçmeden de düğünleri olur. Ablacığım, galiba yerin altındaki insanlar da düğün yaptılar ve çalılıp oynadılar, çünkü evvelsi gün büyük bir zelzele duyduk. Koca şehri bir arabaya yüklettiler de bizi bir yere götürüyorlar sandık. Ne kadar zelzele olursa olsun ben yine sizin kölenizim.

{ kutupyıldızı kitablığı }
979

kapak düzeni; NECATI ONAT

FIYATI 7.500 .